İnka Mitleri

Gary Urton

Çeviren: İsmail Yılmaz

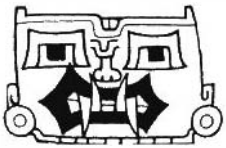
Dünya Mitleri 3

phoenix

İNKA MİTLERİ

İnka Mitleri
Gary Urton
Kitabın Orijinal Adı: Inca Myths
Çeviren: İsmail Yılmaz
Dizi Editörü: Elif Çelik
Kapak ve Sayfa Düzeni: Leyla Çelik
©Phoenix Yayınevi Tüm Hakları Saklıdır.
Aralık 2009, Ankara
Phoenix Yayınevi - 216
ISBN No: 978-605-57 38-29-7
Phoenix Yayınevi
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1
Kızılay/Ankara
Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx
Faks: 0 (312) 419 1611
e-posta: info@phoenixkitap.com
http://www.phoenixkitap.com
Baskı:
Desen Ofset A.Ş.
Birlik Mah. 448. Cad. 476. Sk. No: 2
Çankaya/ANKARA Tel: 0 (312) 496 43 43
Dağıtım:
Siyasal Dağıtım
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1
Kızılay-Ankara
Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx
Faks: 0 (312) 419 16 11
Yerebatan Cad. Salkım Söğüt Sok.
Keskinler İş Merkezi No: 8/505
Sultanahmet-Eminönü/Istanbul
Tel-Faks: 0 (212) 528 86 00
e-posta: info@siyasalkitap.com
http://www.siyasalkitap.com

İNKA MİTLERİ

Lucilla Burn

Çeviren

İsmail Yılmaz

1978-2001 arasında New York Hamilton'daki Colgate Üniversitesi'nde antropoloji profesörlüğü yapan **Gary Urton**, şu anda Harvard Universitesi'nde Kolomb öncesi dönem üzerine çalışmalarını sürdürmektedir. Önde gelen And Uygarlıkları bilginlerinden olan Urton, *At the Crossroads of the Earth and the Sky: An Andean Cosmology, The History of a Myth: Pacariqtambo and the Origin of the Inkas* ve *The Social Life of Numbers: A Quechua Ontology of Numbers and Philosophy of Arithmetic* adlı eserlerin yazarıdır.

KOLOMBİYA
Quito
Manta
EKVADOR
Amazon
Maranon
BREZİLYA
Lambayeque
Chiclayo
Cajamarca
Trujillo
Moche
Chavin de Huantar
PERU
Lima
Pachacamac
Huari
Cuzco
Nazca
BOLİVYA
La Paz
Cochabamba
Arica
Pasifik
Okyanusu
SİLİ
Antofagasta
ARJANTİN
Santiago

İçindekiler

Giriş: İnka Mitlerinin Doğduğu Yer ve Zaman	9
İnka Mitlerinin Kaynakları	37
Kozmik Köken Mitleri	51
İnka Devletinin Kuruluş Mitleri	71
Kıyı Bölgelerinde ve Kırsal Kesimlerde Anlatılan Mitler	95
İnka Tarihinin Günümüz Andlarındaki Yankıları	119
İlave Okumalar İçin Öneriler	127
Dizin	131

Giriş: İnka Mitlerinin Doğduğu Yer ve Zaman

Tahuantinsuyu Ülkesi ve Halkları

İnkalar, Güney Amerika kıtasının batı kıyısı boyunca kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda ve birbirine paralel olarak uzanan üç büyük dağ sırasından meydana gelen And Dağları bölgesinde yaşamışlardır. Bu bölge günümüzde Ekvador, Peru ve Bolivya gibi çağdaş ulus devletlerinin sınırları içerisinde yer almaktadır (bkz. harita). Bir zamanların bu görkemli imparatorluğunun toprakları kuzeyde Ekvador ve Kolombiya devletlerinin içlerine, güneyde ise Şili'nin orta kesimlerine ve Arjantin'in kuzeybatısına kadar uzanan oldukça geniş bir araziyi kapsamaktaydı. İnkalar, üzerinde yaşadıkları bu toprakları dört kısma ayırmışlar ve imparatorluklarını 'birleşik dört bölge' anlamına gelen *Tahuantinsuyu* olarak adlandırmışlardır.

İnka İmparatorluğu genellikle bir 'And uygarlığı' olarak anılır. Ne var ki kullanılan bu deyim, çoğu kez engebeli ve dağlık arazi koşullarına uyum sağlamış bir toplumu akla getirdiği için, İnkalar tarafından egemenlik altına alınmış olan toprakların sahip olduğu çevresel ve iklimsel çeşitliliğin gözden kaçırılmasına sebep olabilmektedir. İnkaların yaşadığı toprakların merkezinde gerçekten de And Dağları bulunuyor olmakla birlikte, bu uygarlık, bir zamanlar sahip olduğu karmaşık kültürü ve çevresel zenginliği büyük ölçüde ülkenin yüksek dağlık kesimleri ile bu kesimlere komşu iki büyük düzlük arasındaki ilişkiye borçluydu.

Bu düzlüklerden ilki, kıta sahanlığının batı ucu boyunca uzanan ve kıyıları Humboldt Akıntısı'nın soğuk suları tarafından yıkanan son derece kurak bir çöldür. And Dağları'nın eteklerinde doğan ve Pasifik Okyanusu'na dökülen irili ufaklı çok sayıda nehir bu kurak düzlüğü aşarken çölde uzun şeritleri andıran son derece bereketli vahalar meydana getirir. Bu bereketli vahalar Kolomb öncesi çağda bölgede birçok yerli uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. And Dağları'nın doğu etekleri boyunca uzanan diğer düzlükte ise Amazon ve Paraná nehir havzalarının kesiştiği bölgedeki yağmur ormanları bulunur.

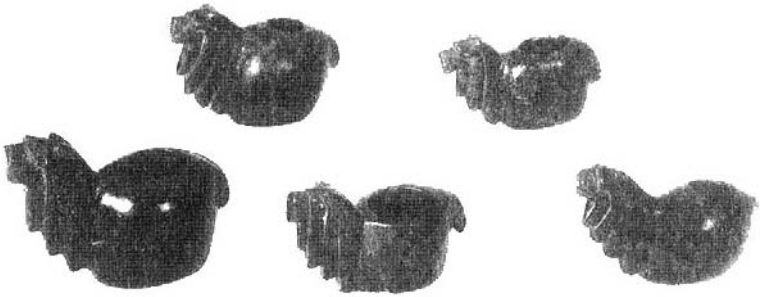
Amazon nehrinin Marañón, Huallaga ve Ucayali gibi kaynak kolları, eski İnka topraklarının merkezinde yer alan Peru'nun sınırları içerisindeki dağlık kesimlerde doğar ve bir süre boyunca kuzeye doğru yollarına devam ettikten sonra keskin bir dönüşle doğuya yönelerek dağların engebeli eteklerinden aşağıya, yağmur ormanlarının içlerine akarlar. And Dağları'nın doğu eteklerini yukarı Amazon havzasına bağlayan bu kaynak akarsular, yaklaşık bin yıl boyunca bu iki uçsuz bucaksız coğrafi bölgede yaşayan insan nüfusunun birbiriyle bağlantısını sağlayan önemli seyahat ve haberleşme yolları olarak kullanılmışlardır.

Özetle, İnka uygarlığının doğup geliştiği coğrafya, kıyı şeridi, dağlar ile yağmur ormanlarından oluşan ve her biri yerel ve bölgesel sayısız etnik topluluğa ev sahipliği yapmış olan birbirinden farklı üç büyük doğal yaşam alanını barındırmaktadır. Araştırmacılar, uzun yıllar süren arkeolojik araştırmalar ve bölgeye gelen ilk sömürgecilerden kalan belgeler üzerinde yaptıkları çalışmalar neticesinde, İnkalar ve komşularının toplumsal, iktisadi ve dinî kurumlarını Tahuantinsuyu ülkesinin bu çeşitlilik gösteren topraklarına nasıl uyumlu hale getirdiklerine ilişkin bugün büyük oranda paylaşılan bir anlayışa ulaşmışlardır. İnkalar, kimi durumlarda bölgedeki eski uygarlıklardan miras aldıkları ve başarısı 'tecrübeyle sabit' olan uygulamaları hayata geçirmişler, gerekli gördükleri hallerde ise yeni kurumlar, uyum sağlama stratejileri, yönetim ilkeleri ve uygulamalar geliştirmişlerdir. Bu bağlamda özellikle belirli bir kurumu mercek altına almalı ve bu kurumun en azından İspanyolların gelişinden önce bölgede yaşayan And toplumlarının bu kendine özgü çevresel koşullara uyum sağlamaya çalışırken karşılaştıkları zorluklarla başa çıkabilmek için yaygın şekilde kullandıkları bir uyum sağlama stratejisiyle olan bağlantısını betimlemeliyiz. Söz konusu kurum *ayllu*, söz konusu strateji ise bu farklı ekolojik alanlardaki kaynakların sömürülmesidir.

Quechua dilinde 'aile', 'sülale' ya da 'aşiret' anlamlarına gelen ayllu sözcüğü, İnka İmparatorluğu'nun sınırları dâhilinde sayıları muhtemelen on binleri bulan ve temelleri genellikle akrabalık bağlarına, toprak sahipliğine ya da dinsel aidiyete dayanan toplulukları adlandırmak için kullanılmaktaydı. Ayllu mensupları genellikle dağınık halde yaşıyorlardı. Başka bir deyişle, kimisi orta rakımlı bölgelerde, kimisi yüksek rakımlı *puna* (tundra) alanlarında, kimisi ise kıyı şeridi, yağmur ormanları ya da dağlar arasında yer alan nehir vadileri gibi alçak rakımlı bölgelerde yaşayabiliyordu. Her ayllu, böylesi farklı çevre ve iklim şartları altında dağınık halde yaşayan mensupları arasında

temeli takasa dayanan iktisadi bir örgütlenmeye sahipti. Bu iktisadi örgütlenmenin belkemiği olan ticaret, ayllu köyleri arasında sürekli olarak mal ve ürün taşıyan gezgin ayllu mensupları vasıtasıyla (ve muhtemelen lama kervanlarıyla) yapılabildiği gibi, ayllu'lar tarafından merkezî yerleşim yerlerinde yıllık olarak düzenlenen şölenler ve bayramlar sırasında kurulan pazarlar vasıtasıyla da yapılabiliyordu. Ayllu'ların, ölülerini mumyaladıkları da bilinmektedir. Ayllu'ların düzenledikleri şölenler ve kutladıkları bayramlar muhtemelen hem bu mumyaların yüceltilmesi hem de ayllu'ların köken mitlerinin tekrar hatırlanmasına ve genç kuşaklara aktarılabilmesi amacına hizmet ediyordu.

Araştırmacılar İnka İmparatorluğu'nun sınırları içinde ayllu'lar dışında birtakım 'etnik toplulukların' da bulunduğunu belirtmektedirler. İnkalar açısından bakıldığında ise bu sınıflandırma, kökleri bölgedeki çeşitli ayllu'ların atalarının atalarına kadar uzanan ve kendi aralarında daha üst düzey bir birlik sağlayabilmiş olan daha karmaşık ayllu'lara işaret etmektedir. Özellikle And bölgesinin güneyinde karşılaşılan bu tür ayllu ortaklıkları, konfederasyonlar olarak anılmaktaydı. İmparatorluğun sınırları dâhilinde karşımıza çıkan orta düzey örgütlenme tarzlarından bir diğeri de, iki kesimden oluşan -ve bu yüzden 'yarı' olarak da adlandırılan- ayllu topluluklarıydı. Genellikle 'yukarı' (*hanan*) ve 'aşağı' (*hurin*) olarak anılan bu iki kesim, kendini en açık biçimde sulama kanalları şebekesinin dağılımında gösteren ve yerel açıdan oldukça önem taşıyan topolojik ve hidrolojik nitelikteki bir ayrıma göre belirleniyordu. Ayrıca bu iki farklı kesimin genellikle farklı soylardan geldikleri ya da farklı alanlarda uzmanlaşmış oldukları düşünülüyordu (sözgelimi çiftçiler/çobanlar ya da yerliler/istilacı yabancılar gibi).

Perdahlanmış ve lama şekli verilmiş taş dibekler.

İnkaların dehası, farklı halkları ve doğal kaynakları hiyerarşik şekilde örgütlenmiş olan tek bir toplumun çatısı altında toplayabilmiş olmalarına dayanıyordu. Bu birlik ve beraberliği, yaptıkları fetihlere ve kurdukları ittifaklara olduğu kadar, devlet kademelerinde sağladıkları yüksek düzeyli bir bürokratik örgütlenmeye de borçluydular. Bu örgütlenme tarzı, bölgede bulunan çok sayıda ayllu, etnik topluluk ve konfederasyonun eşgüdümlü olarak yönetilebilmesine ve bu farklı toplulukların ilerleyen sayfalarda 'mitolojik tarihleri' olarak adlandıracağımız geçmişlerinin tek bir potada eritilebilmesine izin veriyordu. Bu konuda öncelikle Kolomb öncesi çağda Andlara hâkim olan dinsel ve mitolojik gelenekler arasında birbiriyle bağlantılı ve oldukça önemli iki ayrım yapmak faydalı olacaktır. Bu ayrımlardan ilki And dini ile İnka dini arasında, ikincisi ise And mitleri ile İnka mitleri arasındadır.

'And dini' ifadesi, And kültürleri konusunda uzman araştırmacılar tarafından anlaşıldığı şekliyle, genellikle bölgede yerel (sözgelimi kırsal kesimlerdeki) ayllu'larla, etnik topluluklarla ve bunların imparatorluk geneline yayılmış olan atalarıyla ilişkilendirilen yerel toprak, dağ ve su ruhlarına gösterilen sadakatin ve edilen biatin dışavurumu olan düzenli inançlara ve ibadetlere

göndermede bulunmaktadır. Bu inançlar ve ibadetler ise ilişkilendirildikleri kozmik yaratılış ve köken mitleri, insanlar ile hayvanlar arasındaki iptidai ilişkileri anlatan mitler ve aynı bölgede yaşayan farklı ayllu ile etnik toplulukların mitolojik karşılaşmaları hakkında yine o bölgede yaşayan öykü anlatıcıları tarafından anlatılan mitler vasıtasıyla açıklanıyordu.

Öte yandan 'İnka dini' İnka soyluları ve onların emri altındaki ruhani ve siyasi aktörler tarafından, İnka devletinin çıkarına oldukları gerekçesiyle teşvik edilen inançları, törenleri ve dinsel ibadetleri kapsıyordu. İnka mitolojisi, İnka devletinin resmî inançlarını ve ibadetlerini tebaa için anlamlandıran, açıklayan ve gerekçelendiren mitolojik geleneklere işaret etmektedir. İkisi arasında çok sayıda benzerlik ve bağlantı olsa da, And dini ve mitolojisi bölgedeki sayısız ayllu ve etnik topluluğun her birinin bekasını ve birliğini sağlamaya odaklanmış bir gelenekti. Oysa İnka dininin ve mitolojisinin ardındaki itici güç, bu yerel toplulukların tümüne bir bütün olarak imparatorluk çatısı ve İnkaların egemenliği altında birlik kazandırma çabasıydı.

İnka ve And dinlerinde mumyalara tapınmak ve onlara özel ilgi göstermek önemli bir yer tutuyordu. Ayllu'ların *mallqui*'ler olarak adlandırılan atalarının ve İnka imparatorlarının mumyalarına azami ölçüde saygı göstermek ve onların ihtiyaçlarıyla sürekli olarak ilgilenmek, İnka İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşayan halkların dinlerinde yer alan en önemli ibadetlerden biriydi. Mumyalanmış cesetleri şehir meydanlarında sergilenen ya da onların soyundan gelenlerin yaşadıkları köylerin yakınlarındaki mağaralarda muhafaza edilen bu şahısların yaşamları ve başarıları hakkında İnkalar ve tebaaları tarafından pek çok mit anlatılıyordu. Ataların mumyalarına ihtimam göstermenin; onları giydirmenin; onlara yiyecek ve içecek ikram etmenin, kozmik düzenin devam etmesi; hasatların bereketli geçmesi ve sürülerin tehlikelerden korunması için gerekli olduğuna inanılıyordu. Bu inançlar ve ibadetler, İnkaları ve onların egemenliği altında yaşayan

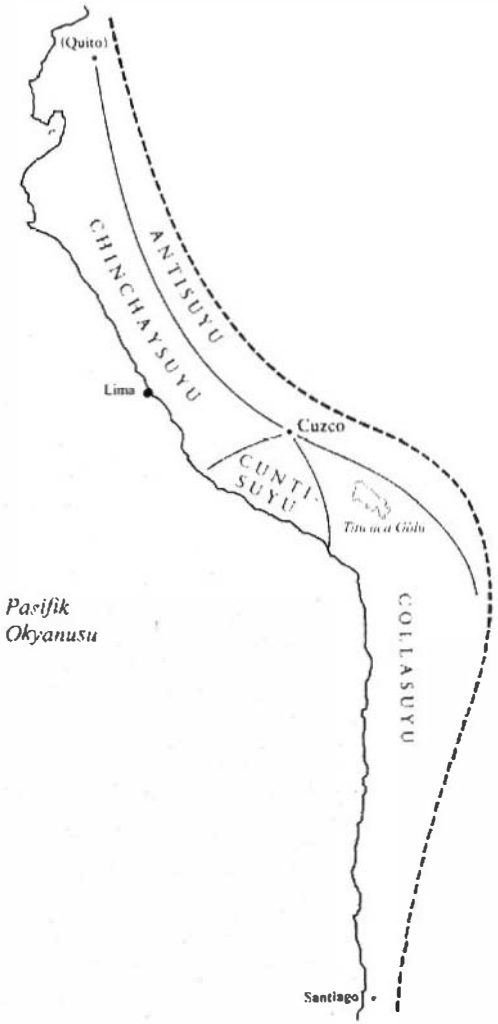
diğer halkları bu tür 'putperest' inançlardan ve ibadetlerden kurtarmayı ve Hıristiyanlaştırmayı hayal
yüzyıllar boyu rahatsız etmeye devam etmiştir.

İnka İmparatorluğu'nda Örgütlenme

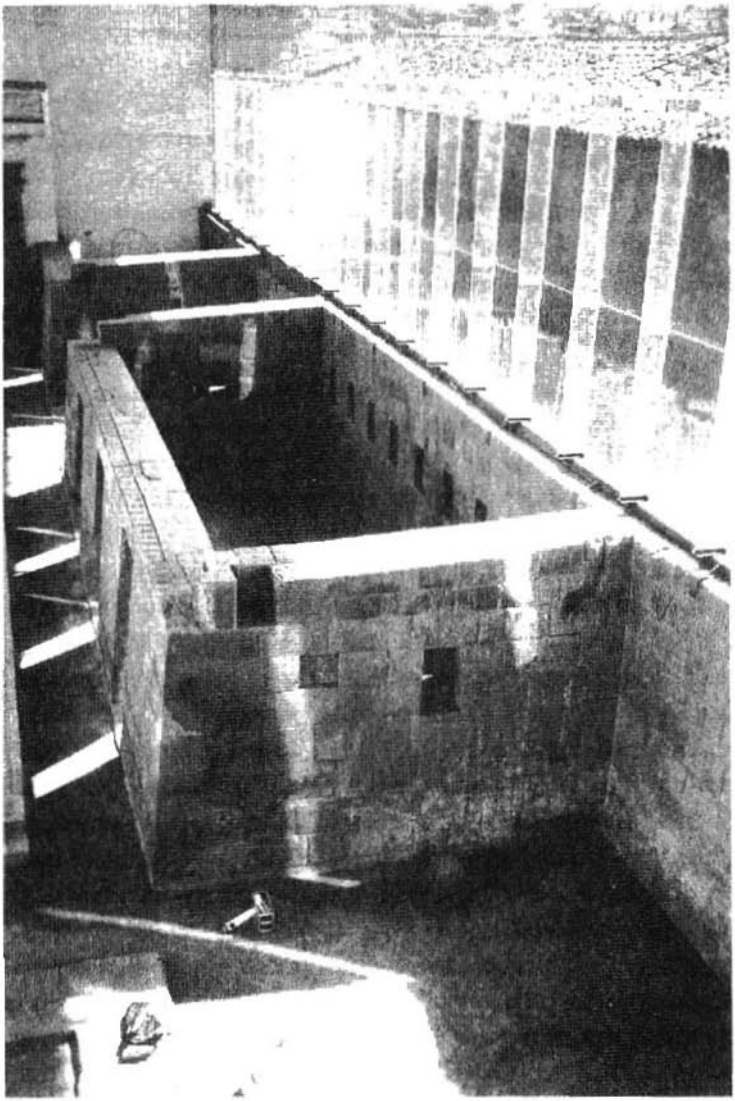
İnka İmparatorluğu'nun başkenti olan Cuzco, Orta Peru'nun And Dağları bölgesinin güney kesimlerinde, deniz seviyesinden yaklaşık 3400 m (11.000 ft) yükseklikte bulunan bereketli bir vadiye kurulmuştu. Cuzco, İnka İmparatorluğu'nu 1400'lü yılların başlarından İspanyolların bölgeyi fethettikleri 1532 yılına dek yönetmiş olan bir düzine hükümdarı bünyesinden çıkarmış olan İnka hanedan sülalesinin yaşadığı yerdi. Başkent ve imparatorluk, *suyu* (parça, çeyrek) adı verilen dört dinsel ve yönetsel bölgeye ayrılmıştı. Kuzeybatıdan başlayarak saat yönünde sırasıyla Chinchaysuyu, Antisuyu, Collasuyu ve Cuntisuyu olarak adlandırılan bu bölgeler, iki düzeyde gerçekleşen ve Cuzco şehrinin merkezini karmaşık bir kavşak noktası haline getiren bir bölümlemenin ürünüydüler. Başkenti dört mahalleye, imparatorluğu ise dört eyalete ayıran bölümlemenin sonucu olarak ortaya çıkan bu kavşağın tam ortasında, ülkenin gerçek merkezi sayılan, yarım düzine binadan oluşan ve kimileyin Güneş Tapınağı olarak da anılan Coricancha (altın avlu) adlı yapı bulunuyordu.

Coricancha tapınağının bir odası imparatorluğun eski hükümdarlarının mumyalarına ayrılmıştı. Bu mumyalar, dinî bayramlar ve önemli ayinler sırasında tapınaktan dışarı çıkarılıp şehrin sokaklarında tahtırevanlar üzerinde gezdirilirdi. Coricancha'nın diğer odalarında ise yaratıcı tanrı (Viracocha), Güneş, Ay, Venüs (seher ve akşam yıldızı olarak), Şimşek-Yıldırım ve Gökkuşağı tanrıları gibi büyük tanrılar ile onlardan daha düşük seviyeli bazı kutsal nesneleri temsil eden putlar ve tasvirler bulunuyordu. Coricancha tapınağı nasıl başkentteki dinsel yaşamın kalbini oluşturuyorduysa, Cuzco şehri de saray-

ları, tapınakları ve nüfusuyla bir bütün olarak, Tahuantinsuyu imparatorluğunun merkezini temsil ediyordu.

İnka İmparatorluğu'nun dört bölgesi/eyaleti.

Coricancha tapınağının doğuya bakan odaları. Cuzco.

İmparatorluk hiyerarşisinin en tepesinde, *sapa* (tek, en büyük) *İnka* denilen İnka imparatoru bulunmaktaydı. İmparatorun, ilk İnka hükümdarı Manco Capac'ın soyundan geldiğine ve And Dağları'nın yüksek kesimlerini ışığı ve ısısıyla yaşanılır kılan Güneş'in (*inti*) yeryüzündeki tezahürü olduğuna inanılıyordu. İmparatorun yanında *qoya* (imparatoriçe) olarak anılan - ve özellikle imparatorluğun son yıllarında imparatorun kız kardeşi olduğu da görülen- ilk karısı yer alıyordu. İmparatoriçenin ise aylık büyüme ve küçülme evreleri başkentin dinsel yaşamını düzenleyen Ay'ın (*quilla*) yeryüzündeki tezahürü olduğuna inanılıyordu. İnka İmparatorluğu'nun en tepesinde bulunan bu iki simanın çevresinde, başkentte yaşayan yaklaşık bir düzine soylu ayllu'suna ya da (*panaca*'lar olarak adlandırılan) soylu sülalelerine mensup asilzadeler bulunuyordu. Panaca toplulukları, Manco Capac'ın soyundan gelen hükümdarlarla olan akrabalık derecelerine göre hiyerarşik olarak sınıflandırılıyordu.

İnka imparatorunun, ilk karısından başka karıları da vardı; farklı İspanyol kaynaklar bu kadınların sayısının kırk ila yüz arasında değiştiğini söylemektedir. Bu kadınlar genellikle yüksek makamlarda bulunan yerel soyluların kızlarıydı. Bu soylular ise İnkalarla yaptıkları evlilikler sayesinde sınıf atlamış, böylece mensup oldukları ayllu ya da sülaleyi de toplumsal hiyerarşinin daha üst katmanlarına taşımış olan kişilerdi. Bunların muhasebecilerden, kâtiplerden, kâhinlerden, komutanlardan ve kendilerinden daha aşağı seviyedeki diğer soylu ayllu'lardan ve ailelerden gelen memurlardan oluşan yardımcıları vardı.

Devlet yöneticileri, devlet işlerini düzenlemek ve özellikle de devlet adına çalışan işçileri denetlemek amacıyla başkentten ayrılıp imparatorluğun eyaletlerine gidebiliyorlardı. İnka İmparatorluğu'nda 'vergi', devlet adına kamu hizmetinde bulunularak ödeniyordu. Yerel ayllu'ların, devletin kendilerini tayin ettiği yerde 'zorunlu hizmet' (*mit'a*) yerine getirmek ya da kendi bölgelerinde imparatorun ve tanrıların topraklarını işlemek,

sığırlardan ve devegillerden oluşan sürülerini gütmek gibi birtakım yükümlülükleri vardı. Bu gibi amaçlar doğrultusunda, imparatorluk sınırları içinde yaşayan vergi mükellefleri (5, 10, 100, 500, 1000, vb. sayıda hanelerden oluşan) onarlı öbekler halinde taksim edilmişlerdi. Aynı şekilde, devlet yönetimi de onluk sisteme göre düzenlenmişti; müfettişler farklı ondalık düzeylerdeki hane öbeklerinin işlerini yönlendirmek için *quipu* (düğüm, bkz. s. 39) olarak adlandırılan ve bilgiyi onluk sayı sistemine göre kaydedebilen bir cihaz kullanıyorlardı. İmparatorluğun habercileri (*chaski*) ise başkent Cuzco ile imparatorluğun coğrafi ve demografik açıdan önemli sayılan kavşak noktalarına kurulmuş olan diğer taşra yönetimleri arasında haber taşıyorlardı.

Her gün Cuzco'nun şehir meydanında yüz lamanın kurban edildiği kurban törenleri, biri Aralık diğeri Haziran ayında olmak üzere gündönümlerinde yapılan iki güneş festivali ve Ekim ayında düzenlenen ay festivali gibi birtakım bayramlar ve törenler vasıtasıyla, İnkaların vesayeti altında sürdürülen ortaklaşa yaşamın birliği ve kadimliği takdis ediliyordu.

Kırsal kesimlerde yaşayan halkın büyük bir kısmı vasıfsız insanlardan veya *hatunruna* (büyük halk) diye adlandırılan ve ayllu'lar halinde örgütlenmiş olan köylülerden oluşuyordu. İmparatorluk sınırları dâhilindeki yerleşim yerlerinde, bölgenin ileri gelen sülaleleri *curaca*'lık olarak adlandırılan ve babadan oğla geçen bir yerel yönetim makamını ellerinde bulunduruyorlardı. Curaca'lar, kendi egemenlikleri altındaki topraklarda İnkalar adına devlet işlerini yürüten yerel yöneticiler ve imparatorluk temsilcileriydi.

Başkentte yaşayan İnkalar ile kırsal kesimlerde yaşayan diğer yerli halklar arasındaki birlik ve beraberliğin en çarpıcı dışavurumlarından biri de yılda bir kez gerçekleştirilen büyük kurban törenleriydi. Bu törenler için özel olarak (genellikle çocuklar arasından) seçilen kurbanlara *capacocha* deniliyordu. Bu

insan kurbanlar, İnka rahipleri tarafından kutsanmaları için, diğer illerden ve köylerden başkent Cuzco'ya gönderiliyorlardı. Kurbanlar burada kutsandıktan sonra, kutsal tören alayları (*ceque*'ler) oluşturarak, kurban edilecekleri yurtlarına yaya olarak geri dönüyorlardı. Sömürgecilik çağından kalma belgelerden anlaşıldığı kadarıyla capacocha'lar özel olarak inşa edilmiş kuyu mezarlara canlı canlı gömülerek kurban ediliyorlardı. Bununla beraber, kısa bir süre önce yapılan keşifler, bu kurbanların sopalarla dövülerek öldürüldüğünü ve cesetlerinin dağların zirvelerine terk edildiğini de göstermiştir. Bütün bu kurban törenleri, yerel topluluklar ile başkent Cuzco'da yaşayan İnkalar arasındaki ittifakı ve bağı güçlendirmeye yarıyordu. Capacocha'ların kurban edilmeleri, aynı zamanda, merkezî yönetimi temsil eden İnkalar ile çevre illerin ve bölgesel yönetimlerin başında bulunan üst düzey yerli sülaleler arasındaki ilişkiyi de yeniden tasdik ediyordu.

İnkalar, belli ayllu'ları veya onların belli alt kollarını, devlet hizmetinde çalışmak ya da ileri sınır karakolu niteliğindeki köylerde sınır muhafızlığı yapmak üzere yurtlarından başka yerlere göndermek suretiyle bir nüfus ve iktisadi örgütlenme stratejisi de uygulamışlardır. Yurtlarından başka yerlere nakledilen bu insanlar, *mitimae*'ler olarak adlandırılıyorlardı. Halkların bu tür nakiller neticesinde iç içe geçip birbirine karışması, İnka İmparatorluğu'nda yaşayan etnik toplulukların yurt ve (mitolojik nitelikteki) tarih kavramlarını yeniden şekillendiren belirleyici bir etken olmuştur. İnka İmparatorluğu'nda *yanacona*'lar (esmer/hizmetçi halk) olarak adlandırılan ve babadan oğla geçen bir hizmetçiler sınıfı da mevcuttu. Bunlar genellikle hükümdarların ve soyluların uşaklığını ve ırgatlığını yapıyorlardı.

Bütün eski uygarlıklar gibi İnkalar da, anlattıkları kozmik yaratılış ve köken mitleri vasıtasıyla aslında kendi yasalarını egemenlikleri altındaki halklara kabul ettirmeye, toplumu bir bütün olarak örgütleyen ve düzenleyen mevcut toplumsal, siya-

si ve iktisadi ilişkileri gerekçelendirmeye çalışıyorlardı. Fakat İnkalar bunu sıfırdan başlayarak değil, halefi oldukları eski uygarlıklardan miras aldıkları birtakım bilgileri, inanışları ve uygulamaları kendilerince yeniden yorumlayarak yapmışlardı. Bu aslında hiç de sıra dışı bir durum değildir, zira eski dünyada neredeyse hiçbir devlet daha önceki bir krallıktan ya da beylikten bağımsız olarak, sıfırdan başlayarak kurulmamıştır.

Ekvador'un güneyinden başlayan, Peru ve Bolivya üzerinden Şili'nin içlerine kadar uzanan bölgede gerek İnkalardan gerekse onların selefi olan daha eski uygarlıklardan geriye kalan arkeolojik kalıntılar hem çok çeşitli hem de sayıca son derece fazladır. Bugün bu kültürlerden geriye kalan pek çok sanat eserine sahibiz. İnsanları, hayvanları ve bazen de doğaüstü kimi varlıkları tasvir ettikleri düşünülen insan-hayvan karışımı ikonografik tasvirler bunlardan sadece bazılarını oluşturmaktadır. Önemli simaların, kanatlı varlıkların, insan biçimli hayvan, bitki ve deniz canlılarının seramik vazolar üzerine yapılmış, kilimlere dokunmuş ya da altın topaklarına işlenmiş tasvirleri, bize İnkalardan önce bölgede inanılan yerel tanrıların, ruhların ve diğer mitolojik varlıkların gerçek doğası ve birbirleriyle olan ilişkisi hakkında yeterli miktarda bilgi ve ipucu vermektedir. Bu nedenle, İnkalar öncesi uygarlıklardan kalma arkeolojik ve ikonografik kayıtları ihtiyatlı bir gözle ele alırsak İnka mitolojisi hakkındaki anlayışımızı zenginleştirip geliştirmemiz de mümkün olabilir.

İnkaların Selefleri

İnka uygarlığı, Güney Amerika'nın batısında yaşayan halkları tek bir çatı altında toplamayı başarmış olan ilk And uygarlığı değildi. İnkaların bu birliği çok kısa bir sürede (sadece birkaç yüzyılda) sağlayabilmiş olmalarının sebebi, imparatorluklarını bölgede eskiden beri var olan ilişkilerin, devlet kurumlarının ve

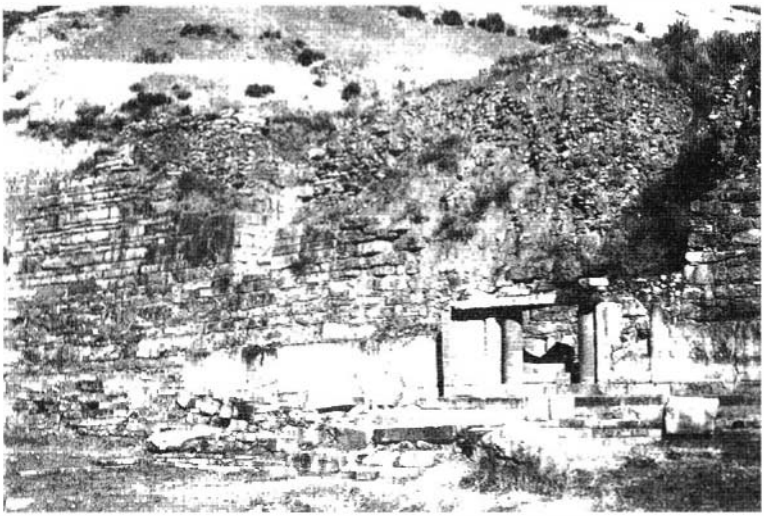
geleneklerin üzerine inşa etmiş olmalarıdır. Arkeologlar, bölgede farklı yerlerden ve tarihlerden kalma çömleklerin üsluplarını ve bu çömleklerin üzerindeki tasvirleri birbiriyle karşılaştırmak suretiyle, Peru'nun tarihöncesinin beş büyük döneme ayrılabileceği sonucuna varmışlardır. Bu beş dönemden üçü 'ufuk' olarak adlandırılmaktadır. 'Ufuk' terimi, bu şekilde adlandırılan dönemlerde Andlar'ın orta kesimlerinin büyük bölümünde sanat, mimari, din ve iktisat gibi alanlarda görece bir birlik olduğunu ima etmek için kullanılmaktadır. Birer devir olarak da adlandırılabilecek bu üç büyük ufuk arasında, Andlar'ın tümünü kapsamaktan ziyade daha bölgesel ve kısmî gelişme süreçlerinin yaşandığı zaman dilimlerine göndermede bulunacak şekilde 'ara' olarak adlandırılan iki geçiş dönemi bulunmaktadır.

Dönem	Kapsadığı Zaman
İlk Ufuk	MÖ 900-MÖ 200
İlk Ara Dönem	MÖ 200-MS 500
Orta Ufuk	MS 500-MS 1000
Son Ara Dönem	MS 1000-MS 1400
Son Ufuk	MS 1400-MS 1532

İnkaların selefi olarak bilinen en eski uygarlıklardan biri Chavín uygarlığıdır. Yayıldığı yer ve zaman aralığı itibarıyla İlk Ufuk devrinin sınırlarını belirleyen bu kültür, adını Peru'nun dağlık orta kesimlerinde doğan Marañon ve Santa nehirlerinin kaynakları yakınında birleşen iki küçük ırmağın buluştuğu noktada yer alan Chavín de Huantar ören yerinden almıştır. Chavín de Huantar, And kültürlerine özgü tören yerlerinin bütün ortak özelliklerini sergilemektedir: Gizli odalara açılan sayısız geçitlere sahip, taştan inşa edilmiş piramitler; bu piramitlerden dışarı doğru adeta birer kol misali uzanan höyüklerin arasına kurulmuş olan meydanlar; oymalarla bezeli, karmaşık biçimde dü-

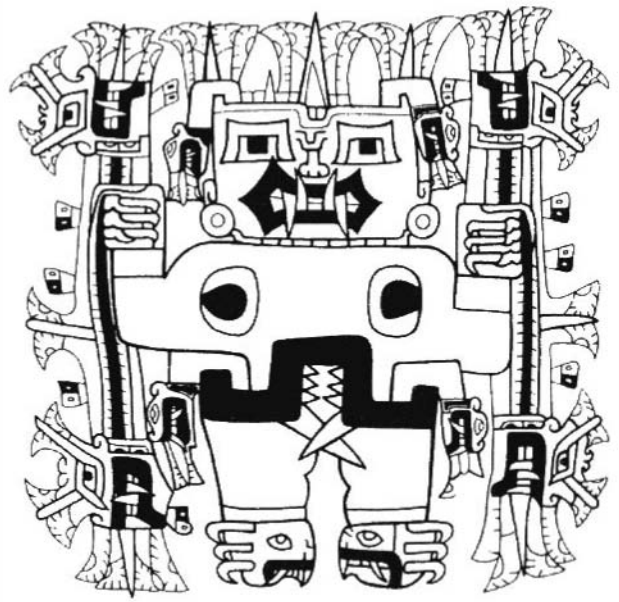
zenlenmiş çok sayıda dikilitaş ve ayrıksı ikonografik tasvirlerle süslü yekpare taş heykeller. Chavín sanatı, dağlık, kıyısal ve ormanlık kesimlerdeki bitki, hayvan ve deniz yaşamından ilham almaktaydı. Benzer şekilde, bu ayrıksı tasvirlerin hâkim olduğu yerleşim ve tören yerleri de, yukarı Amazon havzasının batısından başlayıp And Dağları'nın yüksek rakımlı vadileri üzerinden devam ederek batıdaki Pasifik Okyanusu'nun kıyılarında yer alan çöl şeridine komşu bereketli vadilere kadar uzanan bir hat üzerinde dağınık olarak bulunmaktaydı.

Chavín sanatında karşımıza çıkan imgeler arasında, hayvan tasvirlerine, özellikle de insan görünümlü büyük kedilere, insan başlı kartallara, şahinlere ve genellikle ürkütücü köpek dişleriyle resmedilen yılanlara yaygın olarak rastlanmaktadır. Bununla birlikte, Chavín sanatında yaygın olarak karşılaşılan bu imgelerin başında, bölgede İspanyol fethine kadarki dönemde üretilmiş olan sanat eserlerinde zaman zaman tekrar ortaya çıkan 'asa tutan tanrı' tasvirleri gelmektedir. Bunlar, ellerinde asalar veya mısır sapları tutan, genellikle ayakta durur halde ve ön cepheden resmedilmiş olan ve insan-hayvan karışımı varlıkları ya da maske takmış erkekleri veya kadınları temsil ettikleri düşünülen tasvirlerdir. Asa tutan tanrıların Chavin halkları açısından taşıdıkları önemi ve anlamı tam olarak bilemiyoruz. Ancak, bu tasvirlerin Chavin uygarlığının geriye bıraktığı mimari eserlerde ve bugün Peru sınırları içerisinde kalan bölgelerde gün ışığına çıkarılmış olan taşınabilir sanat eserlerinde karşımıza sık ve yaygın şekilde çıkıyor olması, bu simanın Chavín halklarınca son derece önemli sayılan bir doğaüstü kuvveti veya bir çeşit yaratıcı tanrıyı temsil ettiği iddiasını güçlendirmektedir. Bölgeye özgü bu asa tutan tanrı imgesinin sanat eserlerinde karşımıza çıkan tasvirlerinin Chavín uygarlığı döneminden İnkalar döneminin sonuna dek neredeyse hiç değişmemiş olması da bu iddiayı doğrular niteliktedir.

Yeni Tapınak'ın ön cephesi. Chavín de Huantar.

İlk Ufuk'u, onunla yaklaşık olarak aynı uzunluktaki bir ara dönem izlemişti; bu ara dönemde bölgesel beylikler, Andlar'ın ekolojik açıdan çeşitlilik gösteren doğal kaynakları ile bölgenin yerli halkları üzerinde hakimiyet sağlayabilmek amacıyla birbirleriyle kimileyin ittifaklar kurmuş kimileyin rekabete girmişlerdi. Ancak, İlk Ara Dönem (MÖ 200-500) olarak adlandırılan bu zaman dilimini bir kargaşa ve kültürel çözülme dönemi olarak nitelemek -her ne kadar İnkalar merkeziyetçilikten uzak, bölgeciliğin hakim olduğu böylesi dönemleri genellikle bu şekilde resmetme eğilimi göstermiş olsalar da- yanlış olacaktır. Aksine, bu dönemde bölgede bir dizi büyük toplumsal, siyasi ve sanatsal yeniliğe imza atılmıştır.

Chavín döneminden kalma bir dokumanın üzerinde yer alan asa tutan tanrıça deseni.

Peru'nun kuzey kıyılarında yaşayan ve beylik ya da krallık düzeyine erişmiş olan kimi toplumlar, bu dönemde hayret verici karmaşıklıkta yerleşim yerleri inşa etmişlerdir. Moche vadisinde yer alan 'Huaca del Sol' ve Lambayeque vadisinde yer alan 'Pompe Grande', bu yerleşim yerlerinden en bilinenleridir. Kısa bir süre önce Peru'nun bugünkü Chiclayo vilayeti civarında keşfedilen Sipan hükümdarlarının mezarlarının da daha yakın tarihli And uygarlıklarınınkiyle kıyaslanabilecek gelişmişlikte bir malzeme biliminin ürünleri oldukları tespit edilmiştir. Bu ören yerlerinde gün ışığına çıkarılmış olan sanat eserleri, özellikle büyük kediler, jaguar-insan melezleri ve başka hayvan tasvirleri bakımından zengin olmaları itibarıyla belli açılardan Chavín

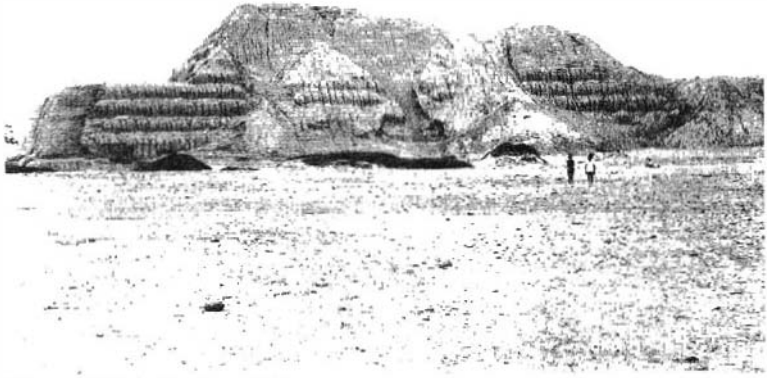
sanatını andırmaktadırlar. Böylesi bir ikonografiye temel teşkil eden mitolojinin gerek Peru'nun kuzey kıyılarında o dönemde var olan diğer uygarlıklar tarafından, gerekse daha önceki ve daha sonraki And uygarlıkları tarafından paylaşıldığı (ya da en azından bilindiği) artık kuşku götürmez bir gerçektir.

Peru'nun kuzey kıyılarında yakın zamanı önce keşfedilen sanat eseri niteliğindeki bir dizi Moche çömleği, Andlar'm çeşitli mitoloji geleneklerinin ikonografik dışavurumları üzerinde çalışan bilginlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Bu sanat eserleri, gerek üslupları gerekse üzerlerindeki tasvirler dolayısıyla çokça spekülasyona sebep olmuştur. Özellikle, gün ışığına çıkarılan üzengi ağızlı ibrikler üzerinde, kuzey kıyı (Moche) mitolojisinde önemli bir yer tuttukları sanılan bazı mitolojik veya tarihsel simaları temsil eden çok sayıda insan, insan biçimli hayvan, kuş ve deniz canlısı tasvirleri yer almaktadır. Bu tasvirlerde ve sahnelerde söz konusu simalar öylesine sık ve düzenli olarak karşımıza çıkmaktadırlar ki, bilginler bu simaların resmedildikleri sahnelerin, yaygın olarak rastlanan ve oldukça sınırlı sayıdaki (yaklaşık iki düzine kadar) mitolojik ayin 'temaları' olabileceğini düşünmektedirler. Tasvir edilen bu ayin halleri ve mitolojik sahneler arasında, düşman kabilelerin savaşçılarının yakalanıp kurban edilmesi, tebaanın büyük hükümdarlara ya da tanrılara - kimileyin kurbanların kanlarıyla dolu olduğu anlaşılan kadehlerle- içki ikram etmesi ve kim olduğu tam olarak anlaşılamayan mitolojik bir simanın yıldızlı gökyüzünde ay şeklindeki bir tekneyle yaptığı yolculuk da yer almaktadır.

İlk Ara Dönem süresince Peru'nun güney kıyılarında neler olup bittiğine baktığımızda, bu bölgede kuzey kıyılarının aksine büyük ve karmaşık şehir merkezleri inşa etmeye fazla önem verilmediğini ya da en azından elimizde bu yönde daha az kanıt bulunduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte, özellikle Pisco, Ica ve Nazca nehir havzalarında o dönemde büyük tören yerlerinin inşa edilmiş olduğunu kesin olarak biliyoruz.

Lambayeque vadisindeki büyük höyük

Huaca del Sol. Moche vadisi.

Üzerine fasulye tohumlarının resimleri ve koşan bir habercinin tasviri bulunan, Moche kültürüne özgü üzengi ağızlı bir ibrik.

Bölgedeki farklı etnik topluluklara mensup insanların çeşitli dinsel ve iktisadi gerekçelerle bir araya geldikleri bu mekânlar, muhtemelen bölgesel hac merkezleri olarak da işlev görüyorlardı. Ayrıca, Peru'nun güney kıyılarındaki nehir vadilerinde, İlk Ufuk ve İlk Ara Dönem'den kalma çok sayıda mezarlığa da rastlanmıştır. Bu mezarlıklar, özellikle bölgedeki defin âdetlerini ve yerlilerin mumyalarını sergilemeleri açısından dikkate değerdirler. Bu mumyalar, çok çeşitli doğal ve doğaüstü varlıkların tasvirlerinin büyük bir incelikle işlendiği dokumalara sarmalanmış halde bulunmuşlardır. Araştırmacılar bu mumyaların

dokumalara sarılı halde muhafaza edilmiş olmalarını, vadi sakinlerinin mitoloji geleneklerine ve (özellikle tarım ve savaş gibi konularda) gerçekleştirdikleri bazı ayinlere yormaktadırlar.

Kolomb öncesi çağda Andlar'da sağlanmış olan bir sonraki kültürel birlik dönemi, Orta Ufuk (MS 500-1000) olarak adlandırılmaktadır. Bölge bu devirde iki dinsel ve siyasi merkezin doğuşuna tanıklık etmiştir. Bu merkezlerden biri, Titicaca Gölü'nün güney kıyıları yakınlarındaki yüksek rakımlı Bolivya yaylası (*altiplano*) üzerinde yer alan Tiahuanaco, diğeri ise güney Peru'nun dağlık orta kesimleri üzerindeki düzlüklerde yer alan Huari'dir. Aynı dönemde var olmuş olan bu iki merkezde yaşayan toplumlar daha sonraları bu yerlerin adlarıyla anılmaya başlanmışlardır.

Bir Paracas dokuması.

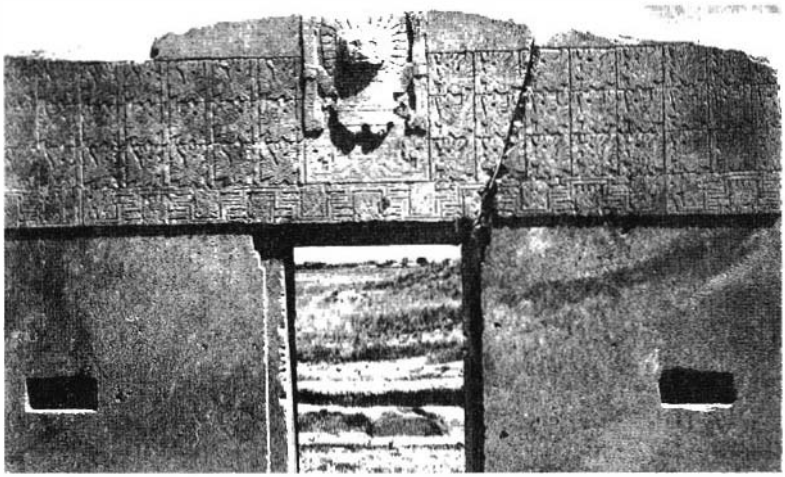
Tiahuanaco ve Huari toplumları pek çok açıdan birbirinden oldukça farklı olsa da, bazı yönleri itibarıyla birtakım benzerlikler de sergilemektedirler. Bu benzerliklerin başında; özellikle taş, kumaş, seramik ve deniz kabuğu gibi farklı malzemeler

üzerine resmedilmiş zengin ve karmaşık bir ikonografi gelmektedir. Zira Andlar'ın o dönemdeki mitoloji geleneği açısından önemli kabul edilen birçok imge, Tiahuanaco ve Huari sanatında ortak öğeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Asa tutan tanrıların ve ellerinde genellikle savaş sopaları, bazen de kesik bir insan kellesi tutan kanatlı, şahin başlı simaların tasvirleri, iki kültürde de yaygın olarak karşılaşılan başlıca imgeler arasında yer almaktadır. Asa tutan tanrı tasvirlerinin gerek Tiahuanaco gerekse Huari toplumlarının mimarisinde ve diğer alanlarında büyük bir yer işgal ediyor olması, bu simanın her iki kültür açısından çok önemli bir konuma sahip olduğu ve Chavín döneminden kalma tasvirlerde karşımıza çıkan benzer simalarla arasında dinsel ve mitolojik açılardan bir süreklilik bulunduğu kanısını güçlendirmektedir. İnkalar zamanında Viracocha ve Pachacamac'ın yaratıcı tanrılar olduğuna inanılması gibi, Tiahuanaco ve Huari kültürlerinde de asa tutan tanrıların, insanların yaratılışından, hayvanların ve ekinlerin bereketinden sorumlu olduklarına inanılıyordu.

Tiahuanaco ören yerindeki asa tutan tanrı tasvirleri ve dev yekpare kayalara oyulmuş görkemli heykeller, İnkalar döneminde bölgeyi ziyaret eden hacıları ve gezginleri nasıl derinden etkilemişlerse, bugünkü turistler üzerinde de *in situ*[1] görüldüklerinde aşağı yukarı aynı etkiyi bırakmaktadırlar. İspanyol istilasının ilk yıllarında İnka yerlileri, bölgeye gelen fatihlere Tiahuanaco ören yerindeki devasa heykellerin eski çağlarda bu bölgede yaşamış olan ve soyları İnka hükümdarlarının soyundan da eskiye dayanan bir devler ırkını temsil ettiğini söylemişlerdir. Aslında hem İnkaların hem de onların bugünkü Peru sınırları içinde kalan bölgelerde yaşamış olan yerli tebaalarının mitolojilerinde, bu halkların atalarının Titicaca Gölü yakınlarındaki Tiahuanaco'da yaratıldıkları düşüncesi çok sık olarak kar-

[1] Latince: yerinde (çev.)

şımıza çıkmaktadır. Bu köken yeri meselesine ilerleyen sayfalarda tekrar döneceğiz.

Üzerinde asa tutan bir tanrının çevresindeki kanatlı hizmetkârlarıyla tasviri bulunan Güneş Kapısı. Tiahuanaco

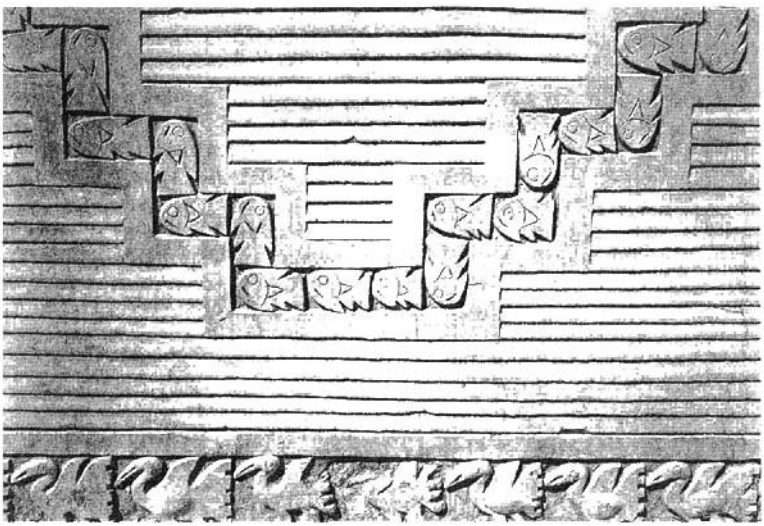
Orta Andlar'ın tarihöncesinde bölgesel yeniliklerin ve gelişmelerin yaşandığı ikinci geçiş evresi ise genellikle Son Ara Dönem (MS 1000-1400) olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem, Tiahuanaco ve Huari kültürlerinin baskın olduğu Orta Ufuk ile İnka uygarlığının zaman ve mekan itibarıyla büyüyüp serpildiği devir olan Son Ufuk (MS 1400-1532) arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır. Son Ara Dönem'de ortaya çıkmış toplumlardan birisi olan Chimu, İnka mitleri bağlamında incelenmeyi özellikle hak etmektedir. Chimu, başkenti bugünkü Peru'nun kuzey kıyı bölgesinde yer alan Moche nehir vadisindeki Chan Chan olan, devlet düzeyinde örgütlenmiş bir toplumdu. Başkent Chan Chan ve Chimu devletinin zamanla topraklarına kattığı diğer

yerleşim yerlerinde, açık halk meydanlarını, mezar höyüklerini ve devlet kurumlarını barındıran karmaşık yerleşkelerin kalıntılarına rastlanmaktadır. Bu ören yerlerinde özellikle deniz kuşları ve diğer deniz canlılarıyla ilgili tasvirlere sıkça rastlanmasının yanı sıra, kerpiç tuğlalar üzerinde yer alan ve çift başlı gökkuşağı yılanları olarak yorumlanan dikkat çekici süslemeler de bulunmaktadır.

Bir taş heykel. Tiahuanaco.

Genellikle coğrafi ve dilsel bir etiket olan ve 'alçak düzlük' anlamına gelen *Yunga* terimiyle göndermede bulunulan Chimu, İnka mitleri açısından özellikle iki nedenden ötürü önem taşımaktadır. Birincisi, bölgeye ayak basan ilk sömürgecilerden kalma belgelerde, Chimu ve İnka hükümdarlarının mitolojik bir geçmişte birbirleriyle kurdukları ilişkilerin ayrıntılı bir dökümüne ve bu putperest toplumların taptıkları tanrıların karşı karşıya gelişlerine yer verilmektedir. İkincisi, Chimu devleti, köken mitleri varlığını günümüze kadar koruyabilmiş olan İnkalar öncesi iki And devletinden biridir. Bu mitlerin içeriklerini ve üsluplarını da ilerleyen bölümlerde ele alacağız.

Chan Chan ören yerinde bulunan bir tuğla süsleme. Moche vadisi.

Yukarıdaki kısa inceleme, And bölgesinin tarihöncesinde İnka uygarlığının selefleri oldukları düşünülen kültürlerin ve bu uygarlığa zemin hazırlayan gelişim dönemlerinin son derece

şematik nitelikteki bir taslağını sunmaktadır. Son Ufuk devrinde yaşanan önemli gelişmeler arasında bölgede krallıkların kurulmasını, son derece merkeziyetçi ve bürokratik bir yönetim anlayışının tesis edilmesini, iktisadi kaynakların hem yerel (ayllu tabanlı olarak) hem de devlet düzeyinde pay edilmeye başlanmasını, ruhban sınıfının doğuşunu, atalara tapınma âdetinin yaygınlaşmasını ve farklı vasıtalar yoluyla yansıtılan son derece zengin bir sanat ve ikonografi geleneğinin ortaya çıkışını sayabiliriz.

Huaca le Dragon olarak bilinen çift başlı yılanın tasvir edildiği bir tuğla süsleme. Moche vadisi.

Her ne kadar sömürgeleştirme döneminden kalma kaynaklarımız bu uygarlık ve kültür evresini bir sonrakine bağlayan tanrılar ve diğer mitolojik temalar arasında var olan süreklilikler hakkında doğrudan herhangi bir şey söylemiyorlarsa da, belli

ikonografik temaların uzunca bir süre varlıklarını sürdürmüş olduklarını ve bölgedeki kültürlerin birbirlerinin yerini almaktan ziyade iç içe geçmiş olduklarını gösteren arkeolojik kayıtlar, İnka uygarlığının mitolojik geleneklerinin, birbirini izleyen farklı And uygarlıklarından miras alınan mitlerin kimleyin tahrif edildiği, kimileyin yinelendiği veya genişletildiği uzun ve karmaşık bir sürecin eseri oldukları yönündeki kanıları güçlendirmektedir.

Bir sonraki bölümde, o dönemde varlığını sürdürebilmiş olan bu yerel, devletsel ve kozmik mitlerle ilgili And geleneklerinin yol açtığı sonuçları ilk sömürgecilerin ellerindeki kayıtlardan ayrıntılı biçimde öğreneceğiz.

İnka Mitlerinin Kaynakları

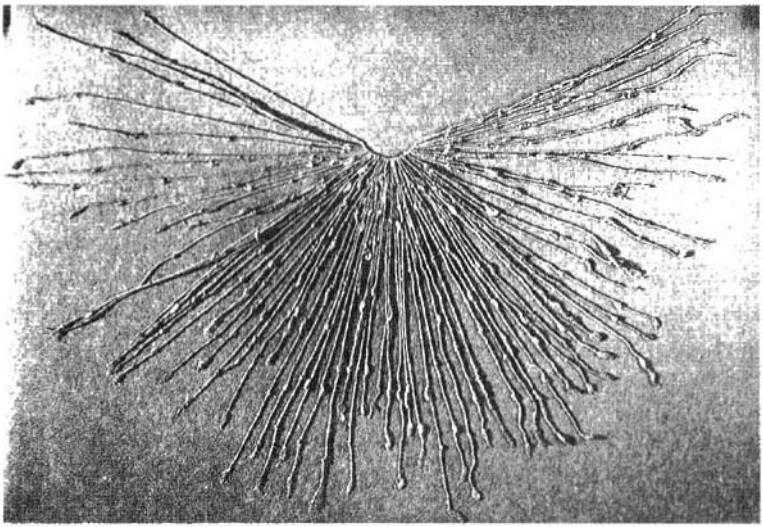
İnkaların, kendileri ve etraflarındaki dünya hakkında anlattıkları mitleri nereden biliyoruz? Aslında, bugün 'İnka mitleri' olarak adlandırdığımız hiçbir öykü, İspanyolların bölgeye gelişinden önce And yerlilerinin kendi dillerinde kaleme almış oldukları birtakım özgün belgeler vasıtasıyla bize ulaşmış değildir. Bunun sebebi, İnkaların herhangi bir yazı sistemi geliştirmemiş olmalarıdır; geliştirdilerse bile, bu sistem henüz keşfedilebilmiş ya da anlaşılabilmiş değildir. Dolayısıyla, elimizdeki İnka mitleri ya İspanyol vakanüvisler ve kâtipler tarafından ya da İspanyolca bilen And yerlileri tarafından; kalem, tüy kalem, kâğıt ve parşömen gibi yazı gereçleri kullanılarak kayda geçirilmiştir. Bu mitlerin büyük bölümü İspanyolca olmakla birlikte, Felipe Guaman Poma de Ayala veya Juan de Santacruz Pachacuti Salcamaygua gibi bazı ilk dönem yerli vakanüvisler, vakayinamelerinde İnkaların *lingua franca*'sı olarak kabul edilen Quechua dilinden ya da bu dille hiçbir akrabalığı bulunmayan ve özellikle Titicaca Gölü'nün çevresinde ve güneyinde, ayrıca Boliv-

ya'nın büyük bölümünde bugün dahi yaygın olarak konuşulan Aymara dilinden gelen sözcükleri, deyimleri ve dilsel yapıları sıkça kullanmışlardır.

İnka mitlerini anlatan yerli herhangi bir yazılı kaynak yoksa da, bölgede sömürgeciliğin başladığı ilk yıllarda İnkaların tarihleri ve mitleri hakkında bilgi toplanması amacıyla yerlilerin *quipu* dedikleri bir çeşit kayıt cihazından ziyadesiyle yararlanılmış olduğunu özellikle belirtmek gerekir. Quechua dilinde 'düğüm' anlamına gelen quipu, üzerine düğümler atılmış boyalı sicim salkımlarıdır. Bu sicim salkımları, İnkalar tarafından, öncelikle nüfus bilgileri, vergi kayıtları gibi çeşitli istatistiksel bilgileri saklamak amacıyla kullanılıyordu. Fakat bunun yanı sıra, *quipucamayoq* (düğüm atıcı, düğüm sorumlusu) olarak adlandırılan yerli uzmanlar tarafından, İnkaların geçmişiyle ilgili öyküler anlatmak amacıyla -ve bugün dahi tam olarak anlaşılamayan bir yöntemle- yorumladıkları birtakım bilgileri kaydetmek için de kullanılıyordu.

İspanyolların bölgeye gelişinden önce, quipu'lara kaydedilmiş olan öyküler quipucamayoq'lar tarafından önemli törenler ve bayramlar sırasında şehir meydanında toplanan halka anlatılırdı. Geçmişi anımsamak ve anımsatmak, quipucamayoq'ların yanı sıra, *amauta*'lar olarak bilinen saray şairleri ve bilginlerinin de görevleri arasında yer alıyordu. Bu şahıslar İnka imparatorlarının ve imparatoriçelerinin soyağaçlarını, icraatlarını, taç giyme törenlerini ve o güne dek yapılan savaşları birer şarkı haline getirmek ve talep geldiğinde bu şarkıları İmparatorun ve diğer saray soylularının huzurunda icra etmekle yükümlüydüler. İspanyollar, fethin ilk yıllarında İnkaların tarihi, mitleri ve soyağaçları gibi birçok konudaki bilgiyi işte bu resmî devlet görevlilerinden edinmişlerdi. Bu bilgi edinme süreci üç aşamada tamamlanıyordu: Quipu'lara kayıtlı veriler quipucamayoq'lar tarafından 'okunuyor' veya yorumlanıyor, iki dile de hâkim olan bir tercüman (*lengua*) anlatılanları İspanyol-

caya çeviriyor, İspanyol bir kâtip ise çevrilenleri yazıya geçiriyordu.

Bir quipu, İnkaların düğümlü sicim salkımlarından yaptıkları bir çeşit kayıt cihazı.

İnkaların tarihi hakkında İspanyolların fethin ilk yıllarında derledikleri bilgilerin büyük bir bölümünün, başkent Cuzco'da yaşayan (ve tamamı erkek olan) İnka soylularından edinilmiş olması, bugün elimizde bulunan mitoloji külliyatının geneli itibarıyla seçkinci, eril ve Cuzco merkezli bir görünüm arz etmesine sebep olmaktadır. İmparatorluğun eyaletlerinde yaşayan (erkek ve kadın) köylülerin gündelik yaşamlarına ilişkin öyküler ise ancak 17. yüzyılın ortalarından itibaren kaleme alınmış olan belgelerde rastlanmaktadır.

Yukarıda okuma, tercüme etme ve yazıya geçirme olarak üç aşamada betimlediğimiz süreç, yerlilerin ve İspanyolların anlatılan öyküleri kendi kişisel ya da siyasi amaçları doğrultusunda tahrif edebilmelerine, üzerilerinde gerekli gördükleri birtakım düzeltmeleri yapabilmelerine ya da öyküleri işlerine geldiği gibi süsleyebilmelerine olanak tanıyordu. Sözgelimi bir And yerlisi, kendisini İspanyollara kabul ettirebilmek ve onlardan saygı ya da ilgi görebilmek için sahte bir soyağacı ya da aile tarihi oluşturabiliyordu. Gerçi bu durum İspanyolların da işine geliyordu, zira bu şekilde İnkaları bölgeye korku ve dehşet salan yöneticilermiş gibi gösterebiliyorlardı. Hatta bu ikinci tür çarpıtma eylemi, İspanyolların bölgede yaptıkları fetihleri ve And halkları üzerinde kurdukları tahakkümü meşrulaştırmak için sık sık başvurdukları bir strateji haline gelmişti.

Bir quero. Üzerinde İnka imparatoru ve imparatoriçesinin kısmen İspanyollaştırılmış tasvirlerinin yer aldığı, sömürgeleştirme döneminden kalma bir çeşit maşrapa.

Ne yazık ki anlatılan İnka mitlerinin 'satır araları'nı okumanın ve barındırdıkları kimi öğelerin sahici mi yoksa fırsatçı yerliler veya Avrupalılar tarafından sonradan yapılan eklemeler mi olduklarını bilebilmenin kolay ya da sihirli bir yolu yoktur. Vakanüvislerin İnka 'tarihi' üzerine kaleme aldıkları vakayinamelerde yer alan tarihsel bilgileri mitlerden ayırabilmek, ancak sömürgecilerden kalan belgeler ile arkeolojik ören yerlerinde yapılan kazılardan elde edilen veriler arasında bağlantılar kurmakla mümkün olabilir. Bu yüzden, İnka mitlerini kültürel anlamlarına ve bağlamlarına uygun şekilde yeniden oluşturabilmek için öncelikle mevcut kaynakları eleştirel bir gözle ve dikkatli bir biçimde yeniden ele almak gerekmektedir.

İnka mitleri hakkında sahip olduğumuz bilgilerin doğasını ve sınırlarını tam olarak idrak etmek istiyorsak akıldan çıkarmamamız gereken bir diğer husus da elimizdeki anlatıların tamamının 1532 yılından sonra kayda geçirilmiş olan tanıklıklara dayandığıdır. Dolayısıyla, yerlilerin ifadelerine dayanılarak oluşturulmuş olan bu mitoloji külliyatı, tartışma götürmez, kesin bir zamandizinine sahip değildir. Herhangi bir mitte anlatılan olaylar dizisini, bir olayın diğerinden sonra ya da önce geldiğini saptayıp takip edebilmek mümkün olsa da, bölgede yazılı tarihin başlangıcı olan 1532 yılından önce meydana geldiği kabul edilen bu olaylara, sadece fetih sonrası dönemde yazılmış belgeler kullanılarak kesin bir tarih atfetmek mümkün değildir.

Sömürgecilik döneminin başlangıcından itibaren, İnka mitlerinde anlatılan belli başlı olayların olası tarihsel anlamlarını yorumlamaya izin verecek tarihsel bir çerçeve oluşturmaya çalışılmış ve bu amaçla, kesin tarihlerden oluşan bir çeşit şema geliştirmeye yönelik çok sayıda girişimde bulunulmuştur. Bu girişimler, İnka köken mitlerinde anlatılan olaylar ile Kitabı Mukaddes'te anlatılan 'tarih' arasında bağlar kurmaktan (büyük tufan ve İsa'nın havarilere görünmesi gibi), İspanyolların bölgeye gelişinden önce Andlar'da hüküm sürmüş olan İnka impara-

torlarının tahta çıkış sıralarını ve tarihlerini saptamaya çalışmak gibi aslında Batı kaynaklı bir tür çizgisel mantığı bu mitlere uygulamaya çalışan, çağın ruhuna uygun birtakım teşebbüslere kadar uzanmaktadır. Sağlam temellere dayanmayan bu tür zamandizinleri -en genel yönleri açısından bile- nesnel ve bilimsel arkeolojik çalışmalar sonucunda doğrulanmış değillerdir. Eğer mevcut kanıtlar arkeoloji bilimi ve onun kullandığı radyokarbon ya da bir başka tarihlendirme yöntemiyle incelenecek olursa, İspanyolların gelişinden önce bölgede yaşanmış olan olaylara güvenilir tarihler atfetmek ve İnka mitlerinde karşımıza çıkan kimi öğelerin tarihsel gerçekliği olup olmadığını değerlendirmemize izin verecek bir tarihsel çerçeve oluşturmak mümkün olabilir.

İnka Mitlerini Kayda Geçirmiş Olan Başlıca Vakanüvisler

İspanyol fethini izleyen ilk yüzyılda yaşamış olan yaklaşık iki düzine vakanüvisin yapıtları, bize İnka mitleri konusunda bolca malzeme sağlamaktadır. Bu bölümde, bu kaynaklardan en ilginç, faydalı ve güvenilir olanlarını tarihsel sıralarına göre ele alacağız.

Cieza de Léon, İspanyol fethinin ilk günlerinden itibaren çıktığı yolculuklar sayesinde Güney Amerika'nın batı kıyılarının büyük bir bölümünü gezmiş olan bir İspanyol askeriydi. Peru'ya ilk kez 1547 yılında ayak basan Cieza, birkaç yıl sürecek yolculuğuna batı kıyılarının kuzey ucunda yer alan Tumbes'ten başlamış, buradan güneye doğru ilerleyerek, eski imparatorluğun merkezi olan başkent Cuzco üzerinden Bolivya'nın güney kesimlerinin ortalarında yer alan Charcas'a kadar gitmiştir. Dikkatli bir gözlemci olan Cieza, yolculukları sırasında karşılaştığı birçok yerliyle iletişim kurmuş ve onlardan edindiği bilgilerin notlarını tutmuştur. *Crónica del Peru* başlığı altında topladığı bu notların ilk iki bölümü, İnka mitleri açısından büyük bir

önem taşımaktadır. Bu çalışmanın 1553 yılında yayımlanan ilk bölümü, Cieza'nın bölge hakkındaki coğrafi betimlemelerini barındırmaktadır. *El Señorío de los Incas* başlığını taşıyan ikinci bölümü ise 1554 yılında yayımlanmıştır ve İnka İmparatorluğu'nun tarihi ve mitolojisi hakkında elimizde bulunan en eski kaynaklardan biridir.

İspanya'da doğan Juan de Betanzos, ömrünün büyük bölümünü Peru'da geçirmiştir. İnkaların son tartışmasız imparatoru Huayna Capac'ın yeğeni olan bir İnka prensesiyle evlenip 1541 yılında Cuzco'ya yerleşmiştir. Burada Quechua dilini akıcı biçimde konuşmayı öğrenmiş ve eski başkentte yaşayan bazı İnka soylularının vârisleriyle yakın ilişkiler kurmuştur. Dönemin Peru sömürge valisi olan Antonio de Mendoza, 1551 yılında Betanzos'a İnkaların tarihini yazma görevini vermiştir. Betanzos'un 1557 yılında tamamladığı bu çalışma, İngilizceye kısa bir süre önce *Narratives of Incas* (çev: R. Hamilton ve D. Buchanan) adıyla çevrilmiştir. Bu yapıt, o dönemde yaşanan olayları, fetih sonrasında yaşamlarını Cuzco'da sürdürmeyi seçmiş olan eski İnka saray soylularının gözünden anlatıyor olması dolayısıyla, İnkalar hakkında yazılmış en iyi kaynaklardan biri olma özelliğini bugün bile korumaktadır.

Polo de Ondegardo 1558-1561 ve 1571-1572 yılları arasında iki kez Cuzco'nun baş adlî amiri olarak görev yapmıştır. İnka halklarının dinine, geleneklerine ve 'batıl inançlarına' gerçek anlamda ilgi duyan İspanyol bir hukukçu olan Polo, 1550'li ve 1560'lı yıllarda, bu ve -aralarında İnka imparatorlarının mumyalarının bulunup yok edilmesi gibi çoğu başarılı olmuş bir dizi girişimin de bulunduğu- benzeri konularda çok sayıda soruşturma yürütmüştür. Bu soruşturmalar, aralarında *Los Errores y supersticiones de los indios* (1567) başlıklı bir denemenin ve İnkaların dinlerini ve devlet yönetimlerini anlatan bir belgenin de bulunduğu bir dizi raporun yayımlanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu belgeler, İnka mitleri hakkında elimizdeki ilk dönem kaynak-

larda yer alan anlatıları bağlamlarına oturtmamızı sağlayabilecek yararlı birtakım artalan bilgiler sağlamaktadır. Bu belgelerden derlenen ve ödünç alınan malzemeler, daha sonraları aralarında Acosta'nın ve Cobo'nun (bkz. aşağı) vakayinamelerinin de bulunduğu görece yakın tarihli bir dizi yapıtta kullanılmıştır.

Polo de Ondegardo, İnkaların tarihini konu alan yeni bir yorum ve yazı geleneğinin öncüsü ve savunucusuydu. Bu gelenek, Peru'nun dördüncü dönem (1569-81) sömürge valisi olan Francisco de Toledo yönetiminde sömürge devletinin yeniden yapılandırılması çalışmalarına paralel olarak 16. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmıştı. Toledo, sömürge devletindeki yaşamın her alanında -devlet bürokrasisinden, yerli köylerinin konumlarına ve yerleşim düzenlerine varana dek- kapsamlı birtakım reformlar gerçekleştirmek istiyordu. Bu amaçla, İnkaların tarihi, imparatorluklarının yapısı ve örgütlenme tarzı gibi hususlarda bir araştırma programı başlatmış, eski imparatorluğun soylularının ve quipucamayoq'larının verdikleri ifadelere dayanan birkaç imparatorluk tarihi yazılması emrini vermişti.

Toledo'nun sömürge yönetiminin başında olduğu dönemde ve bu dönemin hemen sonrasında yazılan vakayinameler arasında Sarmiento de Gamboa'nın *Historia de los Incas*'ı (1572), Cuzco'lu lakaplı Cristobal de Molina'nın *Las Fabulas y Ritos de los Incas*'ı (1575) ve José de Acosta'nın *Historia natural y moral de las Indias*'ı (1590) yer almaktadır. Bunlara ek olarak, Cabello de Balboa'nın *Miscelánea Antártica* (1586) adlı çalışması, Peru'nun kuzey kıyılarında (yani Chimu halkını yaşadığı bölgede) anlatılan mitler hakkında mükemmel bir kaynak teşkil etmesinin yanı sıra Sarmiento de Gamboa'nın vakayinamesinden alıntılanmış bilgileri de barındırmaktadır.

Bu tarih çalışmalarının birçoğu, İnka hanedanlığının bölgede iktidarı hile ve güç kullanarak ele geçirmiş zalim bir yönetimi temsil ettiği şeklindeki bir görüşü yansıtıyordu. Toledocu yoruma göre, İnka yöneticileri zalim olmalarının yanı sıra, okuma

yazma bile bilmeyen birer cahildiler. Bu gibi iddialar, o dönemde İnka İmparatorluğu'nun İspanyollar tarafından işgal edilmesini Avrupalıların gözünde haklı çıkarmış ve İnkaların sahte soylularının gayrı meşru yönetimlerinin feshedilip yerine İspanya hükümdarının meşru egemenliğinin tesis edilmesine izin vermiştir. Bu nedenle, her ne kadar Toledo döneminden kalma vakayinameler İnka mitleri konusunda elimizde bulunan en eski, en kapsamlı ve en doğru bilgileri içeren kaynaklar olsalar da, bu belgeleri, dayandıkları siyasal ve ideolojik kabulleri de hesaba katan eleştirel bir gözle okumak gerektiği unutulmamalıdır.

İnka mitleri hakkında elimizdeki bir başka önemli -ama biraz sorunlu- kaynak da *mestizo* (İspanyolcada/Quechua dilinde 'melez') lakabıyla anılan Garcilaso de la Vega'nın yazdığı vakayinamedir. Garcilaso de la Vega, 1539 yılında Cuzco şehrinde dünyaya geldi. Annesi Isabell Chimpu Ocllo bir İnka prensesi, adaşı olan babası ise bir İspanyol *conquistador*'uydu. Yirmi bir yaşına kadar Cuzco'da yaşayan Garcilaso, 1560 yılında ömrünün geri kalanını geçireceği İspanya'ya gitti. 1602 yılında İnka İmparatorluğu'nu konu alan *Comentarios Reales de los Incas* (1609-17) adlı büyük tarih yapıtını yazmaya başladı. İlk bölümü Garcilaso'nun kendi hatıratından, ikinci bölümü ise daha eski tarihli, özellikle Toledo döneminden kalma harici kaynakların derlenmesinden oluşan bu önemli kitap, (başta Blas Valera ve José de Acosta olmak üzere) diğer yazarlar tarafından da zikredilen birçok miti barındırmasının yanı sıra, başka hiçbir kaynakta yer almayan veya başka kaynaklarda yer alan halleri Garcilaso tarafından nakledilen hallerinden dikkate değer ölçüde farklılıklar gösteren çok sayıda miti de kapsamaktadır.

Garcilaso'nun vakayinamesinin ilk bölümünün yayımlandığı tarihlerde kaleme alınmış olan bir başka önemli metin de Peru'nun yüksek rakımlı orta kesimlerinde yer alan Huaraochirí bölgesinin yerli halklarının mitlerini anlatmaktadır. Quechua

dilinde yazılmış olan ve bugüne kadar farklı başlıklarla birçok dile çevrilen bu metnin İspanyolcası *Dioses y Hombres de Huarochirí* adıyla, İngilizcesi ise yakın bir tarihte *The Huarochirí Manuscript* (çev: F. Salomon ve G. L. Urioste, 1991) adıyla yayımlanmıştır. Huaraochirí yerlileri (veya yerlisi) tarafından kaleme alındığı kesin olarak bilinen ve bölgenin yerel rahibi Francisco de Avila yönetiminde hazırlandığı sanılan bu elyazması, İspanyol işgalinden önce ve sömürgecilik çağının ilk yıllarında İnka İmparatorluğu'nun eyaletlerinde yaşayan yerli halkların özgün mitoloji geleneklerine ışık tutan en önemli kaynaklardan biridir.

Huaraochirí Elyazması'nın yazıldığı 1608 yılında, İspanya'da, kendisinin İnka tahtının son meşru vârisi olduğunu iddia eden Melchior Carlos Inca adlı bir kişi, *Relación de los Quipucamayoqs* (1608/1542) başlıklı bir çalışma yayımlamıştır. Melchoir, görünüşe göre İnka tahtı üzerindeki hak iddialarına meşru bir zemin oluşturabilmek amacıyla kaleme aldığı bu metnin ilk bölümünde, 1542 yılında Cuzco'da savcı Vaca de Castro tarafından yürütülen adli bir soruşturmanın tutanaklarında İnka hanedanlığının kökenine ilişkin olarak yer alan birtakım mitolojik malzemeleri kullanmıştır. Soruşturmalar sırasında, İspanyol işgalinden önce İnkaların tarihçileri olarak görev yapmış olan dört kıdemli quipucamayoq'un ifadesine başvurulmuştur. Söz konusu ifadelerde yer alan mitolojik malzemeler, İnka devletinin kökeni hakkında elimizde bulunan en eski mitlerden bazılarını oluşturmaktadır.

Bu noktada, bir başka İspanyol vakanüvisi, Antonio de la Calancha'yı da anmak gerekir. Onun *Coronica moralizada del Orden de San Augustin en el Perú* (1638) adlı çalışması, Peru'nun kuzey kıyılarında yaşayan kabilelerin dinlerine, törelerine ve mitlerine ilişkin değerli bilgiler içermektedir.

17. yüzyılın başlarında, başkent Cuzco dışında anlatılan mitleri kayda geçirme konusunda yaşanan önemli bir gelişme

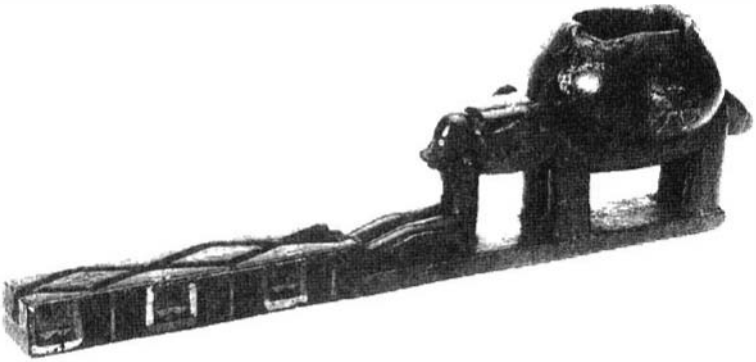
de o dönemde yerli yazarlar tarafından Quechua dilinde vakayinamelerin kaleme alınmaya başlanmış olmasıdır. Bu konuda özellikle Felipe Guaman Poma de Ayala ve Juan de Santacruz Pachacuti Yamqui Salcamaygua gibi yerli yazarları anmak gerekir.

Guaman Poma, Peru Andları'nın orta kesimlerinde yer alan Huamanga'da doğmuştur. Babasının Cajamara'da Guascar İnka ile Francisco Pizarro arasında özel elçi olarak görev yapmış olan bir yerel soylu olduğunu ileri sürmüştür. Katolik rahiplerden oldukça yoğun bir kilise eğitimi almış olan Poma, 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başında yerli putperest inançların 'kökünü kazımak' amacıyla düzenlenmiş olan seferlere bile katılmıştır. *Nuevo Corónica y Buen Gobierno* (1583-1613) adını verdiği vakayinamesini 1613 yılında tamamlamıştır. Yaklaşık 1000 sayfadan oluşan bu çalışma, İspanyol işgali öncesinde ve sonrasında Peru'daki yaşamı anlatmaktadır. İçerdiği metne ek olarak, İnkaların giyim kuşamını, zirai faaliyetlerini, günlük hayatlarının diğer bilinmeyen yönlerini ve köken mitlerinde İnka krallarının ilk kez ortaya çıktıkları yerler olarak anılan kimi dağ ve mağaralarda gerçekleştirilen ayin ve ibadetleri tasvir eden 400 kadar çizimi de barındıran bu yapıt, İnkaların gündelik yaşamları hakkında elimizde bulunan en iyi kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Guaman Poma Hıristiyanlığı benimseyen ilk mühtedilerden biri olmasına ve And halklarını İnka kralların putperestliğe sevk ettiğine inanmasına rağmen, vakayinamesi İnka mitleri konusunda çok değerli bilgiler ihtiva etmektedir.

Bir diğer önemli yazar ise Cuzco şehri ile Titicaca Gölü arasında kalan bölgede yer alan Canas ve Canchis mıntıkasında yaşayan bir kabileden gelen Juan de Santacruz Pachacuti Yamqui Salcamaygua'dır. O da yapıtını Hıristiyan bir mühtedinin bakış açısından yazmış olmasına rağmen, İnkalara karşı Guaman Poma'dan daha ılımlı bir tavır takınmıştır. Pachacuti

Yamqui, *Relación de Antiguedades deste Reyno del Perú* (1613) başlıklı yapıtında, bizatihi İnka mitlerinin yanı sıra başka yazarlar tarafından anlatılan mitlerle bağlantısı kurulabilecek yarı mitolojik yarı tarihsel nitelikteki büyük bir veri yığınını da gözler önüne sermektedir. Bilinçli olarak nevi şahsına münhasır bir üslupla yazılmış olan bu çalışma, Quechua dilinden sözcüklerin ve dilsel yapıların bolca kullanıldığı çetrefilli bir dile sahip olmasına rağmen, İnka mitleri konusunda bize çok değerli ve ilginç bilgiler vermektedir.

Bernabé Cobo, 1599 yılında Peru'ya gelmiş olan İspanya doğumlu bir Cizvit rahipti. Ömrünün son yıllarına kadar Peru'da yaşamış olan Cobo, 1609 yılında Lima'dan Cuzco'ya gitmiş ve sonraki yirmi yılını misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak amacıyla Peru'nun güneyi ile Bolivya'nın kuzeyi arasında yolculuklar yaparak geçirmişti. Cobo, başyapıtı olan *Historia del Nuevo Mondo*'yu 1653 yılında tamamlamıştı. Bu kitabın farklı bölümlerinin, çevirmen Roland Hamilton tarafından hazırlanan iki mükemmel İngilizce çevirisi, *History of the Inca Empire* (1983; *Historia*'nın 11.ve12. kitabı) ve *Inca Religion and Customs* (1990; Historia'nın 13. ve 14. kitabı) başlıklarıyla iki ayrı kitap olarak yakınlarda yayımlanmıştır. Cobo, yapıtını oluştururken Polo de Ondegardo, Cristobal de Molina, José de Acosta ve Garcilaso de la Vega gibi vakanüvislerin vakayinamelerinden fazlasıyla yararlanmıştır. Bu kitap, birçok And uzmanı tarafından, İnkaların tarihi hakkında elimizdeki en güvenilir kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Kuşkusuz İnka İmparatorluğu'ndaki hayatı anlatan bu kadar kapsamlı ve dengeli bir kaynağın ortaya çıkmasında, Cobo'nun, kendisinden önceki kaynaklardan İnkaların mitleri, devlet törenleri, dinsel inançları ve ibadetleri hususunda derlediği bilgileri başarılı bir şekilde sentezleyebilmiş olmasının payı büyüktür.

Paqcha, Büyücülerin gaipten haber almak için kullandıkları boyalı ahşap bir alet. (Sömürgeleştirme döneminden kalma)

Son olarak, İnka mitleri konusunda başka bir önemli kaynak da *idolatrías* (putperestlikler) adıyla bilinen belgelerdir. Bu belgelerin çoğu, And Dağları'nın kırsal kesimlerinde yaşayan yerli kabilelerin dinsel ayinlerinin ve ibadetlerinin kilise tarafından putperestlik olarak görülmesi üzerine, Katolik rahipler tarafından özellikle onyedinci yüzyılın ilk yarısında yürütülmüş olan bir dizi tahkikatın ürünüdür. Bu tahkikatlar sırasında müfettişler, yerel yöneticileri (*curaca*'ları), şifacıları, 'cadıları', büyücüleri, kâhinleri ve bölgede kutsal olduğuna inanılan dağlar, mağaralar ve su kaynakları gibi yerlerin bekçiliğini yapıp atalara tapınma âdetini devam ettiren din adamlarını sorgulamışlardır. Bu belgeler, anlatılan mitleri bağlamlarına oturtmak için kullanılabilecek zengin birer bilgi kaynağı olmalarının yanı sıra, İnka halklarının daha eski kaynaklarda sadece zikredilmekle yetinilen benzer inançlarının ve ibadetlerinin ayrıntılı betimlemelerini de içermektedir. Buna ek olarak, *idolatrías* belgeleri, And kırsalında yaşayan yerli erkek ve kadınların sömürgecilik çağı boyunca İspanyollar tarafından nasıl din uğruna cezalandırıldıklarına apaçık bir kanıt teşkil etmektedir.

İnka Mitlerine Bütünlük Kazandıran Yerel, Devletsel ve Kozmik Temalar

Kolomb öncesi dönemde Andlar'daki yaşamın en çarpıcı gerçeklerinden biri, İnka tebaasının ayırt edici özelliği olan etnik çeşitlilik olgusuydu. Görünüşe göre etnik çeşitlilik, İnka İmparatorluğu'nda anlatılan mitlerin biçimi ve içeriği üzerinde belirleyici olan en az iki önemli sonuç doğurmuştur. Bunlardan biri, bizatihi bu çeşitlilik olgusunun bir açıklama gerektirmiş olmasıdır. Birbirine komşu kabilelerin dilleri, kıyafetleri, gelenek ve görenekleri niçin bu denli farklıydı? Birbirinden tamamen farklı görünen yakın veya uzak komşular acaba farklı kökenlerden mi geliyorlardı, yoksa imparatorluk çatısı altında bir araya gelmiş olan bu insanların kökenleri de aynı mıydı?

İnka mitlerinde bu tür sorulara verilen yanıtlar, bizi birbirinden tamamen farklı iki tür köken miti olduğu sonucuna gö-

türmektedir. Bir düzeyde bakıldığında, imparatorluğun farklı kesimlerinde yaşayan halkların kendi kökenlerinin ayrıksılığı konusundaki ısrarları, yerel nitelikli bu köken mitleri ve ideolojileri üzerine kurulu olan diğer mitlerde, yaratıcı tanrının kim olduğu, yaratılışın nerede ve ne zaman gerçekleştiği gibi sorulara verilen yanıtların çok çeşitli olmasına sebebiyet vermiştir. Bugün elimizde İnka İmparatorluğu'nun Titicaca Gölü, Peru'nun kuzey kıyıları, dağlık orta ve kuzey kesimleri gibi farklı bölgelerinden gelen birkaç düzine köken miti bulunmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, imparatorluğun farklı kesimlerinde yaşayan halkların, kendi köken mitlerini ve yerlerini, mensubu oldukları ayllu'ların ya da etnik toplulukların kimliğinin ve birliğinin önemli bir bileşeni haline getirmiş olduklarına işaret eden yeterli sayıda mitin var olduğudur.

İspanyol rahiplerin ve vakanüvislerin, birden fazla köken yeri olabileceği fikrine tahammülleri yoktu. Sözgelimi, Bernabé Cobo, Peru'da rastladığı yaratıcı tanrı tasarımlarının ve köken mitlerinin çeşitliliği karşısında sukutuhayale uğramış ve bu 'kör insanların' birbirinden tamamen farklı fikirleri benimsemiş olmalarının sebebini tek ve gerçek Tanrıyı tanımamalarına bağlamıştır. Dahası, "buna sebep olan önemli etkenlerden biri de yazıyı bilmemeleridir. Eğer bir yazı sistemine sahip olsalardı böyle aptalca hatalar yapmazlardı" diye de eklemiştir.

Cobo'dan bir yüzyıl önce yaşamış olan vakanüvis Juan de Betanzos ise kitabında bu 'karmaşa'nın nedenini en büyük melanete, yani şeytana bağlamıştır. Kendi deyimiyle, "[yerliler] kimileyin Güneş'i yaratıcı olarak görüyorlar, kimileyin yaratıcının Viracocha olduğunu söylüyorlar. Genel manzaraya bakacak olursak, şeytanın onların aklını karıştırmış olduğuna hiç kuşku yok. Şeytan, bu zavallıların karşılarına çıktığı her yerde, söylediği yalanlarla onları aldatmış, yoldan çıkarıp gözlerini kör etmiş" demektedir.

Daha genel bir düzeyde bakıldığında, imparatorluk tebaasının etnik açıdan çeşitlilik göstermesi, bölgedeki farklı ayllu'ların ve etnik toplulukların kadim zamanlarda gerçekleşmiş olan tek bir yaratma eyleminin sonucu olarak ortaya çıktıklarını telkin eden mitlerin yaratılmasını tetikleyen oldukça güçlü bir uyarıcı görevi görmüştür. Başka bir deyişle, İnka İmparatorluğu'nun çatısı altındaki farklı halkların kendilerini tek bir toplumun yurttaşları olarak görebilmelerini sağlamak için, onları birbirine kenetleyecek, ortak bir geçmişi birlik ve beraberliğin sağlandığı bir geleceğe yansıtabilecek çok güçlü bir anlatının ve imgenin oluşturulması gerekiyordu. İnka devlet bürokrasisinin, siyasi amaçlarla ülke genelinde teşvik ettiği birlik ve beraberlik anlayışının sonucu olan bu ikinci eğilim, özellikle İnka imparatorluğunun kökenleri ile imparatorluğun örgütsel yapısının - akraba topluluklarının toplumda hiyerarşik olarak tasnif edilmesini sağlayan katı sınıf anlayışı gibi- belli birtakım ayırt edici özellikleri arasında esaslı bir bağ olduğunu ima eden mitlerde resmedilmiştir. İnka mit ve öykü anlatıcıları, imparatorluğun örgütsel yapılarının, doğaüstü güç(ler) tarafından ezelden takdir edilmiş ve kutsanmış olduğunu iddia etmişlerdir. Bu iddialarını desteklemek içinse İnka imparatorlarının soylarını -biri yaratıcı tanrı (ki bu Viracocha ya da Pachacamac olabilir), diğeri ise Güneş Tanrısı olan- iki büyük tanrıya dayandırmışlar, köken yerlerini de Cuzco yakınlarındaki Pacaritambo olarak belirlemişlerdir.

Son olarak, en genel düzeyde bakıldığında, İnkalar da dâhil olmak üzere And Dağları'nda yaşayan bütün halklar, Titicaca Gölü'nü ve Tiahuanaco arkeolojik sit alanını evrenin, güneşin, ayın, yıldızların ve insanların atalarının ilk kez yaratıldığı yer olarak görmüşlerdir. İnka köken mitlerinin bu -yerel, devletsel ve kozmik açıdan- farklı yönlerini ilerleyen sayfalarda ele alacağımız mitlerde göreceğiz.

Kozmik Köken Mitleri

Kozmik Kökenler

İnka İmparatorluğu'nun başkenti olan Cuzco'da yaşayan yerli bilgi kaynaklarının, dünyanın kökeni hakkında anlattıkları en yaygın öykü Titicaca Gölü çevresinde geçmekteydi. Bu köken mitinin çoğu versiyonu, zamanın başlangıcında sadece ezeli bir karanlığın var olduğunu, güneşin, ayın ve yıldızların henüz yaratılmamış olduklarını bildirerek açılır. Bu ezeli karanlığın içinden, adı 'deniz köpüğü' ya da 'deniz yağı' olarak tercüme edilebilecek olan, yaratıcı Viracocha ortaya çıkmıştır. Bu yaratıcı tanrı, evrenin kökeni hakkında anlatılan köken mitinin farklı versiyonlarında Con Ticci Viracocha, Thunupa Viracocha ve Viracocha Pachayachiachic olarak üç farklı adla anılmaktadır. İlerleyen sayfalarda İnka İmparatorluğu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan yerli kabilelerin mitlerini ele alırken, yaratıcının Pachacamac (dünyanın/zamanın yaratıcısı) olarak adlandırıldığı kimi kıyı bölgesi mitlerinden de söz edeceğiz.

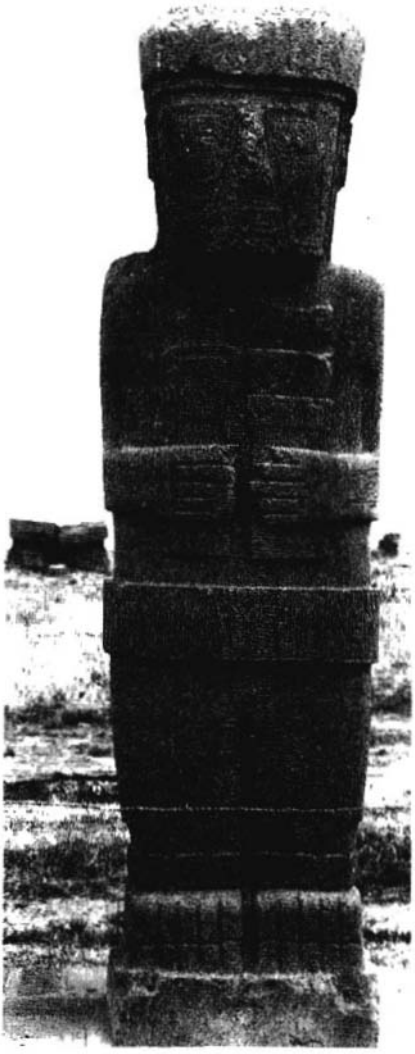

Titicaca Gölü.

Betanzos'un, ezeli karanlığın hüküm sürdüğü bir zamanda Titicaca Gölü'nün sularından çıkagelen bir hükümdar olarak tasvir ettiği yaratıcı Viracocha, burada ilk insan ırkını yarattı. Kimi vakanüvislerin devler olarak tanımladıkları bu ilk yaratıklar, bir süre boyunca karanlıkta yaşamaya devam ettiler. Derken, bilinmeyen bir sebepten ötürü Viracocha'yı öfkelendirdiler. Bir şeye gücenen ve hiddetlenen yaratıcı, bu varlıkların üzerine önce büyük bir tufan gönderdi, sonra da onları taşa çevirdi. Böylece, yaratıcının gazabı birinci çağın sonunu getirmiş oldu. Bu ilk çağın kalıntıları İnkalar zamanında her yerde görülebiliyordu. Bu kalıntılar, bugün bile, Titicaca Gölü yakınlarındaki Tiahuanaco arkeolojik sit alanında bulunan devasa taş heykellerde görülebilmektedir.

Viracocha, bu olaydan sonra hiç vakit kaybetmeden başka bir insan ırkı yaratmaya koyuldu. Bu kez tedbirli davranıp önce güneşi, ayı ve yıldızları, Titicaca Gölü üzerinde yer alan bir adadan yeryüzüne çıkmaları için çağırdı. İnkalar, Güneş Adası olarak adlandırdıkları bu adada, yıllık hac ziyaretlerinin odak noktası haline gelecek olan önemli bir tapınak inşa ettiler. Viracocha gökyüzündeki ışıkları yarattıktan sonra, bir rivayete göre (Betanzos), gölün kıyısında bulduğu ve henüz yumuşaklığını kaybetmemiş büyük bir kaya parçasından yonttuğu erkek, kadın (gebe olan ve olmayan haliyle) ve çocuk suretindeki taş heykelleri kullanarak, ikinci insan ırkını yarattı.

Cobo'nun aktardığı kadarıyla, Viracocha Tahuantinsuyu ülkesinin farklı halklarını temsil edecek olan bu insanları yarattıktan sonra, "her birini o halkın giyeceği kıyafetlerin rengine ve desenlerine boyadı. Her halka konuşacakları dilleri, söyleyecekleri şarkıları, yiyecekleri gıdaları ve hayatlarını idame ettirmek için kullanabilecekleri meyve ve sebze tohumlarını verdi".

Bir taş heykel. Tiahuanaco.

Köken mitinin Cristobal de Molina tarafından aktarılan halinde ise, zamanın başlangıcında meydana geldiği rivayet edilen olayların doğasına ilişkin daha farklı bir tablo çizilmektedir. Her şeyden önce, Molina bu miti anlatmaya zamanın başlangıcından değil, dünyanın meskûn halde olduğu bir zamandan başlar. Bir tufan yaşandığını ve azgın sel sularının en yüksek dağların doruklarına kadar yükseldiğini söyler. Sel suları çekildiğinde, biri erkek diğeri kadın olan iki kişi, Tiahuanaco civarında karaya vururlar. Birdenbire yanlarında beliren yaratıcı, onlara karaya vurdukları bu yabancı topraklarda *mitimae*'ler -yani İnkalar tarafından anayurtlarından koparılıp imparatorluğun başka yerlerine yerleştirilen kişiler veya topluluklar- olarak yaşamalarını emreder.

Molina miti aktarmaya devam eder ve yaratıcının sel suları çekildikten sonra ortaya çıkan balçığı kullanarak Tahuantinsuyu ülkesinin farklı halklarının atalarını yarattığını söyler. Viracocha, bu balçık heykelleri giyecekleri yöresel kıyafetlerin şekline ve rengine boyayıp canlandırmış ve dünyayı yeniden meskûn hale getirmiştir. Ayrıca, Tiahuanaco'da bir yandan ikinci insan ırkını yaratırken, diğer yandan da bütün hayvanları ve kuşları çiftler halinde yaratmış, hangi hayvanın nerede yaşayacağını, neyle besleneceğini tayin etmiş ve her kuşa kendine özgü bir ötüş şekli bahşetmiştir.

Viracocha, balçıktan yarattığı insanlardan ikisini yanında alıkoymuş, diğerlerini ise yeraltına yollamıştır. Vakanüvis Cristobal de Molina, adları İmaymana Viracocha ve Tocapo Viracocha olan bu kişilerin, Viracocha'nın oğulları olabileceği yönünde birtakım rivayetler bulunduğunu belirtir. Yaratıcı tanrı Viracocha'nın adının başka varlıkları adlandırmak için de kullanılmış olması, kimi bilginler tarafından, bu şekilde adlandırılan diğer tanrıların ya da doğaüstü güçlerin de birer yaratıcı olarak görüldükleri ve bu adın bir sınıflandırma birimi olarak kullanıl-

dığı şeklinde yorumlanmaktadır. Con Ticci Viracocha'nın oğullarıyla ilerleyen sayfalarda tekrar karşılaşacağız.

Viracocha'nın ikinci çağın başında taştan yarattığı bu yeni insanları, yaratıldıkları yer olan Titicaca Gölü'nden Tahuantinsuyu toprakları üzerinde yer alan belirli yerlere göndermiş olması, aslında bu ilk ataların soyundan gelen farklı 'halkların' ilerde (atalar yaratıcının çağrısına uyup yeryüzüne çıktıklarında) bu mekânları kendi köken yerleri olarak benimsemelerini sağlamaya yönelik bir hamleydi. Farklı ataların farklı köken yerleriyle ilişkilendirebilmesi, bu varlıkların önce yeraltına gönderilip yaratıcının çağrısıyla ve onun belirlediği mağaralar, su kaynakları ve başka birtakım kutsal mekânlarda yeryüzüne çıkmalarıyla sağlanmıştı.

Viracocha, böyle yapmakla, toprağa imparatorluğun farklı halklarının müstakbel atalarının 'tohumlarını atmış' oldu. Ardından, kendi yarattığı (ve yanında alıkoymuş olduğu) oğullarından yardım istedi. Büyük oğlu İmaymana Viracocha'dan, ormanla dağların kesiştiği sınır üzerinde yer alan patikayı takip ederek Titicaca Gölü'nden kuzeybatıya doğru gitmesini istedi. Küçük oğlu Tocapo Viracocha'dan ise kıyı şeridi üzerinde yer alan dağlık güzergâhı izlemesini istedi. Kendisi ise iki oğlunun gittikleri yolların tam ortasından geçen dağlık kesim üzerinde yer alan yolu takip edip kuzeye doğru gitti.

Üç yaratıcı tanrı, bu ilk yaratma yolculukları sırasında durakladıkları belli başlı mağaralarda, su kaynaklarında ve dağ başlarında, yerel halkların atalarına yeryüzüne çıkmaları için çağrıda bulundular. Ayrıca, yolculukları sırasında geçtikleri yerlerdeki bütün ağaçları ve bitkileri adlandırıp onlara nerede yetişeceklerini, hangi çiçekleri açacaklarını ve hangi meyveleri vereceklerini bildirdiler. Böylece, Viracocha ve oğulları, Titicaca Gölü'nden başladıkları yolculuklarına imparatorluğun kuzey ucundaki Ekvador'un kıyı şeridinde yer alan Manta'ya ulaşana dek kara üzerinde devam ettiler. Oraya vardıklarında ise yönle-

rini denize çevirdiler ve deniz üzerinde yürümeye devam edip bir süre sonra gözden kayboldular.

Andlar'a Özgü Bir Üçlü Varlık Anlayışı mı, Yoksa Hıristiyanlığın Teslis İnancı mı?

Kimi bilginler, Titicaca Gölü'nü merkeze alan köken mitinin çoğu versiyonunda yaratıcının üçlü varlık (sözgelimi, üç Viracocha) olarak tarif ediliyor olmasından hareketle, And yerlilerinin, bu yaratılış mitini ve bizatihi yaratıcı tanrı tasarımını İspanyolların Katolik inancından ödünç aldıklarını ileri sürmüşlerdir. Vakayinamelerde yer alan bazı anlatılarda yaratıcının uzun boylu, sakallı ve beyaz tenli olarak tasvir ediliyor olması da bu iddiayı desteklemektedir. Yerli vakanüvis Pachacuti Yamqui, Thunupa, Tarapaca ve Thunupa Viracocha adlarıyla bildiği yaratıcı tanrının aslında İsa'nın havarilerinden Aziz Thomas olduğunu iddia etmiş, Guaman Poma ise Viracocha'nın Aziz Bartholomeos'tan başkası olmadığını söylemiştir.

Gerçekten de, İnka mitlerinde karşımıza çıkan üçlü öğeleri And mitoloji geleneğine İspanyolların soktuğunu gösteren sağlam kanıtlar mevcuttur. Sözgelimi, İnka mitlerini yazıya geçiren İspanyol vakanüvislerin birçoğunun, And kültürlerinde kendi inançlarının yansımalarını görmekten hoşlandıkları ve yerlilerin anlattıkları öykülerde bu tür işaretler aramayı âdet haline getirmiş oldukları bilinen bir gerçektir. Guaman Poma de Ayala ve Pachacuti Yamqui gibi belli başlı mühtedi yerli yazarların, İspanyol efendilerine (ve okurlarına) tek Tanrıya iman ettiklerini kanıtlamak için hiçbir fırsatı kaçırmadıkları da bilinmektedir. Dahası, bu iki yerli vakanüvis, yerli And halklarının -atalarının mumyalarına tapıp putperestliği teşvik eden İnka yöneticileri tarafından hak yolundan saptırılmış olanları dışında- eskiden beri Hıristiyan tanrısına inandıklarını ve bu yüzden mümin Hıristiyanlar olarak görülmeleri gerektiğini bile ileri sürmüştür.

Her ne kadar o dönemde bu konuda kesişen bazı çıkarların ve amaçların bulunması, üçlü varlık anlayışının ve yaratıcı tanrı tasarımının İspanyol Katolik inancının etkileri olduğu sonucuna varmamıza sebep olsa da, 'üçlü varlık' anlayışının aslında birçok kültürde karşımıza çıkan yaygın ve genel bir kavram olduğunu unutmamak gerekir. Ayrıca, üçlü varlık anlayışının bu mitte iki oğlundan yardım alan biri yaratıcı/baba şeklindeki tezahürü ile Hıristiyanlığın teslis anlayışı birbirinden son derece farklı özellikler sergilemektedir. Hıristiyanlığın teslis anlayışı, nevi şahsına münhasır bir üçlü varlık anlayışını yansıtmaktadır. Her halükarda, İspanyol işgalinden önceki dönemde yaratıcı tanrıların İnka toplumunda nasıl kavramsallaştırılmış olduklarına ilişkin elimizde herhangi bir kayıt bulunmadığı için, belki de bu soruya asla kesin bir yanıt veremeyebiliriz.

Yaratıcının Cuzco ve Çevresindeki İcraatları

Bu köken mitinin 1550'li yıllarda Cieza de León ve Juan de Betanzos tarafından kayda geçirilmiş olan versiyonlarında, yaratıcı Con Ticci Viracocha'nın Titicaca Gölü'nden kuzeybatıya doğru, bölgenin dağlık orta kesimleri boyunca yaptığı yolculuk sırasında meydana geldiği rivayet edilen olaylara dikkate değer bir ilgi gösterilmektedir. Sözgelimi Cieza, uzun boylu, beyaz tenli bir adam suretinde yolculuk yapan yaratıcının, dağlarda izlediği yol boyunca karşılaştığı hastaları iyileştirdiğini, körlerin gözlerini açtığını, dahası bu mucizeleri tek bir sözüyle gerçekleştirebildiğini aktarmaktadır. Fakat Viracocha, (Cuzco'nun güneydoğusundaki) Canas mıntıkasında yer alan Cacha köyüne geldiğinde, buranın köylüleri onu tehditkâr bir tavırla köyün hemen dışında karşılamışlar ve derhal çekip gitmezse onu taşa tutacaklarını söylemişlerdir. Betanzos ise bu olayı biraz daha farklı bir biçimde aktarmakta ve köylülerin silahlarıyla Viracocha'nın üzerine yürüdüklerini söylemektedir.

Bunun üzerine, Viracocha adeta yakarırcasına dizlerinin üzerine çöküp ellerini gökyüzüne doğru kaldırmış. Gökyüzü bir anda yangın yerine dönmüş ve alevler her yanı sarmış. Viracocha'nın üzerine yürüyen köylüler, şahit oldukları bu dehşet manzarası karşısında büyük bir korkuya kapılmışlar ve yaratıcıya kendilerini bağışlayıp bu beladan kurtarması için yalvarmışlar. Bunun üzerine yangın, başladığı gibi birdenbire sönmüş (Betanzos, yaratıcının asasını üç kez bu ateşe vurduğunu söyler) ama o arada çevrede bulunan toprak ve devasa kayalar da çoktan küle dönmüşler ve adeta birer şişe mantarı kadar hafiflemişler. Betanzos, bu mitolojik olayın yaşandığı rivayet edilen yere gittiğini, yanmış toprak ve kayalardan oluşan kalıntıları kendi gözleriyle gördüğünü de iddia etmiştir.

Betanzos, yaratıcının bu köy ve çevresindeki icraatlarının yarattığı yankıların ayrıntılarını da verir. Köylüler, bu olayın gerçekleştiği yeri, o günden sonra bir *huaca* veya kutsal mekân olarak görmeye başlamışlar ve Viracocha'nın tecelli ettiği yerde insan suretinde devasa bir heykel dikip bu heykele ve huaca'ya altınlar ve gümüşler sunmuşlar. Betanzos, yaratıcının eşkâlini ayrıntılı biçimde tasvir etme konusunda da oldukça titiz davranmıştır. Anlaşılan, bu onun için önemli bir meseleydi, zira bize yalnızca Viracocha'nın heykelini kendi gözleriyle gördüğünü söylemekle kalmaz, aynı zamanda yaratıcının neler yaptığı, neye benzediği, nereden geldiği ve nereye gittiği gibi konularda yerlilerden bizzat bilgi almış olduğunu da ileri sürer. Yerliler Betanzos'a, "[Viracocha] uzun bir adamdı. Ayak bileklerine kadar uzanan bir cüppe giymişti ve beline kuşak sarmıştı. Saçları kısaydı ve tıpkı rahipler gibi, onun başının tepesindeki saçlar da kazınmıştı. Başı açık halde dolaşıyordu ve bugünkü rahipler gibi elinde bir dua kitabı taşıyordu" demişlerdir. Betanzos, Cacha civarında yaşayan yerlilerin kendisine yaratıcının adının Contiti Viracocha Pachayachachic olduğunu söylediklerini belirtir ve bu adın 'dünyayı yaratan tanrı' anlamına geldiğini söyler.

Betanzos, Viracocha'nın Titicaca Gölü'nden başlayıp kuzeybatıdaki Cuzco'ya doğru yaptığı yolculuk sırasında gerçekleşen olayları anlatmaya devam eder ve yaratıcının bir sonraki durağının Cuzco'ya altı fersah (yaklaşık 33 km) uzaklıkta yer alan Urcas olduğunu söyler. Viracocha bölgeye vardığında, civardaki yüksek bir tepede konaklamış ve orada, Betanzos'un yaşadığı dönemde bölgenin yerli halkı olarak bilinecek insanların atalarına yeryüzüne çıkmaları için çağrıda bulunmuş. Urcas yerlileri, yaratıcının bu icraatına hürmeten, onun bir zamanlar konakladığı bu tepede altından bir kürsü inşa edip üzerine büyük bir Viracocha heykeli dikmişler. Molina, Viracocha'nın Urcas'ta bulunan heykelinin *Atun-Viracocha* (büyük yaratıcı) olarak bilindiğini ve bu heykelin, ayak bileklerine kadar uzanan bir cübbe giymiş insan suretinde olduğunu belirtmiştir.

Viracocha, Urcas'tan ayrıldıktan sonra Cuzco'ya gelmişti. İlerde İnka İmparatorluğu'nun başkenti olacak bu yerde, Alcaviçça adında büyük bir hükümdar yarattı veya ona burada yeryüzüne çıkmasını buyurdu. Bu isim, daha sonraları İnkalar bölgeye geldiklerinde hâlihazırda Cuzco vadisinde yaşamakta olan bir halkın adı olarak tekrar ortaya çıkacaktı. Aslında, Viracocha'nın Cuzco vadisinden ayrılmadan önceki son icraatı *orejone*'lere -kulaklarına büyük altın halkalar taktıkları için 'büyük kulaklılar' olarak bilinen İnka soylularına- orada yeryüzüne çıkmaları için çağrıda bulunmak olmuştur. Yaratıcının Cuzco'daki bu son icraatı, (Betanzos'un anlatısında) Titicaca Gölü çevresinde geçen yaratılış miti ile İnka hükümdarlarının köken miti arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır.

Titicaca Gölü'nü merkeze alan köken mitinin hedefinde Cuzco vadisinin bulunduğunu ve bu mitin aslında İnka devletinin hiyerarşik yapısını gerekçelendirmeyi amaçladığını gösteren birtakım kanıtlar mevcuttur. Sözgelimi, bu mitte anlatılan yolculuklar, Titicaca Gölü'nden başlayıp kuzeybatıda yer alan Ekvador'un kıyılarında biten bir güzergâhı izlemektedir. Yaratı-

cı ile insanların karşılaşmalarını biraz daha ayrıntılı biçimde anlatan diğer öyküler ise bizatihi Cuzco vadisini ve Cuzco'nun kuzeybatısında bulunan Vilcanota veya Urubamba nehir vadisi gibi yerleri merkeze almaktadır. Buna göre, Cuzco'da yaşayan İnkaların dünyanın kökeni hakkında anlattıkları mitler, yaratılışın gerçekleştiği yer olan Titicaca Gölü ile eski çağların en büyük uygarlığının başkenti olan Tiahuanaco ve bölgenin son büyük uygarlığının başkenti olan Cuzco arasında yaşamsal bir bağ olduğunu ima etmektedirler.

İlginçtir, buraya kadar ele almış olduğumuz köken mitlerinin hiçbirinde, ilerde İnka dünyasını tanımlayacak olan ana coğrafi, demografik ve siyasi bölümlemeye, yani 'birleşik dört bölge' anlamına gelen *Tahuantinsuyu*'ya fazla değinilmemiştir. Özellikle Collasuyu bölgesinden neredeyse hiç bahsedilmiyor olması, oldukça tuhaf bir durumdur. Bu eyalet, kuzeyde başkent Cuzco'dan Titicaca Gölü'ne kadar olan bölgeyi, güneyde ise Bolivya'nın orta ve güney kesimleri ile Arjantin'in kuzeybatısını içine alan, oldukça geniş bir araziyi kapsamaktadır. Şu halde, eğer yaratılış yolculuğu Titicaca Gölü'nden *kuzeybatıya* doğru ilerlediyse, Titicaca Gölü'nün güneydoğusunda yer alan Collasuyu eyaletindeki halkların kökenleri neydi? Bolivya'nın şanlı halkları ve konfederasyonları (sözgelimi QuaraQuara ve Charka), Tahuantinsuyu ülkesinin diğer üç bölgesinde yaşayan halklarla aynı şekilde ve aynı zamanda yaratılmamışlar mıydı? Ne yazık ki elimizde İnkaların kendi imparatorluklarının önemli bir parçasını oluşturan bu eyaleti niçin görmezden geldiklerini açıklamamızı kolaylaştırabilecek herhangi bir mit yoktur. Bir ihtimal, İnkaların, bizim bugün Bolivya olarak bildiğimiz topraklarda o dönemde varlığını sürdüren krallıkların ve konfederasyonların meşruiyetini ve bölgede sahip oldukları nüfuzu kendi iktidarlarının bir parçası haline getirebilmek amacıyla, bölge hakkındaki mitleri yeniden kurgulamış, yani aslında

Cuzco sakinlerinin bakış açısını yansıtacak şekilde çarpıtmış olduklarıdır.

Garcilaso de la Vega'nın *Commentarios Reales los Incas* başlıklı kitabında, İnka topraklarının zamanın başlangıcında dört bölgeye ayrıldığını anlatan bir mit yer almaktadır. Garcilaso, kadim zamanlarda yaşanan büyük tufanın suları çekildiğinde, Tiahuanaco'da bir adamın ortaya çıktığından söz eder. Rivayete göre, bu adam öylesine güçlüymüş ki, dünyayı dört parçaya ayırmış ve bu parçaları dört hükümdar arasında paylaştırmış. Manco Capac kuzey bölgesini, Colla güney bölgesini, Tocay doğu bölgesini, Pinahua ise batı bölgesini almış. Tiahuanaco'da tecelli eden 'yaratıcı', bu hükümdarlara, kendilerine bahşedilen bölgeleri fethetmelerini ve oraların haklarına egemen olmalarını buyurmuş.

Buraya kadar anlatılan mitlerde karşımıza çıkan kimi anahtar öğeleri özetlemek yararlı olacaktır. Bu öğeler, imparatorluğun güneyinde yer alan Bolivya'dan kuzeyinde yer alan Ekvador'a kadar uzanan geniş bir alanda, And Dağları'nın sırtlarında yaşayan farklı halklar tarafından anlatılagelen mitlerde karşılaşılan birtakım temel ya da paradigmatik nitelikteki fikirleri, olayları veya ilişkileri temsil etmektedirler. Zamanda ve mekânda yaygın bir dağılım sergileyen bu öğeler, pekâlâ imparatorluk sınırları içerisindeki farklı mitolojilere birlik veren ve onlara ortak bir görünüm kazandıran yerli -yani, fetih öncesi dönemden kalma- fikirleri ve tematik ilkeleri temsil ediyor olabilirler.

Bu mitlerde karşılaşılan paradigmatik öğelerden ilki, insanlığın (en azından, İnka İmparatorluğu'nun sınırları dâhilinde yaşayan insanların atalarının) Titicaca Gölü'nde ve genellikle Viracocha olarak bilinen üstün bir yaratıcı tarafından yaratılmış olduğu fikridir. İkincisi, bütün yerel toplulukların -bu bir 'uyruk', aylu ya da aile olabilir- yaşadıkları yerel coğrafyalarda yer alan su kaynakları veya mağaralar gibi bazı özel mekânları,

kendi köken yerleri olarak görmeleridir. Sonraları *huaca* (kutsal mekân) olarak adlandırılacak bu yerlere, topluluğun selameti için armağanlar sunulacaktı. Ayrıca, topluluğun atalarının mumyaları buralarda muhafaza edilecek ve onlara buralarda tapınılacaktı. Üçüncü öğe ise, gerçek yerel topluluklar ile geçmişte istilacı fatihler olarak bölgeye gelip yerleştiklerine inanılan yabancılar arasında kurulan ve doğası işbirliğine ya da daha ziyade çatışmaya dayanan bir tamamlayıcılık ilişkisidir. Yerliler ile yabancılar arasındaki bu ilişki, iki topluluğun da aynı anda hüküm sürebildiği bir yönetim tarzına sahip İnka ülkesinde, siyasi yaşamı belirleyici bir nitelik taşımaktaydı. Paradigmatik nitelikteki son öğe ise İnka topraklarında yaşayan halklar, yerler ve tarihler arasında karşımıza çıkan ve neredeyse her yere sirayet etmiş olan bir rütbe ve hiyerarşi anlayışıdır. İlerleyen sayfalarda, yukarıda özetlediğimiz paradigmatik öğelerin imparatorluğun her yerinde karşımıza dikkat çekici bir düzenlilikte çıktığını göreceğiz. Ama öncelikle sömürgecilik döneminde yaşamış yorumcuların evren anlayışlarında karşımıza çıkan başka bir temayı incelememiz gerekmektedir.

Pachacuti: Dünyanın Çağları Hakkındaki Mitlerde Yaratılış ve Yok Oluş Döngüleri

İnkaların ve daha yakın tarihli Quechua ve Aymara kozmogonilerinin temel kavramlarından biri, dünyanın düzenli olarak büyük felaketlerle yok edilip yeniden yaratıldığı fikridir. Bu düşünce, mitlerde, mitolojik bir geçmişte yaşanmış olan olaylar dizisini ıralayan genel bir döngüsellik teması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu döngüsellik anlayışı, Quechua dilinde 'zaman ve mekân'ın (*pacha*) 'kendini tekrar etmesi/kendi etrafında dönmesi' (*cuti*) anlamına gelen *pachacuti* terimiyle ifade edilmektedir. Pachacuti terimi, genellikle vakanüvisler tarafından dünya üzerinde yaşayan varlıkların yok edilip yerine yenilerinin yara-

tıldığı büyük yıkım olaylarını anlatmak için sıkça kullanılmıştır; Titicaca Gölü'yle ilgili köken mitinde olduğu gibi. Döngüsellik teması, İspanyolların sömürgecilik çağı boyunca derledikleri mitlerde oldukça ayrıntılı biçimde betimlenmiştir. Bunun en iyi örneklerinden birini, Guaman Poma de Ayala, *Neuva Corónica y Buen Gobierno* adlı kitabında vermektedir.

Guaman Poma'nın 17. yüzyılın ortalarından kalma anlatısı, dünyanın beş büyük çağı olduğunu söylemektedir. Bu anlatıyı mitin diğer versiyonlarıyla karşılaştırmak suretiyle, İnka/And inanışında, her biri 'güneş' olarak adlandırılan ve 1000 yıl süren, dünyanın bu beş çağı hakkında genel bir şema oluşturmak mümkün olmaktadır.

Bu mitin Guaman Poma tarafından aktarılan versiyonunda, ilk çağ ezeli karanlığın hüküm sürdüğü bir zamanda *Wari Wiracocharuna* denilen insan ırkının yaratılmasıyla başlar. *Wari* sözcüğü, lama ile alpakanın çiftlemesinden doğan melez bir hayvanı adlandırmak için kullanılan bir cins isimdir. *Runa* sözcüğü ise, Quechua dilinde 'halk/kavim' anlamına gelmektedir. Guaman Poma, Wari Wiracocharuna'yı Nuh tufanından kurtulan ve İspanyolların soyundan gelen bir kavim olarak yorumlar (zira yerliler, Viracocha sözcüğünü hem yaratıcıyı hem de Avrupalı işgalcileri adlandırmak için kullanıyorlardı). İlk çağda yaşamış olan bu insanlar çok kaba bir teknolojiye sahiptiler. Yapraklardan ve işlenmemiş bitkilerden yaptıkları kıyafetleri giyiyorlardı. Ayrıca, Guaman Poma, eskiden tek Tanrı'ya tapan Wari Wiracocharuna'nın zamanla bu inançtan uzaklaşıp Andlar'ın iki büyük yaratıcı tanrısı olan Viracocha'ya -kimileyin Ticci Viracocha olarak, kimileyin Caylla Viracocha olarak- ve Pachacamac'a tapmaya başlamış olduklarını da rivayet eder. İlk çağın nasıl sona erdiği bilinmemektedir.

Wari Runa olarak adlandırılan ikinci insan ırkı ise ilk insan ırkından biraz daha mütekâmildi. Havyan postlarından yaptıkları kıyafetleri giyiyorlar, basit zirai faaliyetlerde bulunuyorlar,

barış içine yaşıyorlar ve Viracocha'yı yaratıcıları olarak görüyorlardı. İkinci çağın sonu büyük tufanla gelmişti.

Üçüncü çağ, *Purun Runa* (vahşi insanlar) çağıydı. Uygarlık, giderek daha karmaşık bir hal almaya başlamıştı. İnsanlar artık yün eğirebiliyorlar, ipliklerden dokunmuş kıyafetler giyiyorlar, tarım yapıyorlar ve madenleri işleyip takılar üretiyorlardı. Nüfus, önceki çağlara oranla büyük bir artış göstermiş, alçak kesimlerdeki bakir topraklar da iskân edilmeye başlanmıştı. Yaşanan savaşların ve çıkan çatışmaların oranında dikkate değer bir artış söz konusuydu. Her şehrin ayrı bir hükümdarı olmasına karşın, hepsi yaratıcı Pachacamac'a tapıyordu.

Dördüncü çağ, 'savaşçı insanlar' anlamına gelen *Auca Runa* çağıydı. Guaman Poma, İnka İmparatorluğunun bu çağda kurulduğunu söylemekteyse de, diğer birçok kaynakta, İnkaların beşinci çağda yaşamış oldukları açıkça belirtilmektedir. Auca Runa çağında dünya dört bölgeye ayrılmıştı. Savaşlar alabildiğine artmış, insanlar dağların dorukklarında inşa ettikleri *pucara* denilen taştan kalelerde ve evlerde yaşamaya başlamışlardı. Ayllu örgütlenmeleri bu çağda yaygınlaşmış, onluk sisteme dayalı yönetim biçimi yine bu çağda tesis edilmişti. Özetle, yaşam teknolojik ve maddi açılardan önceki çağlardan çok daha karmaşık bir hal almıştı. Guaman Poma, bu çağın nasıl sona erdiği hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.

Beşinci 'güneş' ya da çağ, İnkaların çağıydı. Guaman Poma, vakayinamesinde, imparatorluğun -onluk sisteme dayalı yönetim tarzı, nüfus ve yaş gruplarını temele alan toplumsal sınıf anlayışı, ülkedeki dinsel örgütlenme gibi- temel kurumları hakkında ayrıntılı betimlemelere yer vermiştir. Bu son çağda İnkalar, Guaman Poma'nın 'Cuzco'nun iblisleri' olarak adlandırdığı doğaüstü güçlere, yani *guaca bilca*'lara tapınmaya başlamışlardı. Beşinci çağ, kuşkusuz İspanyol fethiyle sona ermişti.

PRIMER DEGENERACIÒIÑS
VARIVIRACOCHA

SEGVNDAEDADDEIÑS
VARI RVNA

Dünyanın ilk dört çağının Guaman Poma de Ayala tarafından yapılmış tasvirleri.

Guaman Poma'nın bu beş 'güneş' ya da çağ hakkındaki kurgusunun yukarıda vermeye çalıştığımız özeti, aslında son derece kafa karıştırıcı ve karmaşık bir yapıya sahip olan bu anlatının birçok ayrıntısını atlamaktadır. Guaman Poma, miti anlatırken Hıristiyanlıktan ödünç aldığı pek çok simgeyi ve fikri, bölgenin yerli kültüründen aldığı öğelerle harmanlamaktadır. Bu yerli öğeler arasında, Viracocha ve Pachacamac adındaki yaratıcı tanrılara yapılan ve önceki sayfalarda değindiğimiz göndermeleri, Andlar'da eskiden beri var olan Ayllu'ları, onluk sisteme dayalı örgütlenme tarzını ve pachacuti'ler -yani dünyanın yaratılış ve yok ediliş döngüleri- üzerine kurulu genel bir yapıyı sayabiliriz. İlerleyen sayfalarda göreceğimiz gibi, bu döngüsellik anlayışı, özellikle, bu çağın da bir gün sona ereceğini ve İnkaların bölgenin meşru yöneticileri olarak yeniden tahta çıkacaklarını öngören çağdaş And mitlerinde halen varlığı sürdürmektedir.

Bu yorumlar ve İnkaların dünyanın beş çağı içerisindeki konumuna ilişkin daha eski tarihli betimlemeler, bizi şu soruları sormaya itmektedir: İnkalar kimlerdi? Nereden gelmişlerdi? Bu gibi sorular yalnızca İnkalar açısından değil, dünyanın yaratılışı hakkında Andlar'da anlatılagelen mitlerde, zamanın başlangıcında yaşanmış olduğu rivayet edilen olayları anlamlandırmaya çalışan İspanyollar açısından da yaşamsal bir önem taşıyordu.

İnka Devletinin Kuruluş Mitleri

Cizvit rahip Bernabé Cobo, İnkaların kökenleri hakkındaki anlatısının başlarında, İnkaların bölgedeki diğer kabilelerin ve etnik toplulukların aksine, her halkın kendi özgün köken yeri olabileceği ve bu yerlerin hepsinin aynı önemde sayılabileceği fikrinden -belki de barındırdığı siyasi tehlikeyi kavradıkları için- hiç hoşlanmadıkları konusunda bizi uyarmaktadır. İnkalar kendi köken yerlerinin özel olduğuna ve diğer halklarınkini de kapsadığına inanıyorlardı. Cobo'nun kendi ifadesiyle, "Peru halkları kendi köken yerleriyle ilgili bunca saçmalığa inanıyorlarsa, bunun tek sebebi İnkaların ihtirasıdır. Kendi soylarının ortaya çıktığı yer olarak gördükleri Pacaritampu mağarasına ilk tapınmaya başlayanlar onlardı. Diğer bütün insanların atalarının da orada yeryüzüne çıktıklarına inanıyorlardı, o halde İnkaların kölesi olmalıydılar ve onlara hizmet etmeliydiler". Ancak, İnkaların Pacaritambo mağarası hakkındaki kendi köken mitlerini anlatırken bundan başka ihtirasları da olduğu açıktır.

İnkaların Pacaritambo'yu merkeze alan köken miti özetle şöyledir: Cuzco'nun güneyinde yer alan Pacaritambo'da, Tambo Toco denen ve üç ağzı ya da mağarası olan bir dağ vardı. İnkaların dört erkek ve dört kız kardeşten oluşan ataları, bu mağaranın ağızlarından yeryüzüne çıktılar. İlerde İnka İmparatorluğu'nu kuracak olan Manco Capac onların şefiydi. İnkaların bu sekiz atası, Tambo Toco civarındaki kabileleri kendi saflarına katarak imparatorluklarının başkentini kurabilecekleri bereketli topraklar aramak üzere yola koyuldular. Uzunca bir süre oradan oraya savrulduktan sonra, nihayet Cuzco vadisini kuşbakışı gören bir tepeye vardılar. İnkalar, ne zamandır aradıkları yeni yurtlarının burası olduğunu gösteren birtakım mucizevî alametlere tanık olduktan sonra, dağın eteklerinden aşağıya indiler ve vadinin hâkimiyetini ele geçirdiler.

İnkaların kökenini anlatan mitin ayrıntılarına inebilmek için, bu öykünün Sarmiento de Gamboa'nın *Historia de los Incas* adlı çalışmasında aktarılan halini merkeze alacağım. Zira Sarmiento'nun vakayinamesi, bize bu mitin en eski ve ayrıntılı halini sunmaktadır. Peru'nun dördüncü dönem sömürge valisi olan Francisco de Toledo (1569-81) tarafından İnkaların gerçek tarihini kaleme alması için resmî tarihçi olarak görevlendirilen Sarmiento, bu vesileyle çok sayıda yerli haber kaynağıyla görüşme olanağı bulmuştur. Yüzü aşkın quipucamayoq'la tarihsel meseleler hakkında görüştüğünü belirten ve bu haber kaynaklarından kırk ikisinin adını veren Sarmiento, vakayinamesinin tamamlanmış halini İnka soylularının vârisleri olan bu kırk iki kişiye Quechua dilinde baştan sona okuyup doğrulattığını da söylemektedir. Sarmiento'ya göre, adamlar "bu tarihin iyi ve sahih olduğu ve ailelerinden, atalarından duyduklarıyla, onların da kendi atalarından duymuş ve görmüş olduklarıyla tam bir uygunluk içinde bulunduğu" konusunda görüş birliğine varmışlardır. Ama aşağıda göreceğimiz üzere, Sarmiento tarafından kaleme alınmış olan bu 'gerçek tarih', bizim ancak mitoloji

genel başlığı altında değerlendirebileceğimiz bir çalışmadan ibarettir.

İnka imparatoru ve imparatoriçesini Pacaritambo'daki Tambo Toco mağarasına tapınırlarken resmeden bir tasvir.

Sarmiento'nun aktardığına göre, İnkaların köken yeri, başkent Cuzco'ya altı fersah (yaklaşık 33 km) uzaklıkta bulunan Pacaritambo'ydu ('şafak hanı/şatak evi' veya 'başlangıç yeri'). İlkel zamanlarda, Pacaritambo'da Tambo Toco (pencereli/menfezli ev) diye bilinen ve dışarı açılan üç penceresi ya da mağarası olduğu rivayet edilen bir dağ vardı. Ortadaki pencereye Capac Toco (bereketli pencere), onun iki yanında yer alan

diğer pencerelere ise Maras Toco ve Sutic Toco denmekteydi. İnkaların ataları ortadaki Tambo Toco penceresinden, ittifak yaptıkları iki farklı yerli kabilesi ise diğer iki pencereden yeryüzüne çıktılar. Maras Toco penceresinden Maras yerlileri, Sutic Toco penceresinden Tambo yerlileri (herhalde kabilenin reisi Sutic soyadını taşıyordu) dışarı çıktı. Sarmiento, bu toplulukların Tambo Toco'nun mağara ağzı veya pencerelerinden Viracocha'nın çağrısıyla yeryüzüne çıktıklarını belirtir.

Sarmiento, Tambo Toco'nun orta penceresinden dört erkek ve dört kadından oluşan sekiz kardeşin sırayla dışarı çıkmış olduğunu rivayet eder. Buna karşın Betanzos ise bu ataların karı-koca çiftler halinde dışarı çıkmış olduklarını belirtir. Sarmiento, İnkaların ataları olan bu sekiz kardeşi yaşlarına göre (en yaşlı çift olan Ayar Manco ve Mama Ocllo başta olmak üzere) aşağıdaki gibi sıralar:

Erkek Kardeşler/Kocalar	**Kız Kardeşler/Karılar**
Ayar Manco (Capac)	Mama Ocllo
Ayar Auca	Mama Huaco
Ayar Cachi	Mama Ipacura/Cura
Ayar Uchu	Mama Raua

'Ayar' adı Quechua dilinde 'ceset' anlamına gelen ***aya*** sözcüğünden türemiştir ve İnka hükümdarlarının Cuzco kentindeki Güneş Tapınağı'nda korunan mumyalanmış cesetleri ile mitolojik kişiler olan bu atalar arasında bir bağ kurmaktadır. Ayrıca, aynı *ayar* sözcüğü, Andlar'ın yüksek kesimlerinde yetişen ve tarımı yapılan *quinua* bitkisinin yabani bir türünün de adıydı.

Ayar'lar hakkındaki bütün öykülerde, İnkaların atalarının Pacaritambo'da bulunan Tambo Toco mağarasından geldikleri anlatılmaktadır. Fakat Martin de Murúa ve Guaman Poma'nın vakayinamelerinde bu ataların aslında Titicaca Gölü'nde yaratıldıkları ve Pacaritambo'ya yeraltı geçitlerinden geçerek gittik-

leri belirtilmektedir. Ayrıca, Garcilaso de la Vega da Manco Capac ile Mama Ocllo'yu Titicaca Gölü üzerindeki Güneş Adası'yla ilişkilendiren İnka köken mitini kendi vakayinamesine almıştır.

İlk İnka hükümdarı Manco Capac.

İnkaların ataları, Tambo Toco mağarasından çıktıktan sonra, diğer iki mağaradan çıkmış olan Tambo yerlileriyle ittifak kurdular ve yerleşebilecekleri bereketli topraklar aramak üzere

birlikte yola koyuldular. Uygun yeri bulduklarında, orayı fethettiler. Sarmiento, yaşanan olayları şu sözlerle aktarmaktadır:

> Sekiz ata [fetih planı] konusunda aralarında bir anlaşmaya vardılar. Önce dağın o yamacında yaşayan yerlileri kışkırttılar. [İnkaların ataları] onlara, eğer saflarına katılırlarsa ihya olacaklarını, fethettikleri topraklarda ele geçirilecek malları ödül olarak alacaklarını söylediler. [Bu öneriyi] cazip bulanlar, kendi aralarında on topluluk veya yerli barbarlar arasında aşiret ya da hizip demeye gelen ayllu oluşturdular.

Tambo yerlilerinin Tambo Toco'da oluşturdukları bu ayllu'lar, ilerde İnka Cuzco'nun baş köylü toplulukları haline geleceklerdi. Bu on köylü ayllu'su, başkentin toplumsal örgütlenmesi içinde, ilk on hükümdarın soyundan gelenlerden oluşan ve *panaca*'lar denilen on soylu ayllu'sunun tamamlayıcısı konumundaydı. Sekiz ata, Tambo Toco'da yeryüzüne çıktıktan kısa bir süre sonra, maiyetleriyle -yani Tambo yerlilerinden oluşan on ayllu ile- birlikte Cuzco vadisine doğru, kuzey yönünde ilerlemeye başladılar. Atalar, yol boyunca, Tambo Toco'dan beri yanlarında taşıdıkları altın asayı toprağa saplayıp toprağı sınadılar. Yuvaları olarak adlandırabilecekleri bereketli topraklar arıyorlardı.

İnkaların ataları, Cuzco'ya kadar olan yolculukları boyunca birkaç yerde durakladılar. İlk durakladıkları yerde, sonraları Manco Capac adıyla anılacak olan Ayar Manco, kendi karısı ve kız kardeşi olan Mama Ocllo'yu hamile bıraktı. Durakladıkları ikinci yerde, Mama Ocllo bir oğlan doğurdu. Ebeveynlerinin Sinchi Roca adını koydukları bu erkek çocuk, ilerde, babası Ayar Manco'nun ardından, Cuzco'nun ikinci hükümdarı sıfatıyla İnka tahtına çıkacaktı. İnkaların kökeniyle ilgili mitin Betanzos tarafından aktarılan halinde, Sinchi Roca'nın, atalar Cuzco'ya ulaşıp orayı ele geçirdikten sonra doğmuş olduğu rivayet edil-

mektedir. Buna karşın Sarmiento'ya göre, atalar ikinci duraklamalarından sonra tekrar yola koyulup bu kez Palluta denilen bir yere geldiler ve burada birkaç yıl konakladılar. Gelgelelim Palluta'nın topraklarından memnun kalmayan atalar, bir süre sonra kendilerine uygun başka bir yer aramaya karar verdiler. Böylece, Haysquisrro denilen bir yere geldiler. Burada yaşanan dönüm noktası niteliğindeki bir olay, atalardan birinin topluluktan ayrılmasına sebep oldu.

İnka köken mitinin çeşitli versiyonlarında, Ayar Cachi'nin herkes tarafından kavgacı, zalim ve baş belası bir kabadayı olarak görüldüğü, ayrıca sapan kullanma konusunda son derece becerikli olduğu anlatılmaktadır. Cieza bu konuda bize, Ayar Cachi'nin sapanıyla fırlattığı taşlarla tepeleri dahi yıkabildiğini, bu tepelerden etrafa saçılan moloz yığınlarının ve kalkan toz kütlesinin gökyüzüne kadar ulaştığını rivayet etmektedir. Üstelik Ayar Cachi, ataların yolculukları boyunca uğradıkları her yerde olur olmaz sorunlar çıkarıyor ve İnkaların ataları ile müttefik kabileler arasındaki huzur ve uyum ortamını bozuyordu. Sarmiento'nun ifadesiyle, "Kardeşleri onun bu olumsuz tavırlarından ve oyunlarından bıkmışlardı. Müttefik kabilelerin sırf onun bu uygunsuz davranışlarından rahatsız olup ittifakı bozacaklarından ve bu yüzden [atalar] yalnız kalacaklarından endişe ediyorlardı".

Ataların bu yöndeki endişeleri, onları önemli bir yol ayrımına götürdü. Ayar Manco'nun başını çektiği yedi ata, sürekli sorun çıkaran baş belası kardeşlerinden kurtulmaya karar verdiler. Manco, Ayar Cachi'ye bazı önemli eşyaları Tambo Toco mağarasında unuttuklarını ve birinin gidip onları getirmesi gerektiğini söyledi. Bu eşyalar arasında altından bir kâse (*topacusi*), biraz tohum ve *napa* adı verilen altından bir lama heykelciği de bulunuyordu. Sarmiento bu heykelciğin İnkaların 'soyluluk nişanı' olduğunu belirtmiştir (Molina da İnkaların Cuzco'da gerçekleştirdikleri bazı törenler ve ayinler sırasında

altın ve gümüş lama heykelciklerine tapındıklarını söylemektedir). Ayar Cachi ilk başta mağaraya geri dönmeyi reddetti. Fakat bunun üzerine kız kardeşlerden en baskını ve nüfuzlusu olan Mama Huaco (ki Betanzos'a göre, Ayar Cachi'nin karısıydı), öfkeyle ayağa kalktı ve Ayar Cachi'nin karşısına geçip onu tembel bir korkak olmakla suçlayıp azarladı. Mama Huaco'nun ağır ithamları karşısında adeta yerin dibine geçen Ayar Cachi, bu utanca daha fazla dayanamadı ve eşyaları getirmek üzere mağaraya geri dönmeyi kabul etti.

Mama Huaco.

Ayar Cachi, Tambo Toco mağarasına geri dönerken yanına refakatçi olarak Tambochacay (Tambo'nun ağzını tıkayan) adındaki bir Tambo yerlisini de aldı. İkili yola koyulmadan önce, atalar Tambochacay'ı gizlice bir kenara çektiler ve mağaraya vardığında Ayar Cachi'nin icabına bakması konusunda onu ikna ettiler. Ayar Cachi, Tambo Toco'ya vardıklarında eşyaları almak için mağaraya girdi. Bunu fırsat bilen Tambochacay, dev bir kayayla mağaranın girişini kapatarak Ayar Cachi'yi ebediyen oraya hapsetti.

Ayar Cachi'den kurtulan atalar, yollarına devam edip Cuzco vadisinin hemen girişinde yer alan Huanacauri dağının eteklerindeki Quirirmanta'ya vardılar. Burada dağa tırmanıp Cuzco vadisini ilk kez tepeden görme fırsatı da yakaladılar. Geçtikleri yerlerin toprağını sınamak için yanlarında getirdikleri altın asayı vadinin toprağına saplayınca, asanın bütünüyle yere battığını gördüler. O sırada Cuzco vadisi üzerinde bir gökkuşağı da çıkmıştı. Bu iki olayı kendilerine gönderilmiş birer işaret olarak yorumlayan atalar, uzun zamandır aradıkları yeni yuvanın burası olduğunu anladılar ve vadiye inmeye karar verdiler.

İşte tam o sırada, erkek kardeşlerden en küçüğü olan Ayar Uchu, Huanacauri dağının yamacında taşa dönüştü. Bu mitin Betanzos tarafından aktarılan halinde, Ayar Uchu'nun taşa dönüşmeden önce mucizevî bir şekilde kanatlanıp gökyüzüne doğru uçtuğu anlatılmaktadır. Bu öyküye göre, Ayar Uchu, geri döndüğünde Güneş Tanrısı'ndan haber getirdiğini iddia etti. Güneş Tanrısı'nın, onlardan Ayar Manco'yu bundan böyle 'zenginler zengini' anlamına gelen Manco Capac adıyla çağırmalarını istediğini ve ataların maiyetleriyle birlikte derhal Cuzco vadisine gitmelerini emrettiğini söyledi. Ayar Uchu, tanrıdan aldığı bilgilerin ışığında, İnkaların orada vadinin hükümdarı Alcavicça ve kabilesi tarafından dostane bir tavırla karşılanacağını ve kendilerine gereken ihtimamın gösterileceğini söyleyip görevini tamamladıktan sonra bir taşa dönüştü. İnkalar daha sonraları bu

taşa başlıca kutsal mekânlarından (huaca) biri olarak tapınmaya başlamışlardır.

Huanacauri Dağı'nın doruğundan göründüğü haliyle Cuzco vadisi.

Geriye kalan altı ata, Huanacauri dağından aşağı inip önce Matao denilen bir yere vardılar. Sarmiento'ya bakılırsa, atalar iki yıl boyunca burada yaşadılar. Betanzos da öykünün burasında ataların Cuzco yakınlarında yer alan, koka ve *aji*'siyle (Şili biberi) meşhur bir yerde konakladıklarını söyler ve burada onların başlarından geçen bir olayı aktarır. Rivayete göre, sapan kullanma konusunda oldukça becerikli bir silahşor olan Mama Huaco, konakladıkları bu yerde karşısına çıkan bir köylüyü sapanıyla öldürdü ve kurbanının göğsünü yarıp ciğerlerini ve kalbini söktü. Ardından, ciğerleri içlerine hava üfleyerek olabildiğince şişirdikten sonra elleriyle havaya kaldırıp, ibretiâlem olsun diye köy meydanında herkese gösterdi. Bu korkunç manzara karşısında dehşete kapılan köylüler, arkalarına bile bakma-

dan köyü ve vadiyi terk ettiler. Böylece atalar Cuzco'ya giden yolda önlerindeki son engeli de aşmış oldular.

Bir aryballos, mısır koçanı ve kürek taklitlerinden oluşan İnka çömleği.

Cuzco vadisine vardıklarında, hiç zaman kaybetmeden, bölgenin hükümdarı olan Alcavicça'nın huzuruna çıktılar. Ona, kendilerini oraya vadinin yönetimini devralsınlar diye babalarının, yani Güneş Tanrısı'nın yolladığını bildirdiler. Alcavicça ve tebaası bu talebe boyun eğip onlar için sarayda yer hazırladılar. Bunun ardından Manco Capac, Tambo Toco mağarasından getirmiş oldukları mısır tohumlarını kullanıp Alcavicça ve geriye kalan diğer ataların da yardımıyla vadideki ilk mısır tarlasını ekti. Molina bize İnkaların Cuzco vadisini açtıkları tarlalar ve ektikleri tahıllarla 'ıslah etmelerinin' öyküsünü daha farklı bir şekilde aktarmaktadır. Bu öyküye göre vadideki ilk mısır tarlası Manco Capac tarafından değil, onun kız kardeşlerinden birisi olan Mama Huaco tarafından ekilmiştir. Mama Huaco öldükten sonra bedeni tahnit edilip mumyalanmış ve bu mumyanın kültünden sorumlu olanlar, her yıl onun ektiği ilk tarlada büyüyen

mısırları kullanarak *chicha* (mısır birası) mayalanmışlardır. Bu içki daha sonra Mama Huaco mumyasının kültünden sorumlu olanlara ikram edilmeye başlanmıştır.

Manco Capac ve yanındakiler gelecekte Cuzco'nun şehir meydanı, yani Huanaypata olacak açıklık alana vardıklarında, geriye kalan iki erkek kardeşten biri olan Ayar Auca burada bir taş sütuna dönüştü. O günden sonra bu sütuna da bir huaca olarak tapınılmaya başlandı. Manco Capac, dört kız kardeşi ve oğlu Sinchi Roca burada birlikte Cuzco şehrini inşa ettiler.

Özetleyecek olursak, önceki sayfalarda imparatorluk genelinde anlatılan yaratılış ve köken mitlerini ele alırken değinmiş olduğumuz 'paradigmatik öğeler', İnka köken mitinin Sarmiento, Betanzos ve diğer vakanüvislerce aktarılan versiyonlarında yeniden karşımıza çıkmaktadır. Titicaca Gölü'nde yaratılmış olan atalar, yeraltı geçitlerinden geçerek gittikleri Pacaritambo'daki Tambo Toco mağarasından yeryüzüne çıkmışlardı, dolayısıyla orası İnkaların köken yeri sayılıyordu. Bu mağara, Ayar Cachi'nin diri diri gömüldüğüne inanılan yer olduğu için, İnkalar döneminde önemli bir huaca ve hac merkezi olarak da görülüyordu (bu yerleşim yerinin kalıntıları bugün Mauqallaqta, yani 'eski şehir' adıyla bilinmektedir). İnkaların ataları Tambo Toco mağarasından yeryüzüne çıkıp Cuzco vadisine gittiklerinde şehrin hâkimiyetini ele geçirerek Alcaviçça'nın egemenliğine son vermişler ve böylece, başkentte yaşayan soylu İnkalar ile imparatorluk genelinde yaşayan diğer halklar, yani yabancı istilacılar ile yerliler arasında o günden sonra kurulacak olan hiyerarşik ve siyasi ilişkilerin temellerini atmışlardı.

İnka Devleti Hile ve Desiseyle mi Kuruldu?

Manco Capac'ın Cuzco'yu fethetmesinin ardından vadide yaşandığı rivayet edilen diğer mitolojik olaylara geçmeden önce, İnkaların kökenini yine Pacaritambo'yla ilişkilendiren ama bu

kez onları art niyetli ve sahtekâr insanlar olarak tasvir eden başka bir geleneğin daha var olduğunu belirtmek gerekir. İnka köken mitinin bu versiyonunda, Ayar kardeşlerin Cuzco vadisini ele geçirebilmek için hileye başvurdukları ve oranın yerli halkına kendilerini (yani İnkaların atalarını) Güneş Tanrısı'nın çocukları olarak tanıttıkları anlatılmaktadır. Manco Capac bu amaçla önce büyük bir çift altın levha imal etmiş veya ettirmiş. Sonra bunlardan birini göğsüne, diğerini sırtına asıp Cuzco vadisini yukarıdan gören Huanacauri tepesine tırmanmış. Şafak söktüğünde, Manco Capac'ın üzerindeki altın levhalardan vadiye yansıyan güneş ışıkları, onun göz alıcı ve heybetli bir tanrı gibi görünmesini sağlamış. Yerliler bu göz kamaştırıcı, ilahî görüntü karşısında dehşete kapılmışlar ve Huanacauri'nin zirvesinden vadiye inişini korkuyla karışık bir hayranlık içinde izledikleri Manco'ya Cuzco kentinin yönetimini hiçbir direniş göstermeden teslim etmişler.

Mauqallaqta üreu yeri, İnka Pacaritambo (solda).

Bu mitin farklı versiyonları, değişik kaynaklardan beslenmektedir. Temele alınan kaynağa bağlı olarak, ataların yerel halka ettikleri bu 'oyun' son derece masum ve makul bir davranış olarak görülebileceği gibi (bu durum mitin Martin de Murúa tarafından aktarılan versiyonunda söz konusudur), İnka iktidarının hile ve desiseyle tesis edildiğini, dolayısıyla gayrı meşru olduğunu ima eden meşum bir sahtekârlık örneği olarak da görülebilir. Bu bağlamda, İnkaların kökeni hakkında özellikle İspanyol fethinden yalnızca on yıl sonra, 1542 yılında Vaca de Castro'nun Cuzco'da yürütmüş olduğu bir soruşturmanın tanık ifadelerinde yer alan bir öyküye de değinmek gerekir. Bu öykü, ikisi Pacaritambo yerlisi olduğunu iddia eden dört kıdemli quipucamayoq'un ifadelerine dayanılarak hazırlanmış olan *Relación de los Quipucamayoqs* belgelerinde yer almaktadır. İnka köken mitinin Pacaritambo menşeli iki quipucamayoq tarafından anlatıldığı anlaşılan bu hali aşağıdaki gibidir.

Manco Capac, Pacaritambo'lu bir *curaca*'nın (bir yerel yönetici ve bölgenin önde gelen ailelerinden birinin reisi) oğluydu. Annesi onu doğururken öldüğü için babası tarafından büyütülmüştü. Manco küçük bir çocukken, babası onu hep 'güneşin oğlu' diye çağırırdı. On veya on iki yaşına geldiğinde babası da öldü. Fakat o güne dek babası ona 'Güneş'in oğlu' lakabının aslında bir babanın oğluyla duyduğu gururun masumane ifadesinden başka bir şey olmadığını anlatmamıştı. Bu yüzden, Manco Capac kendisinin gerçekten de Güneş'in oğlu olduğu fikrine kapıldı; köyünün 'aptal ahalisi' (*gente bruta*) de bu konuda ona adeta çanak tuttu. Manco'nun hane halkı arasında, babasının putlarına hizmet eden iki yaşlı rahip vardı. Bu adamlar da Manco Capac'ın tanrısal bir varlık olduğu 'aldatmacası'nı (*patraña*) teşvik ettiler. Manco, bu iki rahibin telkinleri sonucunda, on sekiz ya da yirmi yaşına geldiğinde, kendisinin ve nesebinin yeryüzünün doğal ve meşru hükümdarları olduğu fikrini artık iyiden iyiye kanıksamıştı. Yıllarca bu yalanlarla gözleri kör

edilen genç, ailesinin birer ferdi saydığı bu iki rahibi ve babasının Huanacauri adındaki baş putunu da yanına alarak, Cuzco'ya gitmek için yola koyuldu. İnkaların iktidarı hileyle ele geçirdiklerini anlatan mitin bu versiyonu da, tıpkı diğerleri gibi, Manco Capac'ın Huanacauri tepesine tırmanıp göğsüne ve sırtına astığı altın levhalar yardımıyla göz kamaştırıcı tanrısal bir varlık izlenimi yaratarak Cuzco halkını etkilemesi ve oranın hâkimiyetini ele geçirmesiyle sona ermektedir.

Manco Capac, Huanacauri Dağı'nın tepesindeyken.

Vakanüvis Garcilaso de la Vega, Manco Capac'ı aynı anda hem Titicaca Gölü'yle hem de ilk İnka'nın kendisini Güneş'in oğlu olarak tanıttığı sahtekârlık olayıyla ilişkilendirerek, İnkaların köken mitinin karmaşıklığını bir adım öteye taşımıştır. Garcilaso, Titicaca Gölü civarında yaşayan halkların büyük tufandan sonra güneşin ışıklarının ilk olarak Güneş Adası'na vurduğu yollu inançlarını Manco Capac'ın önceden bildiğini söylemektedir. Bu bilgiyle hareket eden Manco, güneşin biri kız diğeri oğlan olan iki çocuğunu oraya 'barbar' yerlilere uygar yaşamı öğretmeleri için gönderdiğini anlatan bir masal uydurmuştur. "İnkalar, çıkarları uğrunda uydurdukları böylesi hikâyelerle, oranın yerlilerini kendilerinin güneşin çocukları olduklarına inandırdılar ve icraatlarıyla da bunu pekiştirdiler."

Böylesi öyküler, çağdaş okuyucunun İnkaların gerçek inançları ile Avrupalı veya Hıristiyan yorumcuların İnkalara atfettikleri olaylar ve fikirler arasında bir ayrım yapabilmesini son derece güçleştirmektedir. Sözgelimi, Manco Capac ve nesebinin şanının, itibarının ve iktidarının yerli halka edilen bir hileye, desiseye yahut oyuna dayanıyor olduğu fikri, bir düzeyde bakıldığında, siyasi çıkarlar uğruna İnka yönetiminin meşruiyetinin sorgulanmasını isteyen kişilerin İnka köken mitini çarpıtmak amacıyla sahneye koydukları bir girişimin parçası olarak görülebilir. Başka bir düzeyde bakıldığında ise, Hıristiyanlar yerlilerin güneşe tapınma inancını şeytana yormaya meyilliydiler; bu anlayış özellikle Garcilaso de la Vega'nın vakayinamesinde ağırlığını hissettirmektedir. Dolayısıyla, o dönemde İnkaların 'Güneş'in çocukları' olarak iktidara gelmelerini sağlayan olaylarda şeytanın parmağı olduğuna kanaat getirilmiş olması pekâlâ mümkündür. Bu mitleri aktaran vakanüvislerin amaçları veya çıkarları ne olursa olsun, İnka İmparatorluğu'nda görülen güneşe tapma inancının kuşku bırakmayacak denli kadim ve yaygın bir davranış olduğuna işaret eden yeterli sayıda ve çok çeşitli kaynak mevcuttur.

Çözülmesi daha güç bir sorun ise Viracocha'ya tapınma ve Güneş'e tapınma inançları arasındaki zamansal ilişkidir. Kimi vakanüvisler İnkalarda güneşe tapınma inancının daha yakın tarihlerde, imparatorluğun sınırlarının Cuzco vadisinin dışına uzandığı ve devlet örgütlenmesinin olgunlaştığı dönemde ortaya çıktığını ileri sürmektedirler. Kimi vakanüvisler ise Viracocha'ya tapınma inancının güneşe tapınma inancının yerini aldığını söylemektedirler. Her halükarda, İnkalar döneminde yaşanan olayları anlatan vakayinamelerin yeterince güvenilir kaynaklar olmamaları burada da bir sorun olarak karşımıza çıkmakta ve bu gibi sorulara verilen yanıtların fazlasıyla spekülatif kalmalarına sebep olmaktadır.

İnka Devletinin Kuruluş ve Genişleme Mitleri

İnkaların mitolojik tarihlerinin yukarıda özetlediğimiz kısmı, sadece ilk İnka hükümdarı Manco Capac ile kardeşlerinin Cuzco vadisinin hâkimiyetini ele geçirmelerine izin veren olayları ve süreçleri anlatmaktaydı. Kimi tarihçiler, Manco Capac'tan sonra İnka tahtına çıkmış olan bütün imparatorların tek bir hanedanın soyundan geldiklerini ileri sürmektedirler. Diğer kimi tarihçiler ise bu imparatorların, soyları nihayetinde yine Manco Capac ve karısı/kız kardeşi Mama Ocllo'ya dayanan iki ayrı hanedanlık çizgisinin vârisleri olduklarına inanmaktadırlar.

Bu durum ilk İnka imparatoru Manco Capac'ın haleflerinin tevarüs sıralarıyla ilgili yanıtlanması gereken bir dizi karmaşık soruyu akla getirmektedir. Manco Capac'ın iktidara gelişinden İspanyolların bölgeye ayak bastıkları 1532 yılına kadar geçen süre zarfında tahta çıkmış olan İnka imparatorlarının toplam sayısı kaçtı? Bu hükümdarların saltanat süreleri neydi? Bu imparatorlar gerçekten de tarihsel kişilikler miydi, yoksa bazıları (veya hepsi) sadece mitolojik kişilikler miydi? Uzmanlar bu sorulara çok çeşitli yanıtlar vermektedirler. Bu yanıtların bütün

ayrıntılarını ve çıkardıkları güçlükleri burada ele almamız mümkün olmadığı gibi, gerekli de değildir. Bizi ilgilendiren daha ziyade İnkaların Cuzco vadisinde birliği hangi yollarla sağladıkları ve iktidara nasıl geldikleridir. Bu nedenle, tartışmamıza temel teşkil etmesi bakımından, İnka imparatorlarının, bu konuda birtakım bilgiler veren kaynaklarda yer alan ve sahihliğinden geneli itibarıyla emin olunan, aşağıdaki listesine başvuracağız. Bu kaynakların çoğunda, İnkaların İspanyol fethinden önce yaşamış olan son tartışmasız imparatorunun Guayna Capac olduğu belirtilmektedir. İspanyolların Peru'yu işgal ettikleri dönemde İnka tahtının vârisinin kim olduğu konusunda ise Guayna Capac'ın oğulları Huascar ve Atahualpa arasında bir ihtilaf mevcuttu.

İnka İmparatorları
Manco Capac
Sinchi Roca
Lloque Yupanqui
Mayta Capac
Capac Yupanqui
Inca Roca
Yahuar Huacac
Viracocha Inca
Pachacuti Inca Yupanqui
Tupac Inca Yupanqui
Guayna Capac
Huascar ve Atahualpa

Vakanüvisler, İnka İmparatorluğu'nun farklı imparator ve imparatoriçeleri hakkında değişik miktarlarda ve çok çeşitli bilgiler vermektedirler. Bu bilgilerden bazıları son derece akla yatkındır ve İspanyol fethinden önce bölgede hüküm sürmüş olan kimi İnka hükümdarlarının saltanatları sırasında gerçekleştiği anlaşılan olaylardan söz etmektedir. Sözgelimi, ilk İnka imparatoru

Manco Capac'ın Cuzco halkını 'yukarı Cuzco' (*Hanan Cuzco*) ve 'aşağı Cuzco' (*Hurin Cuzco*) olmak üzere iki kesime ayırmış olduğu rivayet edilmektedir ve İspanyollar bölgeye ayak bastıklarında şehir halkının gerçekten de bu şekilde ikiye ayrılmış olduğunu görmüşlerdir. Sinchi Roca'nın, Cuzco halkına vadinin her karışını işlemeleri ve patates yetiştirmeleri için ferman buyurduğu anlatılmaktadır ki bu bölgenin toprağının hiç değilse İnkalar döneminden bugüne zirai faaliyetlerle yoğun bir şekilde işlenmiş olduğu bilinmektedir. Ayrıca, imparator Mayta Capac'ın, saltanatı sırasında ayaklanan Alcavicça yerlilerinin isyanını bastırdığı da anlatılmaktadır. Bütün bu olaylar ve eylemler, akla yatkın tarihsel olaylar olsalar da, hangisinin tam olarak ne zaman gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir.

Öte yandan, yukarıda özetlediğimiz türden akla yatkın tarihsel olaylar, farklı kaynaklarda genellikle mitolojik oldukları aşikâr başka olaylarla iç içe geçmiş halde anlatılmaktadır. Görünüşe bakılırsa, İnkaların nasıl yükseldiklerini ve imparatorlukta birliği nasıl sağlandıklarını anlatan yerli kaynaklarda benim burada 'mitolojik-tarihsel' olarak nitelediğim (zira tarihsel konumları belli değildir) iki olaya özellikle büyük bir önem atfedilmektedir. Dönüm noktası niteliğindeki bu olaylardan ilki, İnkaların Cuzco'nun batısında yaşayan kudretli Chanca halkıyla yaptıkları savaştır. İkincisi ise genç bir İnka prensinin, yaratıcı Viracocha'yla karşı karşıya gelişidir.

Chanca ordularının Cuzco şehrine yaptıkları saldırının genç bir İnka prensi tarafından geri püskürtüldüğü muharebe, İnkaların mitolojik tarihleri açısından son derece önemli bir olay olarak görülmektedir, zira bu savaşla birlikte İnka devletinin bir imparatorluk olmasının önündeki en büyük engel de ortadan kalkmıştır. Kimi kaynaklar, bu mitte anlatılan kahraman prensin Yahuar Huacac'ın oğlu Viracocha Inca olduğunu söylemektedirler. Başka kaynaklarda ise bu olayın kahramanının Viracocha Inca'nın oğlu Pachacuti Inca Yupanqui olduğu iddia edilmekte-

dir. Bu öyküye göre, Chanca birlikleri şehre doğru ilerlediği sırada, imparator da dâhil olmak üzere bütün Cuzco halkı şehri terk edip oradan kaçmıştı. Cuzco'yu savunmak için geride yalnızca genç bir İnka prensi ve onun bir avuç adamı kalmıştı. Chanca birliklerinin gerçekleştirdiği ilk iki saldırı sırasında neredeyse mağlup olan genç prens ve adamları, üçüncü saldırı sırasında İnkaların yazgısının evrendeki dengenin parçası olduğunu gösteren bir mucizeye tanık oldular: Vadideki taşların ve kayaların hepsi, şanlı savaşçılara dönüşüp İnkaların safında savaşa girdiler. Böylece genç prens, şahit oldukları bu doğaüstü olay karşısında neye uğradıklarını şaşıran Chanca birliklerini bozguna uğrattı. İnkalar, *purirauca* olarak adlandırdıkları bu taşları ve kayaları o günden sonra birer huaca saydılar ve onlara tapındılar.

Bu mitin çeşitli vakayinamelerde aktarılan farklı versiyonlarının ortak havası ve rengi, çağdaşokuyucu -ve muhtemelen o dönemde bu miti dinlemiş olan İknalar- üzerinde, İnkaların mucizevî bir şekilde şanlı savaşçılara dönüşen kayaların da yardımıyla Cuzco vadisinin hâkimiyetini kesin olarak sağlayıp imparatorluğa giden yoldaki son engeli de aştıkları bu sürecin aslında bir takdir-i ilahi olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Ayrıca kimi bilginler, sömürgeleştirme döneminden kalma belgelerde yer alan bilgilerde mitolojik öğelerin yerlerini tarihsel unsurlara bırakmaya başladığı ilk noktanın Cuzco'nun bu mitolojik-tarihsel geçmişinin, özellikle de çeşitli İnka hükümdarlarının icraatlarının anlatıldığı kısımlar olduğunu düşünmektedirler. Bu görüş, Chanca'ları geri püskürten prensin Pachacuti Inca olduğunu, bu hükümdarın 1438-81 yılları arasında saltanat sürdüğünü ve söz konusu savaşın hem imparatorluk genelinde birlik ve beraberliğin sağlanmasıyla hem de Cuzco şehrinin ve imparatorluk sınırlarının genişlemesiyle sonuçlanan son derece önemli bir olay olduğunu ileri sürmektir. Ne var ki, elimizde

İnka hanedanlığının bu mitolojik tarihini doğrulayan ya da destekleyen herhangi bir arkeolojik veri bulunmamaktadır.

Chanca savaşını anlatan bu öyküdeki öğelerden hiç değilse bir kısmının 'gerçek' tarih olduğunu kabul eden ama bu olaylara kesin tarihler atfetmekten kaçınan bir başka görüş de bu çatışmanın İnkaların Cuzco vadisinde iktidara gelişinin derin ve tarihsel hatırasını temsil ettiğini öne sürmektedir. Bu süreçte yaşanan dönüm noktası niteliğindeki olay, İnkaların o dönemde Cuzco vadisinin hâkimiyetini hâlâ ellerinde bulunduran Huari halkının son temsilcilerini de bozguna uğratmış olmalarıdır. Orta Ufuk süresince Titicaca Gölü çevresinde yaşamış olan Tiahuanaco halklarının Peru'nun orta kesimlerinde yaşamış çağdaşları olan Huari halkının anayurdu, o dönemde Chanca'ların egemenliği altında olduğu söylenen topraklar üzerinde yer alıyordu.

İnka devletinin kuruluş mitlerine geri dönecek olursak, vakayinamelerde Chanca savaşıyla (görece) aynı döneme tarihlendirilen mucizevî bir alamet niteliğindeki başka bir olay da genç İnka prensi Pachacuti Inca Yupanqui ile yaratıcı tanrı Viracocha Pachayachachi'nin karşılaşmasıdır. Bu olay Cuzco vadisinin hemen dışında yer alan Susurpuquio'da meydana gelmiştir. Pachacuti, babası Viracocha Inca'yı ziyarete giderken yolda bir su kaynağına rastlar. Kaynağın yanından geçerken, nereden geldiği belli olmayan kristal bir tabletin suya düştüğünü görür. Ne olup bittiğini anlamak isteyen genç prens, kaynağın başına varıp suya baktığında, suyun içindeki tablette başına bir *Hauto* (bir çeşit Kızılderili başlığı), kulaklarına ise kulak halkları takmış ve İnkaların giydiklerine benzeyen kıyafetler giymiş bir yerlinin görüntüsünü görür. Başından etrafa adeta güneşinki gibi üç ışık huzmesi yayılan bu yerlinin omuzlarına da yılanlar dolanmıştı. Her an hamle yapmaya hazır gibi görünen bir 'aslan' (puma), adamın bacaklarının arasından başını öne doğru uzatmıştı. Adamın arkasında duran başka bir aslan ise pençelerini onun

omuzlarına dayamıştı ve yılana benzeyen bir yaratık da bu gizemli figürün sırtından aşağıya doğru boylu boyunca uzanmaktaydı.

Pachacuti, kristal tableti de yanına alıp su kaynağından ayrıldı. O günden sonra, kristali geleceği görebilmek için kullandı. Pachacuti'nin, tablet üzerinde gördüğü sureti daha sonraları yaratıcı Viracocha Pachayachachi ile özdeşleştirdiği rivayet edilmektedir. Hatta kristal tablette gördüğü görüntü genç veliahdı öylesine etkilemiştir ki, prens kendi saltanatı sırasında dinsel bir reforma imza atmıştır. İmparatorluk sınırları dâhilinde tapınılan tanrıların resmî hiyerarşisini anlatan bu anlatıya göre (ki rakip versiyonları da vardı), Inca Pachacuti Yupanqui tahta çıktığında başkent Cuzco'nun ana ayin ve ibadet merkezi olan Coricancha tapınağını tanrıların yeni hiyerarşisini sergileyecek ve pekiştirecek şekilde yeniden düzenlemişti. İnkaların tanrıları o günden itibaren Viracocha, Güneş, Ay, Venüs, Yıldırım ve Gökkuşağı olarak sıralanmaya başlamışlardır. Bu hiyerarşi, eskiden İnka tanrılar meclisinin en büyük tanrısı sayılan Güneş'in yerine yeni hükümdar Pachacuti'nin baş tanrısı olan Viracocha'nın geçirilmesiyle ortaya çıkmıştı.

Gelgelelim, İnka dininin geçirdiği dönüşümü Pachacuti Yupanqui ile ilişkilendiren bu mitin başka bir versiyonu ise bu hükümdarın, yaratıcı Viracocha'nın yerine Güneş'i imparatorluğun baş tanrısı haline getirdiği için, İnka dininin gittikçe daha fazla güneş kültünün etkisi altına girmesinden, yani 'güneşleşmesinden' sorumlu olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüşe göre, Pachacuti'nin, 'Viracocha' adını taşıyan babasının veliahdı olarak iktidara gelişi, aslında Viracocha'nın yerine Güneş'in geçirilmesiyle gerçekleşen esaslı dönüşümün simgesel bir ifadesiydi. Bu tartışmanın merkezinde yer alan meselelerden biri de İnka imparatoru Viracocha Inca'nın yaratıcının adını ya da sanını taşıyor olmasıdır. Sözgelimi Betanzos, vakayinamesinde bu durumu yaratıcının Viracocha Inca'ya görünmüş olduğu iddia-

sıyla açıklamaktadır. Viracocha Inca'nın başının belada olduğu bir gece, yaratıcı aniden çıkagelerek onu sakinleştirmiş ve ondan razı olduğunu belirtmiş. Ertesi gün, imparator yaşadığı bu olayı tebaasına anlattığında, adamları ayağa kalkıp hep bir ağızdan onun adının bundan böyle 'hükümdar ve yaratıcı anlamına gelen' Viracocha Inca olması gerektiğini haykırmışlar.

Yaratıcı Viracocha ile hükümdar Viracocha arasındaki ilişkiyi irdeleyen bu soruya yanıt vermek amacıyla birçok girişimde bulunulmuştur. Fakat bizim bu soruya bu kitapta bir yanıt vermemiz mümkün olmadığı gibi, bu sorun öyle kolayca aşılabilecek cinsten bir sorun gibi de görünmemektedir. İki Viracocha arasındaki ilişki, elimizdeki bilgi kaynaklarının doğasından ötürü (zira bu kaynaklar farklı vakanüvislerin, farklı zamanlarda, farklı sınıflardan ya da soylardan gelen yerlilerle yaptıkları görüşmeler sonucu edindikleri farklı açıklamalar ve aktarımlarla doludur) mit ile tarihin iç içe geçtiği ya da harmanlandığı ve bu yüzden son derece kafa karıştırıcı bir hal aldığı bu noktada düğümlenmektedir. Bu nedenle, İnka mitolojisinin merkezinde yer alan bu iki başat simayı birbirinden kesin çizgilerle ayırmak asla mümkün olmayabilir.

Bu sorular İnkaların geçmişi hakkındaki mitleri anlatan, hatta kimileyin yeniden yorumlayan Cuzco'lu quipucamayoq'ların, saray şairlerinin/bilginlerinin (amatua'ların) ve onların haleflerinin zihinlerini de oldukça meşgul etmiş olsa gerektir. Başkent Cuzco'nun dışında yaşayan yerli halklar da o dönemde imparatorluğun egemen sınıflarının zihnini meşgul eden bu mitleri anlatmış olsalar bile, daha ziyade kendi geçmişleriyle ilgili sorularla ilgilenmişlerdir: Nereden gelmişlerdi? Komşu halkların birbirleriyle ilişkisi neydi? Nasıl ve ne zaman İnkaların hâkimiyeti altına girmişlerdi? Bir sonraki bölümde kırsal kesimlerde yaşayan yerli halkların bu ve benzeri sorularına yanıt vermeye çalışan ve varlığını günümüze kadar koruyabilmiş olan bazı mitleri ele alacağız.

Kıyı Bölgelerinde ve Kırsal Kesimlerde Anlatılan Mitler

Kuzey Kıyılarının Hükümdarları ve İnkalar

Ayar kardeşlerin ortaya çıkışı, Cuzco şehrinin ve İnka imparatorluğunun kuruluşunu gibi önemli olayları anlatan yukarıdaki mitler And uygarlıkları hakkında elimizde bulunan başlıca devlet kuruluş mitleri olmakla birlikte, kaynaklarımız bunlarla sınırlı değildir. Dikkatimizi imparatorluğun farklı bölgelerine, özellikle de Peru'nun kuzey kıyılarına çevirdiğimizde, en az Cuzco hanedanlığının tarihini anlatan mitler kadar karmaşık olan başka devlet kuruluş mitlerinin kalıntılarıyla da karşılaşırız. Fakat ne yazık ki bu kalıntılar sadece birkaç mitin kaba özetinden ibarettir. Bu mitlerden burada ele alacağımız iki tanesi Lambayeque vadisi hakkında, bir tanesi de Moche vadisinde yaşamış olan Chimor halkı hakkındadır.

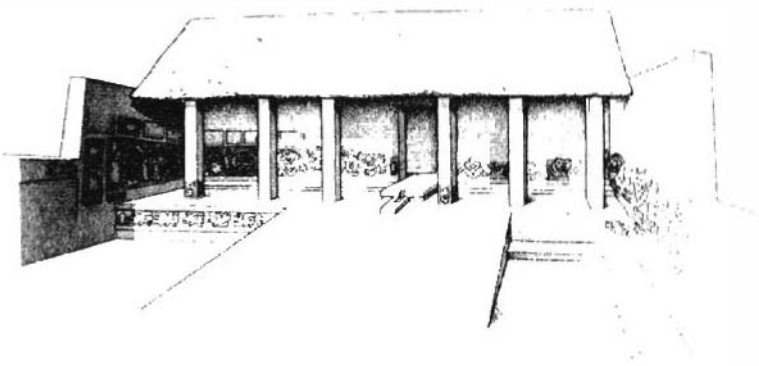
Cabello Balboa, 1586 tarihli vakayinamesinde Lambayeque vadisini merkeze alan ve bu vadinin ilk çağlarda balsa ağaçları veya sallar üzerinde denizi aşarak güneyden gelen yabancılar tarafından istila edildiğini anlatan bir mitoloji geleneğinin varlığından söz etmektedir. Cabello Balboa'nın 'gözüpek insanlardan oluşan soylu bir kafile' olarak nitelediği bu ilk istilacı topluluğun reisi, Nayımlap adında bir adamdı. Nayımlap'a yolculuğu sırasında karısı Ceterni, haremi ve aralarında bir tellalın, kraliyet tahtırevanının muhafızlarının, deniz kabuklarını ayinlerde kullanmak üzere öğütüp pudra haline getiren bir adamın, bir aşçının ve başka pek çok hizmetkârın yer aldığı kırk kadar adamdan oluşan maiyeti refakat etmekteydi. Nayımlap, adı Yampallec olan bakırtaşından putunu da yanında getirmişti. Kafilenin yerleşmeye karar verdiği Lambayeque nehir vadisinin adının Yampallec sözcüğünden türediği sanılmaktadır. Cabello Balboa, Yampallec putunun görünüşünün Nayımlap'a benzediğini, dolayısıyla bu putun aslında hükümdarın sureti olduğunu söylemektedir. Nayımlap, Chot adı verilen yerde bir saray ve bakırtaşından puta adanmış bir adak yeri inşa ettirdi. Buranın, Lambayeque vadisinde yer alan Huaca Chotuna olduğu tahmin edilmektedir.

Chimu kültürüne özgü ahşap bir tekne küreği.

Hükümdar Naymlap uzun ve huzurlu bir yaşam sürdü. Öldüğünde cesedi Chot

sarayına gömüldü. Fakat ölmeden önce, rahiplerine, tebaasına kendisinin öldükten sonra kanatlanıp gökyüzüne uçtuğunu söylemelerini vasiyet etmişti. Naymlap öldüğünde yerine oğlu Cium geçti. Cium, bölgenin yerlilerinden biri olduğu anlaşılan Zolzolañi adında bir kadınla evlendi (vakayinamede bu kadından *Moza* diye söz edilmektedir ve bu sözcük İspanyolcada bir topluluğa -yani burada güneyden gelen istilacı topluluğa- dışarıdan katılan yabancıları belirtmek için kullanılır). Cium ve Zolzolañi çiftinin on iki oğulları oldu. Bu oğulların hepsi zamanı geldiğinde evlenip barklandılar ve kendi yollarına gidip yerleştikleri yeni yurtlarında farklı şehirler inşa ettiler.

Lambayeque vadisinde olduğuna inanılan Huaca Chotuna sarayının içe bakan avlusunun hayali tasviri.

Naymlap ile başlayan bu hanedanlığın on iki hükümdarı oldu. Bu hükümdarların sonuncusunun adı Fempellec idi. Fempellec, atasının Yampellec adındaki bakırtaşmdan putunu Chot mevkisinden başka bir yere taşımak istedi ancak bu isteğini gerçekleştirmeye fırsat bulamadan (Cabello Balboa'ya göre), şeytan, güzel ve çekici bir kadın kılığına girip onu baştan çıkar-

dı. Fempellec bu meçhul cadı tarafından baştan çıkarıldığında bardaktan boşalırcasına yağmur yağmaya başladı ki Peru'nun o bölgesi aslında son derece az yağış alan bir yerdi. Sağanak yağış, otuz gün boyunca devam etti. Yağmur dindiğinde bu kez bir yıl sürecek olan bir kıtlık ve kuraklık dönemi baş gösterdi. Yıl döndüğünde, bu durum artık Yampallec putunun rahiplerinin canına tak etmişti. Rahipler, başlarına musallat olan bu belayı savuşturmak için Fempellec'i yakalayıp ellerini ve ayaklarını bağladıktan sonra okyanusa attılar. Böylece Lambayeque vadisinde on iki nesil boyunca hüküm sürmüş olan Naymlap hanedanlığı sona erdi.

Cabello Balboa, Fempellec'in ölümünden 'uzun yıllar sonra' Lambayeque vadisinin yine deniz yoluyla gelen çok güçlü bir ordu tarafından bir kez daha istila edilmiş olduğunu anlatır. Bu istilacı ordunun komutanı, Chimo Capac (şanlı hükümdar Chimu) adında bir adamdı. Chimo Capac adı, büyük ihtimalle, bu komutanın soyunun, merkezi Moche vadisinde bulunan Chimor krallığının hanedanlarına dayandığını ima etmektedir. Chimo Capac, Lambayeque vadisinin hâkimiyetini ele geçirdikten sonra Pongmassa adındaki adamını vadinin yönetiminin başına curaca (yerel yönetici) olarak atadı. Pongmassa öldükten sonra yerine önce oğlu, sonra da torunu geçti. Pongmassa'nın torununun hükümdarlığı sırasında ise Lambayeque vadisi İnkaların egemenliği altına girdi ve o tarihten sonra İnkalar adına çalışan Chimu kökenli beş curaca daha gördü. İnkalar ile Chimular arasındaki bu ittifak, İspanyolların bölgeye gelişiyle sona erdi.

Kimi kaynaklarda, Peru'nun kuzey kıyılarındaki Moche vadisinde eskiden Taycanamu diye bir hanedanlığın da bulunduğu belirtilmektedir. Tıpkı Naymlap ve Chimo gibi, Taycanamu da Moche vadisine balsa ağaçlarından yapılmış sallarla denizi aşarak güneyden gelmişti. Taycanamu'nun tahtının vârisleri, kendi saltanatları sırasında ülkenin topraklarını

genişlettiler. Fakat hanedanlığın altıncı veya yedinci hükümdarı olan Minchançaman, Topa Yupanqui adında bir İnka hükümdarı tarafından yenilgiye uğratıldı. Minchançaman'ın esir alınıp Cuzco'ya götürülmesiyle Moche vadisi de fiilen İnkaların hâkimiyeti altına girmiş oldu ve Avrupalılar bölgeyi işgal edip İnka İmparatorluğu'na son verene kadar da öyle kaldı.

Balsa ağacından yapılmış, üzerinde iki yolcusu bulunan sal şeklindeki Moche tarzı üzengi ağızlı bir ibrik.

İnka hükümdarlarının bölgede ardı ardına yaptıkları fetihler ve kurdukları ittifaklar, imparatorluğun sınırlarının genişle-

mesine yol açmış, böylece İnkalar imparatorluğun uzak köşelerinde -sözgelimi, Lambayeque ve Moche vadilerinde- hüküm süren soyluların ve hanedanların kökenlerini anlatan zengin ve canlı yerel mitoloji gelenekleriyle temas kurma fırsatı yakalamışlardır. İnkaların, kurdukları bu temaslar sırasında karşılaştıkları en büyük güçlük, kırsal kesimlerde öteden beri anlatılagelen bu yerel mitolojik-tarihsel öyküleri imparatorluğun resmî mitoloji geleneğine dâhil edebilmenin bir yolunu bulabilmek ve bunu yaparken bir yandan da İnka hanedanlığına mitlerde atfedilen merkezî konumu ve kutsiyeti koruyabilmek olmuştur. Yerel ve bölgesel mitleri yeniden yorumlayıp resmî geleneğe uygun hale getirmek, Tahuantinsuyu ülkesinde anlatılagelen mitolojik tarihleri muhafaza etmekten ve birbiriyle bağdaşır hale getirmekten sorumlu olan amatua'ların ve quipucamayoq'ların başlıca görevleriydi. Elimizin altında, yukarıda değindiğimiz İnkalar ve Chimor hükümdarları arasındaki ilişkiyi İnkaların bakış açısından anlatan birkaç anlatı bulunmaktadır. Garcilaso de la Vega'nın vakayinamesinde aktardığı kadarıyla, Topac Yupanqui'nin bir zamanların kudretli hükümdarı Chimu'yu yenilgiye uğrattığında yaşananlar, İnkalar arasında şöyle anlatılmaktaydı:

> Eski küstahlığından ve kibrinden eser kalmayan yiğit Chimu, bitap düşmüş bir halde ve utanç içerisinde huzuruna vardığı prensin ayaklarına kapanıp [kendisini bağışlaması için] tekrar tekrar yalvardı. Prens onun aman dileyen bu aciz ve zavallı haline acıdı ve onu teselli etti. Adeta secdeye kapanmış halde önünde iki büklüm duran bu yiğit hükümdarın ayağa kalkmasına yardımcı olmaları için derhal kumandanlarından ikisine emir verdi ve Chimu'ya geçmişte aralarında yaşanmış olan her şeyi affettiğini söyledi... İnkalar onun mülkünü ve iktidarını elinden almaya değil, putperest dinini, yasalarını ve törelerini iyileştirip yüceltmeye gelmişlerdi.

Hatunruna (Köylü) Mitleri

Bu noktada, İnkaların bölgeye gelişinden önce Peru'nun kuzey kıyılarında yaşayan halkların mitolojilerinden, imparatorluk döneminde taşrada yaşayan köylülerin mitoloji geleneklerine geçiyoruz. İnka İmparatorluğu'nda taşrada anlatılagelen mitler de tıpkı başkent Cuzco ve Peru'nun kuzey kıyılarında anlatılagelen mitler gibi ancak İspanyol fethinden sonra kayda geçirilebilmiştir. Gelgelelim, kırsal kesimlerde yaşayan yerli halkların mitleri ve dinsel inançları hakkında elimizde bulunan kaynaklar, Cuzco'daki muadillerinden ekseriyetle daha yakın tarihli ve daha az hacimlidirler.

İnka İmparatorluğu'nun kırsal kesimlerinde anlatılan mitleri aktaran kayıtların birçoğu, 17. yüzyılın ilk yarısında, İspanyolların 'putperestlik' olarak yaftaladıkları yerel inançların köklerini kazımak amacıyla bölgede sefere çıkmış olan Katolik rahiplerin topladıkları bilgilerden ibarettir. Putperestlik, İspanyolların gözünde, bölge yerlilerinin, atalarına, gökcisimlerine ve su kaynakları, mağaralar veya dağların zirveleri gibi dikkat çekici yer şekillerine tapınmaları anlamına geliyordu. İlerleyen sayfalarda bu rahiplerin Peru Andları'nın orta ve kuzey kesimlerinde yürüttükleri bazı tahkikatların tutanaklarına dayanılarak hazırlanmış bir çift belgeyi inceleyeceğiz. Fakat öncelikle, 17. yüzyılda yine benzer bir amaçla -putperest inançları ve ibadetleri ifşa etmek için- kaleme alınmış olmasına rağmen bölgede anlatılagelen taşra mitleri hakkında bugün elimizde bulunan en kapsamlı ve tutarlı kaynak olan dikkat çekici başka bir belgeyi ele alalım.

Huarochirí 'nin Tanrıları ve İnsanları

Burada ele alacağımız belge, genellikle 'Huarochiri Elyazması' olarak bilinmektedir. Huarochirí vilayeti, bugünkü Lima şehrinin doğusunda, Peru'nun orta kesimi boyunca uzanan sıradağ-

ların en batıdaki ucu üzerinde yer almaktadır. Quechua dilinde yazılmış olan Huarochirí Elyazması, 1608 yılından kalmadır. Bu belgeyi fiilen kimin kaleme aldığı tam olarak saptanamamışsa da (muhtemelen bir yerli tarafından yazıya geçirilmiştir), bölgede 'putların kökünü kazıyan' adam olarak ün yapmış olan yerel rahip Francisco de Avila yönetiminde derlenip kayda geçirildiği kesin olarak bilinmektedir. Bu önemli belgede aktarılan olayların ve eylemlerin anlaşılabilmesi açısından, bölgedeki toplumsal ve siyasal ortamın özetini sunmak yararlı olacaktır.

Huarochiri bölgesinin sakinleri, ağırlıklı olarak Yauyos etnik topluluğunun ayllu'larına mensup insanlardan oluşmaktaydı. Yauyos ayllu'ları, *Anan* (yukarı) *Yauyos* ve *Lurin* (aşağı) *Yauyos* olmak üzere iki ana kola ayrılıyordu. Huarochirí belgesi, Aşağı Yauyos'ların iki alt kolunun -Checa'ların ve Concha'ların- bakış açısını yansıtmaktadır. 'Yauyos' sözcüğü, belli bir insan tipini sınıflandırmaya yönelik genel bir terim olarak, bölgeye sonradan ve muhtemelen güneyden gelen göçebe çobanları adlandırmak için kullanılıyordu. Bölgede bir bakıma istilacı konumunda bulunan bu göçebe Yauyos çobanları, kendilerini Huarochiri kırsalının aşağı kesimlerinde yaşayan ve öteden beri bölgenin yerlileri sayılan çiftçilerin karşıtları olarak kabul ettirmişlerdi. Gelgelelim, bölgenin hakiki yerlileri sayılan çiftçilerin de aslında Yauyos soyundan geliyor olmaları muhtemeldir. Başka bir deyişle, bu çiftçiler de bölgeye çok eski bir tarihte gelip burada asimile olmuşlar ve gerçekleşen son göç dalgası neticesinde kendileriyle aynı soydan gelen yeni göçebe çobanların istilasına uğramışlardı.

Bölgenin hakiki Yauyos yerlilerinin taptıkları baş tanrı, Huallallo Carhuincho'ydu. Huallallo, ateş soluyan korkunç bir yanardağ tanrısıydı ve yamyamlığa olan düşkünlüğüyle tanınıyordu. Sözgelimi, bu zalim tanrı, Aşağı Yauyos mensubu her haneye sadece iki çocuk yapma hakkı vermişti ve doğacak bu çocuklardan birinin kendisine kayıtsız şartsız kurban edilmesini

buyurmuştu. İlkel çağlarda Huallallo bölgeyi tek başına, rakibi ya da dengi olmayan mutlak bir hükümdar sıfatıyla yönetirken, yüksek kesimlerin iklimi kıyı şeridinde yer alan alçak düzlüklerle (*Yunga*'lar) kıyaslanabilecek durumdaydı. O çağlarda Huarochirí kırsalına da ılıman bir iklim hâkimdi ve bölge dev yılanlar, tukanlar (yağmur ormanlarına özgü bir kuş türü) ve sonraki çağlarda sadece kıyı bölgesiyle ilişkilendirilecek olan çok çeşitli hayvanlarla doluydu. Huarochirí kırsalına son göç dalgasıyla gelen istilacı Yauyos çobanlarının baş tanrısı ise Pariacaca'ydı. Adını bölgedeki yüksek bir dağın zirvesinden alan bu tanrı, Huarochirí Elyazması'nda, bölge kültürüne özgü efsanevi bir kahramanın veya baş tanrının kılığına girip etrafta dolaşmayı âdet edinmiş bir huaca (kutsal bir mekân ya da nesne) olarak tasvir edilmektedir.

Dünyanın yaratılışı ve kökeni hakkında Huarochirí kırsalında anlatılan mitler, Huallallo Carhuinco'nun bölgenin tek ve rakipsiz hükümdarı olarak saltanat sürdüğü bir dönemden başlamaktadır. Huaca Pariacaca, işte bu dönemde, bir dağın zirvesinde, ilerde beş adama dönüşecek beş şahinin çıkacağı beş yumurta olarak dünyaya geldi. Huarochirí Elyazması'nın yazar(lar)ı, bu beş adamın bölgeyi yakın zamanda istila etmiş olan göçebe Yauyos çobanlarının önde gelen ailelerinin ve dinsel topluluklarının ataları olduklarına inanıyordu. Heybetli bir dağ tanrısı veya huaca olan Pariacaca, kimin daha kudretli ve şanlı olduğunu cümle âlem görsün diye Huallallo Carhuincho'ya burada meydan okudu ve onu mağlup edip bölgeden süreceğine dair bir kehanette bulundu. Tanrılar kozlarını paylaşmak için karşı karşıya geldiler. Pariacaca kendine silah olarak suyu seçti, Huallallo ise dövüşürken ateşten başka bir silah kullanmayacağına dair ant içti. Bu iki tanrı arasındaki mücadele, elyazmasında şu şekilde anlatılmaktadır:

> Pariacaca beş yönden yağmaya başladı, zira o aslında beş kişiydi. Yağmur, sarı ve kızıl renkte yağıyordu. Bir taraftan da, şimşek olup beş yönden birden çakıyordu. Huallallo Carhuincho ise gündoğumundan günbatımına dek her şeyi yakıp kavuracak, alevleri göklere varacak dehşetengiz bir yangına dönüştü ve hiçbir şeyin alevlerini söndürmesine izin vermedi. Yağmur olup yağan Pariacaca, bir süre sonra sele dönüştü ve alçak kesimlerde yer alan Ura Cocha gölüne doğru akmaya başladı. Göl bu kadar suyu taşıyamayacağı için, Pariacaca'nın beş kişiliğinden biri olan Llacsa Churpa, akan sel sularının önünü kessin diye koca bir dağı devirdi ve böylece bir baraj duvarı oluşturdu. Bu barajda biriken sular, büyük bir göl meydana getirdi... Bölge sular altında kaldığı için yangın sönmeye başlamıştı. Pariacaca bir yandan da Huallallo'ya şimşekler fırlatmaya devam ediyor ve onun bir an olsun dinlenmesine fırsat vermiyordu. Nihayet peşeden Huallallo Carhuincho, güney illerine, yani Antis'e [Antisuyu'ya] kaçtı.

Pariacaca bu çetin mücadeleyi kazandıktan sonra, bu kez de Huallallo Carhuincho'nun müttefiki olan Mana Ñamca adındaki dişi bir huaca'nın, bir iblisin karşısına dikildi. Bu kadını da yenilgiye uğratıp batıdaki okyanusa kadar kovaladıktan sonra, bölgeye geri dönerek kendi dinini kurdu. Bu çatışmalar, aslında, bölgenin hakiki yerlileri konumundaki çiftçiler ve onların tanrısı olan Huallallo Carhuincho'nun yerini istilacı Yauyos çobanlarının ve onların Pariacaca dininin almasında belirleyici olan olaylardı.

Huarochirí Elyazması, bu bölgede, Titicaca merkezli önceki köken mitlerinde gördüğümüz yaratıcı tanrı Viracocha'yla aynı adı taşıyan bir tanrıya da inanıldığını doğrulamaktadır. Huarochirí belgesini derleyenler, bölgede Coniraya Viracocha olarak anılan bu Viracocha'nın, bölge yerlilerinin baş tanrısı olan Huallallo Carhuincho'dan önce mi yoksa sonra mı yaşamış olduğunu bilmediklerini iddia etmişlerdir. Hangi zamanda yaşamış olursa olsun, Coniraya Viracocha bir yaratıcı tanrıydı.

Huarochirí kırsalında köyler kurmuş, tek sözüyle tarlalar ve tarım terasları yaratmış, *pupuna* adı verilen bir çeşit kamışın çiçeğini yere fırlatmak suretiyle sulama kanalları meydana getirmişti.

Coniraya Viracocha genellikle eski püskü kıyafetler giyen, hırpani görünümlü yalnız bir dilenci kılığında dolaşırdı. Onu tanımayanlar, ona hakaretler ederler ve onu hor görürlerdi. Yine dilenci kılığında bölgede dolaştığı bir gün, karşısına Cavillaca adında genç ve güzeller güzeli bir huaca çıktı. Coniraya, henüz el değmemiş bir bakire olan bu kızla yatmak için karşı konulmaz bir arzu ve istek duydu. Fakat güzeller güzeli Cavillaca hiç oralı olmadı ve ona yüz vermedi. Günlerden bir gün, Cavillaca bir *lúcuma* ağacının altında oturmuş bir şeyler dokuyordu. Bu ağaç, bölgenin kıyı kesimlerinde yaygın rastlanan ve meyvesi sarımtırak-turuncu renkte olan iğne yapraklı bir ağaç türüdür. Coniraya Viracocha, önce bir kuşa dönüşüp lúcuma ağacının dallarından birine kondu. Ardından, kendi menisini, ağacın dalından kopardığı olgunlaşmış bir meyvenin içine zerk etti ve o meyveyi ağacın altında oturmakta olan Cavillaca'nın yanına attı. Genç kadın, yanı başına düşen olgunlaşmış meyveyi yerden alıp büyük bir iştahla yedi ve hamile kaldı. Bu olaydan dokuz ay sonra bir oğlan dünyaya getirdiğinde, çocuğunun babasının kim olduğunu halen bilmiyordu. Cavillaca, oğlu bir yaşına bastığında, kendisini hamile bırakanın kim olduğunu öğrenmeye karar verdi. Bu amaçla, bütün *vilca*'lara ve *huaca*'lara -yani kudretli erkek tanrılara, dağlara ve diğer kutsal mekânlara- bir davette bulundu. Hepsi bu davete icabet etti. Davetliler en şık kıyafetlerini giymişlerdi ve tavırlarıyla adeta "O beni seviyor! Beni seçecek!" diyorlardı. Cavillaca'nın verdiği davete Coniraya Viracocha da katılmıştı ama onun üzerinde her zamanki dilenci kıyafeti vardı ve yine alabildiğine derbeder görünüyordu. Bütün konukları yerlerine oturduğunda, Cavillaca konuya girip aralarından hangisinin çocuğunun babası olduğunu sordu ama hiç

kimse bu soruya bir yanıt vermeyince, kucağındaki oğlunu yere bıraktı. Çocuk kime doğru giderse, oğlunun babası o demekti. Oğlan, bir sıra halinde dizilmiş vilca'lar ve huaca'lar arasında bir süre emekledikten sonra, neşeyle babasının kucağına çıkıp oturdu.

Oğlunun babasının kim olduğunu anladığında, Cavillaca'nın başından aşağı kaynar sular döküldü: Nasıl olurdu da serseri bir dilencinin çocuğunu doğurmuş olabilirdi? Öfkeden gözü dönen kadın, oğlunu da yanına alıp okyanusa doğru kaçtı. Peru'nun orta kıyılarında (bugünkü Lima'nın güneyinde) yer alan büyük hac yerlerinden ve kehanet meclislerinden biri olan Pachacamac tapınağına vardığında denize yürüdü ve biraz açıldıktan sonra orada oğluyla birlikte kendisini büyük bir kayaya dönüştürdü. Bu kaya, Pachacamac ören yerinin açıklarında bugün bile görülebilmektedir. Coniraya Viracocha, olayların çığırından çıktığını görünce telaşa kapıldı ve onları aramak için hemen yola koyuldu. Kıyı şeridi boyunca yaptığı yolculuk sırasında karşılaştığı herkese Cavillaca'yı görüp görmediklerini sordu.

Anlaşıldığı kadarıyla, Coniraya, arayışı sırasında aralarında akbaba, kokarca, puma, tilki, şahin ve muhabbetkuşu gibi hayvanların da bulunduğu pek çok mahlûkla karşılaştı. Hepsine Cavillaca'yı görüp görmediklerini sordu. Verdikleri yanıtlara göre -yani verdikleri iyi ya da kötü haberlere göre- onlara iyi veya kötü bir yazgı ve güzel ya da çirkin özellikler bahşetti. Sözgelimi, akbabaya Cavillaca'yı görüp görmediğini sorduğunda, kuş onu yakınlarda bir yerde gördüğünü ve Coniraya'nın onu er ya da geç bulacağını söyledi. Bunun üzerine Coniraya, akbabaya uzun bir ömür süreceğini, dağların yamaçlarında her zaman yeterince av bulabileceğini, zira bundan böyle leşleri de yiyebileceğini ve onu (akbabayı) öldürenin de aynı şekilde öleceğini söyledi. Fakat kokarcayla karşılaştığında, hayvan ona Cavillaca'yı asla bulamayacağını, kadının çok uzaklara kaçtığını

söyledi. Bunun üzerine hiddetlenen Coniraya, kokarcaya bundan böyle gündüzleri dışarı çıkamayacağını, daha ziyade gece karanlığında avlanabileceğini, çok kötü kokacağını ve insanların ondan tiksineceğini söyledi. Coniraya Viracocha, bu şekilde, tıpkı Titicaca Gölü'yle ilgili yaratılış mitinde Conticci Viracocha'nın dağlardan Ekvador kıyılarına kadar süren yaratma yolculuğu sırasında yapmış olduğu gibi, yolu üzerinde karşılaştığı hayvanları adlandırmış ve onlara ayırt edici özelliklerini ve davranışlarını vererek kendi yaratma icraatını gerçekleştirmiştir.

Pachacamac mevkisindeki bir Piramit kompleksi. Artalanda ise İnkaların güneş tapınağı görünmektedir.

Coniraya, deniz kıyısına ulaştığında, hemen Pachacamac mevkisine gitti. Orada, Pachacamac'ın büyük bir yılan tarafından korunan iki kızının yaşadığı yere geldi. Kızların annesi olan Urpay Huachac, o sırada orada değildi. Bunu fırsat bilen Coniraya, önce ablayı baştan çıkarmayı denedi ve buna muvaffak oldu. Ardından küçük kardeşi de baştan çıkarmayı denedi ama emeline ulaşamadan kız bir güvercine dönüşüp uçarak

onun elinden kaçmayı başardı. O güne dek okyanusta balık yaşamıyordu. Var olan balıklar ise Urpay Huachac'ın Pachacamac mevkisinin yakınlarında yer alan küçük bir gölde beslediklerinden ibaretti. Öfkesi henüz dinmemiş olan Coniraya Viracocha, gölden topladığı bu balıkları okyanusa döktü ve o günden sonra deniz balıklarla doldu.

Coniraya Viracocha asla Cavillaca ve oğlunu bulmayı başaramadı. Huarochirí Elyazması'na göre, kıyı şeridi boyunca bir derbeder kılığında dolaşıp "uzun, çok uzun bir süre daha yerel huaca'ları ve halkları kandırmaya devam etti". Coniraya Viracocha'nın kıyı şeridi boyunca yaptığı yolculuklar sırasında yaşadığı serüvenlerin, And Dağları'nın yüksek kesimlerinde yaşayan ve Huarochirí Elyazması'nı kaleme almış olan insanlar tarafından anlatılıyor olması özellikle dikkate değer bir durumdur. İki dünya, yani kıyı şeridi ve dağlık bölge arasında kurulan bu mitolojik bağ, bu iki bölgenin birbirinden alabildiğine farklı ama bir o kadar da bağlantılı halkları ve doğal kaynakları arasında yakın ilişki bulunduğu izlenimini güçlendirmektedir. Bu ilişkiyi daha yakından incelememiz gerekmektedir.

Viracocha ve Pachacamac

And Dağları bölgesindeki hâkim mitoloji geleneğinin Kolomb öncesi dönemde ve sömürgecilik çağının ilk yıllarında sahip olduğu temel işlevlerden biri de, birbirinden ayrı iki dünya olarak görülen kıyı şeridi ile dağlık kesim arasındaki farklılıkları ve bağlantıları ifşa edip açıklamaktı. Bu süreç, kimileyin, bölge açısından büyük öneme sahip olan Viracocha ve Pachacamac gibi yaratıcı tanrıların kişiliklerini ve icraatlarını tasvir eden mitler üzerinden gerçekleşmekteydi. Bu iki sima, mitlerde, adeta yüz yüze bakan iki döner ayna gibi betimlenmektedir: Birbirinden farklı, hatta bambaşka görüntüleri yansıtırlarken, bir an gelir iki ayna da aynı görüntüyü yansıtmaya başlar. Aslında,

Viracocha ile Pachacamac arasındaki ilişki, Huarochirí Elyazması'ndaki mitlerin de hesaba katılmasıyla daha da karmaşık bir hal almaktadır, zira bu bölgede -İnkaların yaşadıkları dağlık güney kesimler ile kıyı şeridi halklarının yaşadıkları Yunga'ların arasında kalan bölgenin orta kesimlerinde- yaşayan halklar, bir yönüyle dağlık kesim/kıyı şeridi ikiliğinin dışavurumu olan Viracocha/Pachacamac karşıtlığının yerine genellikle Güneş Tanrısı/Pachacamac karşıtlığını ikame etmişlerdir. Huarochirí Elyazması'nda bu durum şu sözlerle özetlenmektedir: "Yüksek kesimlerde yaşayanlar, İnkaların, 'Bizi İnka kılan odur!' diyerek Titicaca üzerinden doğan Güneş'e biat ettiklerini söylüyorlardı. Buna karşın, alçak kesimlerde yaşayanlar ise, İnkaların, 'Bizi İnka kılan odur!' diyerek Pachacamac'a taptıklarını söylüyorlardı."

Huarochiri belgesinin yorumcularından Salomon, bu elyazmasının, yüksek kesimlerin yaratıcı tanrısı (Güneş) ile alçak kesimlerin yaratıcı tanrısı (Pachacamac) arasında bağlantı kurduğunu, hatta zaman zaman onları özdeşleştirdiğini ileri sürmüştür. Yüksek kesimlerin diğer yaratıcı tanrısı olan Viracocha Pachayachiachic ise, her ne kadar yukarıdaki alıntıda 'Titicaca' göndermesi vasıtasıyla dolaylı yoldan anılıyorsa da, bu ilişkinin tamamen dışında bırakılmıştır. Bu farklı ama birbirini tamamlayıcı yaratıcı tanrılara yönelik, görünüşte çelişkili olan böylesi göndermeler, sömürgecilik çağından beri büyük bir kafa karışıklığına sebep olmuşlardır. Genel olarak bakıldığında, yaratıcı tanrı, imparatorluğun değişik kesimlerinde farklı adlarla anılıyor olmasına rağmen, benzer aralayıcı özelliklerle, benzer birtakım icraatlarla tanımlanıyordu. Bu icraatları arasında, derbeder bir dilenci kılığına girip dolaşmak, bu kılıktayken kendisiyle alay edenleri cezalandırmak, dolaştığı bölgedeki hayvanları ve kuşları adlandırıp her birine kendine özgü davranışlar ve özellikler bahşetmek, insanlığı yaratıp yok etmek ve sonra yeniden yaratmak gibi eylemler yer almaktadır. Gelin şimdi

Pachacamac'ı mercek altına alalım, zira Andlar'ın yaratıcı tanrısının bu tezahürünün ayırt edici özelliklerinin hiçbirine henüz değinmedik.

Önceki sayfalarda da belirttiğimiz üzere, 'Pachacamac' adı başka şeylerin yanı sıra Peru'nun orta kesimlerinde, bugünkü Lima şehrinin birkaç kilometre güneyinde yer alan bir hac merkezine de göndermede bulunuyordu. Bu mekân, muhtemelen *Irma* veya *Ilima* olarak anıldığı Orta Ufuk devrinden, bölgenin İnkaların hâkimiyeti altına girdiği döneme dek, önemli bir kehanet meclisi ve tapınak olarak da görülmekteydi. İnkalar Peru'nun orta kıyılarını fethettiklerinde, bu mekânın bir hac merkezi ve kehanet meclisi olarak kalmasına izin vermişlerdir. Üstelik buradaki kadim kehanet meclisinin yanı başına bir Güneş Tapınağı inşa etmişler ve kendilerini (yüksek kesimlerin) güneş tanrısına adamış rahiplerle burada bir güneş kültü kurmuşlardır.

Rahip Antonio de la Calancha, Pachacamac hakkındaki mitlerden birini kendi vakayinamesine almıştır. Bu mitte Güneş ve Pachacamac, yakın bir ilişki, hatta işbirliği içinde tasvir edilmektedir. Aslında, Pachacamac mitte 'Güneş'in oğlu' olarak karşımıza çıkmaktadır; yani kıyı şeridinin baş tanrısı dağlık kesimin baş tanrısının astı olarak görülmektedir. Bu mit, Franklin Pease'in konuyla ilgili çalışmasında (bkz. İlave Okumalar İçin Öneriler) özetlendiği şekliyle aşağıdaki gibidir.

Pachacamac, zamanın başlangıcında ilk erkek ve kadını, yani ilk insan çiftini yarattı. Fakat onların yiyebilecekleri şeyleri henüz yaratmamıştı. Bu nedenle adam kısa süre içerisinde açlıktan öldü. Yalnız kalan kadın, kendisine yardım etmesi için Güneş Tanrısı'na yakardı. Bunun üzerine Güneş, kadını ışığıyla hamile bıraktı. Aradan sadece dört gün geçmişti ki, kadın bir oğlan doğurdu. Olayların gidişatını önceden kestiremeyen ve kendi yarattığı kadının başka bir tanrıya tapınmasını kıskanan Pachacamac, öfkeden adeta çılgına döndü ve kadının Güneş Tanrısı'ndan olma çocuğunu öldürüp parçalara ayırdı, çocuğun

bedenin bu parçalarını dünyadaki varlıkların yiyecek ihtiyacını karşılamak amacıyla birer tohum gibi kullandı. Cesedin dişlerini ektiği yerlerde mısırlar, kaburgalarını ve kemiklerini ektiği yerlerde *yucca* (manyok) bitkisi, etini ektiği yerlerde ise meyve veren çeşitli ağaçlar ve salatalık gibi sebzeler yetişti.

Güneş, ölü oğlunun erkeklik organını ve göbeğini alıp bu uzuvlardan kendisine başka bir oğul yarattı ve yeni oğlunun adını *Vichama* ya da *Villama* koydu. Vichama tıpkı babası gibi seyahat etmek istiyordu. Bu arzusunu tatmin etmek için uzun bir yolculuğa çıkınca, onun yokluğunu fırsat bilen Pachacamac kendi yarattığı ilk kadını öldürdü. Bu kadın aslında Vichama'nın annesiydi, zira Vichama Güneş tarafından o kadının ilk oğlunun erkeklik organı ve göbeği kullanılarak -bir çeşit 'kopyalama' yöntemiyle- yaratılmıştı. Pachacamac, öldürdüğü kadının cesedini bölgedeki kerkenezlere ve akbabalara yem etti.

Pachacamac bu olaydan sonra yeni bir insan çifti yarattı ve bu çiftin çocukları bölgeyi meskûn hale getirdiler. İnsanların sayısı artınca, yaratıcı tanrı, onları yönetecek yerel hükümdarların (curaca'ların) kimler olacağını da belirlerdi. Vichama, çıktığı uzun yolculuktan döndüğünde annesinin cesedinin parçalarını yeniden bir araya getirdi ve onu yeninden diriltti. Vichama'nın annesinin intikamını almak isteyeceğinden korkan Pachacamac, batı kıyılarına doğru kaçtı ve Vichama/Pachacamac tapınağının bulunduğu yere vardığında orada okyanusa girip gözden kayboldu; bir daha onu ne gören oldu ne de duyan. Bunun üzerine Vichama, annesinin intikamını almak için, Pachacamac'ın yarattığı ikinci insan ırkını önce taşa çevirdi, fakat neden sonra insafa geldi ve taşa çevirdiği bu curaca'ların hepsini affedip birer huaca'ya dönüştürdü.

Bu kez de Vichama Güneş'ten yeni bir insan ırkı yaratmasını istedi. Bunun üzerine Güneş, ona altın, gümüş ve bakırdan oluşan üç yumurta gönderdi. Altın yumurtadan yerel hükümdarların ve asillerin, gümüş yumurtadan kadınların, bakır yu-

murtadan ise köylüler ve onların ailelerinin soyu çıkacaktı. Antonio de la Calancha, Peru'nun orta ve güney kıyılarının bazı kesimlerinde, Pachacamac'ın dünyayı meskûn hale getirmek için gökyüzündeki dört yıldızı yeryüzüne indirdiğine inanıldığını da belirtmektedir. Bu yıldızlardan ikisi erkek, ikisi kadınmış. İlk çiftten hükümdarların ve asillerin soyu ortaya çıkmış. İkinci çift ise köylülerin ataları olmuşlar.

Pachacamac ile Güneş Tanrısı arasındaki ilişkiyi irdeleyen bu öyküyü, o dönemde alçak kesimlerde anlatılagelen yerel mitlerin yüksek kesimlerde yaşayan İnkaların bakış açısını yansıtacak şekilde yeniden yorumlanmış örneklerinden biri olarak görmek pekâlâ mümkündür. Sözgelimi, bu mitteki Güneş Tanrısı aslında İnkaları temsil etmekteydi. Fakat elbette, Peru'nun orta kıyılarında yaşayan ve Pachacamac'a tapan halkların, İnkalar tarafından yeniden yorumlanarak imparatorluğun resmi mitoloji geleneğine uygun haline getirilmiş olan bu mitlerin yeni hallerini gerçekten içselleştirip içselleştirmediklerini -yani mitlerin bu hallerini anlatmaya istekli olup olmadıklarını- bilemiyoruz.

Önceki sayfalarda da belirttiğimiz üzere, Pachacamac ile Güneş Tanrısı arasındaki ilişkiyi anlatan yukarıdaki mit, Antonio de la Calancha'nın1638 tarihli vakayinamesinde yer almaktadır. Aynı tarihlerde, Pachacamac mevkisinin doğusunda yer alan dağlık yörelerde yaşayan yerli halkların putperest inançlarını hedef alan çok önemli ve kapsamlı bir soruşturma yürütülmekteydi.

Putperestlik ve Kolomb Öncesi Dönemden Kalma İnanç ile İbadetlerin Kalıcılığı

Katolik mezhebinin çeşitli tarikatlarına mensup rahipler, İspanyol fethinin ilk yıllarında, özellikle de 1530'lu ve 1540'lı yıllarda, yerli And halklarını Hıristiyanlığa döndürebilmek amacıyla

bölgede yoğun birtakım faaliyetler yürütmüşlerdir. Ancak, bu girişimler pek de başarılı olamamıştır. Rahipler, 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında And Dağları'nın daha ücra kesimlerine ulaşmayı başardıklarında, bölgenin dağlık kesimlerinde dağınık topluluklar halinde yaşayan insanların kendilerine tebliğ edilen yeni dini benimsemektense dağlara, 'pagan' tanrılarına, mumyalara, güneşe, aya ve yıldızlara tapmaya devam ettiklerini müşahede etmişlerdir.

Rahip Critobal de Albornoz (solda), putperestlikle itham edilen bir yerliyi yakalarken.

Bu keşif, İspanyol rahipleri ziyadesiyle endişelendirmiştir. İspanya orduları İnka ordularını uzun zaman önce bozguna uğratmış olsalar da görünüşe göre rahipler yerli tanrılara karşı yürüttükleri din savaşını her geçen gün biraz daha kaybetmekteydiler. Yerel putlara, 'cadılara' ve ruhlara tapınma alışkanlığının köklerinin kazınabilmesi için daha zorlayıcı ve etkin tedbirlerin alınması artık şart olmuştu. Katolik rahipler bu amaçla 1610 ile 1690 yılları arasında bölgedeki putperest inançları hedef alan kapsamlı seferler gerçekleştirdiler. Bölgedeki yerel yöneticilerin (curaca'ların) desteğini de arkalarına alarak, yerli halkları tapındıkları nesneler ve tanrılar, hastalıkları tedavi etmek ve geleceği görebilmek için kullandıkları yöntemler ve benzeri diğer 'sapkın' inançlar konusunda sorguladılar. Şimdiye dek yalnızca birkaç tanesi yayımlanmış olan bu belgeler *idolatrias* adıyla bilinmektedirler.

Katolik rahiplerin bölgedeki putperest inançların ve ibadetlerin köklerini kazımak amacıyla yürüttükleri kapsamlı kampanyaların ürünü olan ve And toplumlarının gündelik yaşamlarına, dinsel inançlarına ve âdetlerine ilişkin son derece önemli bilgiler veren bu belgeler, günümüzde dahi eşsiz birer malumat kaynağı olma vasfını korumaktadırlar. Ayrıca, bölgede bir zamanlar yaygın olarak anlatılan kozmik yaratılış mitlerini ve İnka devletinin kuruluş mitlerini anlamlandırmamıza ve yorumlamamıza izin veren tarihsel artalan verileri de sağlamaktadırlar. Bu nokta oldukça önemlidir, zira özellikle İnka devleti hakkındaki mitler, ancak İspanyolların bölgede yürüttükleri birtakım soruşturmalar sırasında İnka soylularının verdikleri ifadelere dayanılarak hazırlanmış olan ilk dönem 'resmî' belgelerde ve vakayinamelerde kayda geçirilmişlerdir.

Putperest inançlar hakkındaki soruşturma tutanaklarının en aydınlatıcı yönü, bölgede o dönemde çeşitli topluluklara mensup halde yaşayan insanların birbirleriyle ve etraflarını kuşatan yığınla kutsal nesne ve ruhani varlıkla kurdukları yakın ilişkileri aradan dört yüzyıl geçmiş olmasına rağmen apaçık şekilde gözler önüne serebiliyor olmasıdır. Bu konudaki en ayrıntılı ve dokunaklı beyanlardan bir kısmı Peru'nun dağlık orta kesimlerinde yer alan Cajatambo köyünden gelmektedir. Bu bölgenin halkı da tıpkı o dönemde Andlar'ın diğer bölgelerinde yaşayan halklar gibi çok sayıda ayllu'ya bölünmüştü. Cajatambo'daki ayllu'lar, bölgeyi mesken tutan iki insan 'tipine' göre, Guariler ve Llacuazlar olarak tasnif ediliyordu. Aşağıdaki satırlarda, bu iki insan tipinin birbirleriyle olan ilişkilerinin ve iralayıcı özelliklerinin önceki sayfalarda değindiğimiz Huarochirí yerlilerininkine çok benzediğini göreceğiz.

Cajatambo'da yaşayan Guari halkı, bölgenin alçak kesimlerini veya vadi tabanlarını mesken tutmuş yerel köylülerden oluşuyordu. Guarilerin baş tanrısı, yazılı kaynaklarda adı 'Huari' olarak anılan ve genellikle mağaralarla ilişkilendirilen bir devdi. Bu insanlar, günbatımından gündoğumuna dek yeraltı dünyasındaki suyolları boyunca yolculuk yaptığına inandıkları 'gece güneşi'ne de tapıyorlardı. Guari yerlilerinin atalarının bu bölgeye kadim zamanlarda Titicaca Gölü'nden veya batıdaki okyanustan geldikleri rivayet edilmekteydi. Başlıca geçim kaynakları mısır tarımı olan bu insanlar, tarlalarının bereketinden sorumlu tuttukları ve *canopa* olarak adlandırılan kutsal tılsımlara da tapıyorlardı.

Cajatambo bölgesindeki toplumsal yapıyı ikiye ayıran çizginin diğer tarafında ise Llacuaz yerlileri bulunuyordu. Llacuaz halkı, puna'larda veya yüksek kesimlerde yaşayan, hayatlarını patates tarımı, lama ve alpaka çobanlığı yaparak idame ettiren

insanlardan oluşuyordu. Llacuazların baş tanrısı, temelde bir yıldırım ve şimşek tanrısı olan 'Llibiac' idi. Bu tanrının yanı sıra, gündoğumundan günbatımına dek gökyüzünü bir ucundan diğerine kadar kat eden 'gündüz güneşi'ne de tapıyorlardı. Llacuazların bu bölgeyi yakın geçmişte işgal eden ve Guari halkını egemenlikleri altına alan göçmenlerin soyundan geldiklerine inanılıyordu.

Cajatambo köylerindeki törenlerde ve bayramlarda sadece Llacuazların Guarileri fethi değil, aynı zamanda bu fetih sonucunda iki topluluk arasında kurulan konfederasyon da kutlanıyordu. İki taraflı (yarılı) bu konfederasyonda, taraflar birbirlerinin belli törenlerini ve ayinlerini benimseyip icra etmek zorundaydılar. Başka bir deyişle, törenler karşılıklı olarak kutlanıyordu: Guariler ile Llacuazlar, bazı törenleri ve ayinleri birbirlerinin adına gerçekleştiriyorlar, bazen de belli başlı bayramları birlikte kutlayıp aynı kutsal nesnelere ve capacocha olarak kurban ettikleri gençlerin mezarlarına tapınabiliyorlardı. Bu insan kurbanlar, bölgenin yerli halkları olan Guariler ve Llacuazlar ile bölgenin meşru sahipleri olarak görülen İnkalar arasındaki bağlantıyı kuruyordu.

Guarilerin ve Llacuazların çeşitli ayllu'larının her birinin, bölgedeki dağların zirvelerinden, su kaynaklarından ve mağaralardan oluşan huaca'larla birtakım bağları vardı. Huaca'ların, onlara tapan toplulukların yaşamları ve yazgıları üzerinde büyük etkileri olduğuna inanılıyordu. En kudretli huaca'lar, yüksek dağlardı. Bunlardan her birinin bir adı, ruhu (veya ruhları) ve bölgedeki diğer dağlarla akrabalık bağları vardı. Ayrıca, *huanca* olarak adlandırılan büyük ve yalçın kayalıkların da kutsal olduklarına, bir ya da daha fazla yerel ayllu'nun atalarını temsil ettiklerine veya onların ruhlarını taşıdıklarına da inanılıyordu.

Cajatambo bölgesindeki ayllu'ların mitoloji gelenekleri, ekseriyetle, ayllu atalarının ruhlarının, çevredeki dağları, yalçın

kayalıkları ve diğer dikkat çekici yer şekillerini nasıl mesken tuttuklarını anlatan öykülerden oluşuyordu. Bu öyküler, bu kutsal mekânların ve ruhların kadim zamanlarda birbirleriyle nasıl bir etkileşim halinde olduklarını da anlatmaktaydı. Bölgede Cajatambo halkı için mitolojik açıdan önem taşıyan başka bir coğrafi yer şekli de *machay* olarak adlandırılan ve bölgedeki dağların yamaçlarını adeta kalbura çevirmiş olan irili ufaklı mağaralardı. Bu mağaralar büyük ve önemli ayinlerin düzenlendiği mekânlardı. Önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi, mağaralar özellikle İnkaların ilk hükümdarının kökenini anlatan mitlerde son derece önemli bir konuma sahip olan yer şekilleriydi. Cajatambo'daki mağaralar, hem Guariler ile Llacuazların köken yerleri hem de bölgedeki ayllu'ların atalarının mumyalarının (*malqui*'lerin) muhafaza edildiği yerlerdi.

Yerliler tarafından bu mağaralarda muhafaza edilen ata mumyalarının sayısı insanı gerçekten de hayrete düşürmektedir. Sözgelimi, 1656-58 yılları arasında yürütülen bir putperestlik soruşturmasının tutanaklarında, San Pedro de Hacas yakınlarındaki mağaralarda ve metruk köylerde bulunan ata mumyalarının sayısı şöyle listelenmiştir: Yanaqui'de 214, Quirca'da 471, Ayllu Carampa'da 738 ve Ayllu Picoca'da tam 402 mumya! Her köy kendi mallqui'lerine tapınmaktaydı. Bu mumyalara yılın belli zamanlarında yeni elbiseler giydiriliyor, ekim ve hasat mevsimlerinde ise yiyecek ve içecek ikram ediliyordu.

Putperestlikler olarak anılan soruşturma tutanaklarından edindiğimiz bu bilgiler, İspanyol fethinden bir veya iki yüzyıl sonra bile And bölgesinin kırsal kesimlerinde yaşayan halkların, geçmişi ve geleceği, canlıları ve ölüleri, toprağı ve üzerinde yaşayan halkları birbirleriyle sürekli ve kusursuz bir tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde tahayyül etmeye devam ettiklerini açıkça ortaya koymaktadır. 17. yüzyılda Cajatambo'da yaşayan halkların inançlarında karşımıza çıkan, alçak kesimler ile yüksek kesimler, yerliler ile göçmenler, fatihler ile fethedilenler, mısır

(mays) ekenler ile patates yetiştirenler (çobanlar) ve güneş ile ay gibi ayrımlar, İnka İmparatorluğu hakkında daha eski tarihlerde kaleme alınmış olan vakayinamelerde tasvir edilen benzer ayrımlar ve inançlarla tam bir tutarlılık içerisindeydi.

İnka İmparatorluğu'nun sınırları dâhilinde yaşayan ayllu'lar ve etnik topluluklar arasındaki ilişkilerin doğasını ayrıntılarıyla anlatan mitlerin dinsel ve ideolojik temellerini oluşturan bu inançlar, sömürgecilik çağının büyük bölümü boyunca And halklarının mitoloji geleneklerini beslemeye ve şekillendirmeye devam ettiler. Yine de, İspanyol fethinden önceki dönem ile sömürgecilik dönemi arasındaki devamlılık bu iki farklı devrin inançları ve mitleri arasında kurulabilecek birtakım benzerliklerden ibaret değildir. Bunların ötesine geçen ve bu iki dönemi doğrudan doğruya birbirine bağlayan birtakım gelenekler de vardı. Bugün bile varlığını sürdüren bu geleneklerden biri, İnkaların ölümünü anlatan ve yeniden dirileceğini öngören öykülerden oluşmaktadır.

İnka Tarihinin Günümüz Andlar'ındaki Yankıları

And bölgesinde yaşayan yerli topluluklarına ilişkin etnografya çalışmaları ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılmaya başlanmıştır. 1950'li yılların sonunda bir grup antropolog, bölgede Quechua ve Aymara dillerini konuşan yerli toplulukları arasında öteden beri anlatılagelen mitleri ve efsaneleri derleyerek kapsamlı bir mitoloji külliyatı oluşturmuşlardır. Bu mitoloji külliyatı içerisinde yer alan iki mitoloji geleneği, gerek İnka imgesinin ve kişiliğinin bölge halkları açısından uzun vadede taşıdığı önemi gerekse bu mitlerin And dünyasında hangi amaçlara hizmet etmek için üretildiklerini etraflıca inceleyebilmemize izin verdikleri için, özellikle öne çıkmaktadır. Bu geleneklerden ilki, 'İnka'nın ölümü ve yeniden dirilişi' şeklinde özetleyebileceğimiz genel bir temaya sahip olan bir dizi miti kapsamaktadır. And bölgesinin dört bir yanındaki farklı topluluklar tarafından paylaşılan bu ortak temalı mitler, tıpkı İnkalar döneminde insanların ortak köken yerinin Titicaca Gölü olduğunu rivayet eden

İnka kozmik yaratılış mitlerindekine benzer bir şekilde, bugün bölgede taraftar toplayan Andlar'ın birliği (pan-Andcılık) fikrine kaynaklık etmektedirler. Burada kısaca değineceğimiz ikinci mit tipi ise yerel bir köken mitinin hem yerel hem de devlet yönetimi düzeyinde nasıl bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılabileceğini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, ilk İnka hükümdarı Manco Capac'ın köken yeri olduğuna inanılan Pacaritambo kasabasında bugün bile anlatılan mitlerin nasıl kullanılmış olduğuna bir örnek vereceğiz.

İnka'nın Ölümü ve Yeniden Dirilişi

Andlar'da İnkalar hakkında bugün yaygın olarak anlatılan mitlerin birçoğu, İnkaların bir gün geri dönüp bölgeye yeniden hâkim olacaklarını vaat eden binyılcı bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu mitlerin merkezinde *İnkarrí* olarak adlandırılan bir adam bulunmaktadır ve bu adın, İnka sözcüğü ile İspanyolcada 'kral/hükümdar' anlamına gelen *rey* sözcüğünün bileşimi olduğu düşünülmektedir.

İnkarrí adındaki bu adam hakkındaki mitler, günün birinde Andlar'da tufan benzeri büyük bir felaketin yaşanacağını, bu felaket sonucunda bölgede 17. yüzyıldan beri süregelen İspanyol egemenliğinin son bulacağını ve İnkaların soyundan gelen bir hükümdarın hâkimiyeti tekrar ele geçirip İnka İmparatorluğu'nu yeniden dirilteceğini vaat etmeleri anlamında binyılcı bir anlayışı temsil etmektedirler. Bu kehanet, taşıdığı binyılcı imalar dolayısıyla And kültürlerinde karşımıza çıkan 'pachacuti', yani zaman ve mekânın kendini tekrar etmesi ya da kendi etrafında dönmesi fikriyle de tam bir uygunluk içerisindedir. Peru halkları konusunda tanınmış bir uzman olan antropolog José Maria Arguedas, 1950'li yıllarda Puquio kasabası ve çevresinde yaptığı çalışmalarla, İnkarrí mitinin bölgede kuşaklardır anlatılagelen

çeşitli versiyonlarını derleyip kayda geçirmiştir. Bu mitin versiyonlarından biri aşağıdaki gibidir:

İnkarri'nin vahşi bir kadının oğlu olduğu söylenir. Babası Güneş Baba'ymış. İnkarri Güneş Baba'dan olma, vahşi kadından doğmaymış.

İnka hükümdarının üç karısı vardı. İnkanın işi gücü Ak'nu üzerindedir. K'ellk'ata Yaylası'nda ise kazanlarda şarap, *chicha* [mısır birası] ve *aguar-diente* [şeker kamışından üretilen alkol] kaynamaktadır.

İnkarri kamçısını kullanarak emir verdiği taşları istediği yerlere götürüyordu. Sonra bu taşlarla bir şehir kurdu. K'ellk'ata'nın aslında Cuzco olduğu da söylenir.

...İnkarri rüzgarı hapsetti... [ve] Güneş Baba'yı bağladı, böylece zaman akıp gitmeyecek, gün durduğu gibi duracak ve İnkarri de işlerini zamanında tamamlayabilecek, gerçekleştirmek istediklerini gerçekleştirebilecekti.

Rüzgârı [Osk'onta denilen] dağa hapsettikten sonra "Cuzco buraya sığacak mı?" diye sordu ve Büyük Osk'onta'nın zirvesini altından yapılmış bir sırıkla ölçtü. Ama sırık K'ellk'ata Yaylası'na sığmadı. O da 'buraya sığmıyor' diyerek sırığı daha aşağıdaki vadilere doğru fırlattı. Cusco işte bu sırığın düştüğü yere kuruldu. Peki, orası ne kadar uzakta olabilir? Biz yaşayan kuşaklar olarak bunu bilmiyoruz. Ama Atahualpa'dan önce yaşamış olan atalarımız biliyorlardı.

İspanyol İnka, kendi dengi olan İnkarri'yi tutsak aldı ve sonra hapsetti. Ama onu nereye hapsettiğini bilmiyoruz. İnkarri'den geriye sadece kellesinin kaldığını söylüyorlar. Kellesinden aşağısının, bir bitki misali ayaklarına doğru yeniden büyüdüğünü de söylüyorlar.

İnkarrí, bedeni büyüyüp yeniden bir bütün haline geldiğinde geri gelecek. Henüz gelmedi. Tanrı ne zaman uygun görürse o zaman geri dönecek. Ama Tanrı'nın takdirinin ne yönde olacağı bilinmez.

Atahualpa'nın başının kesilmesi.

Puquio başta olmak üzere Andlar'daki birçok kasaba ve köyde anlatılan ve İnkarrí'nin başrolde oynadığı bu köken mitinin temelleri, görünüşe göre, İspanyol fethini izleyen ilk kırk yıl içerisinde bölgede gerçekleşen bazı olaylara dayanmaktadır. Bu olaylardan biri, son İnka hükümdarı Atahualpa'nın İspanyol fatih Francisco Pizaro tarafından İnka ordularının Cajamara'da

bozguna uğratılmasının ardından yakalanıp başının kesilerek idam edilmesidir. Benzer bir diğer olay, İspanyollar tarafından yine bir yerli önderin kafasının kesilerek idam edilmesidir. 1560'lı ve 1570'li yıllarda yerli halkı İspanyol sömürge yönetimine karşı isyana teşvik etmiş olan Tupac Amaru, dönemin sömürge valisi Francisco de Toledo'nun emriyle 1572 yılında Cuzco şehir meydanında kafası kesilmek suretiyle idam edilmiştir.

İdam edilen -ve ikincisi daha ziyade bir 'yeni-İnka' olan- bu İnka hükümdarlarının bedenlerinin İspanyollar tarafından gömüldüğünü, başlarının ise yerli halk tarafından gizlice kaçırıldığını anlatan efsaneler kısa süre içerisinde kırsal kesimlerde ağızdan ağza yayılmıştır. Bazı öykülerde kesik başın Lima'ya götürüldüğü, bazılarında ise Cuzco'da saklandığı rivayet edilmektedir. Ama bu konuda anlatılan bütün öykülerde, yere bırakılan kesik baştan tıpkı kök veren bir bitki misali yeni bir bedenin büyüme başladığı belirtilmektedir. İnka hükümdarı, bedeni eski bütünlüğüne kavuşunca geri dönecek ve dünya bir pachacuti döngüsüne daha şahit olacaktır.

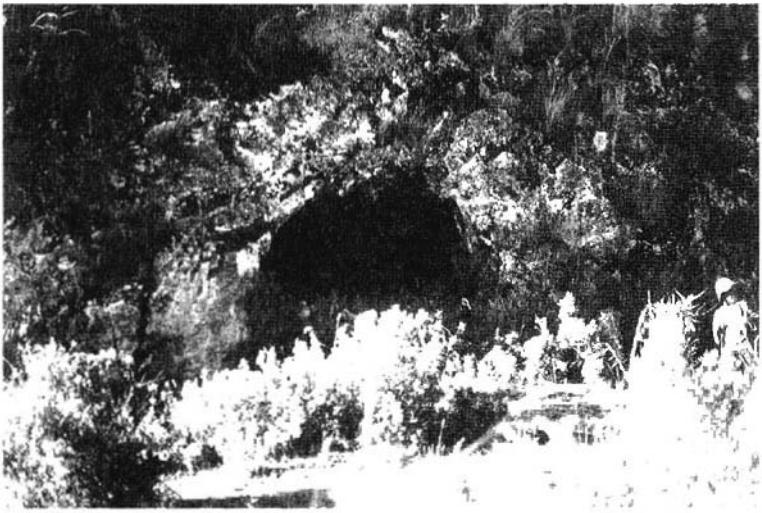
İnkaların Doğdukları Yerde Yaşamak ve Bunu Kullanabilmek

İnka Manco Capac ve kardeşlerinin doğum yeri olduğuna inanılan Tambo Toco mağarasının yakınlarında bulunan Pacaritambo kasabası, eski İnka İmparatorluğu'nun başkenti olan Cuzco şehrinin yaklaşık 26 km güneyinde yer almaktadır. 1980'li yıllarda etnografik saha çalışmaları yapmak amacıyla iki yıldan uzun bir süre boyunca bu kasabada yaşamış birisi olarak, yerel halkın bu kasabanın Peru tarihinde sahip olduğu önemli konumdan ötürü duyduğu gurura ve bu bölgeye gösterdiği müthiş ilgiye bizzat şahit oldum. Kasaba halkı sürekli olarak İnkaların zamanın başlangıcında yaptıkları ilk yolculuk sırasında bölgeden geçerken

bıraktıkları izler olduğuna inanılan sıra dışı yer şekillerine - sözgelimi, üzerinde bir lamanın toynak izi olduğuna inanılan bir taşa, içe doğru çökmüş büyük kaya parçalarına ve ortadan ikiye yarılmış dağ zirveleri gibi tuhaf görünümlü yerlere- dikkati çekmektedir. Kasabanın bir kilometre dışında ise Tambo Toco olduğuna inanılan bir mağara bulunmaktadır. Bu yüzden, kasaba ve mağara etrafındaki yer şekilleri, adeta İnkaların köken mitinin canlı kalıntıları gibidir.

Pacaritambo'nun İnkaların köken yeri olduğu inancı, bugün devletin resmi söylemine bile yansımış ve bu köken mitinin çocuklar için kısaltılmış olan hali ders kitaplarına alınarak eğitim müfredatının bir parçası haline getirilmiştir. Köken mitinin resmî onaylı bu hali, kasaba ve bölge halkı için bir gurur vesilesi teşkil etmesinin yanı sıra, Pacaritambo'nun ilk İnka'nın ortaya çıktığı yer olduğu inancının halen bölgede revaçta olmasını da sağlayarak yabancıların bu öyküyü yaratıcı ve yenilikçi yollarla kullanmasına da izin vermektedir. Bunun belki de en dikkat çekici örneklerinden birini, Peru'nun eski devlet başkanlarından Fernando Belaúnde Terry sergilemiştir.

Belaúnde Terry 1964 yılında ilk kez devlet başkanı seçildiğinde, kendi devlet başkanlığını sağlam temellere dayandırma ve halkın gözünde daha da meşru kılma amacını taşıdığı aşikâr olan bir girişimde bulunmuştur. Başkan seçilir seçilmez Cuzco'dan kalkan bir helikopterle derhal Pacaritambo kasabasına gitmiş ve kasaba meydanına inmiştir. Burada *vara* denilen ve tahtadan yapılmış olan geleneksel bir başkanlık asası kendisine hediye edilmiş, yerel yöneticilerle tokalaşmış ve ardından helikoptere binip tekrar Cuzco'ya geri dönmüş ve ancak bundan sonra Lima'daki başkanlık sarayına gitmiştir. O tarihte kasaba meydanında hazır bulunan ve belki de başkanla tokalaşmış olan insanlar, onun (abartısız) rüzgâr gibi geçtiği bu kısa ziyareti anlatırken hikâyenin bazı öğelerini, biraz da kendi hemşerilerinin ve kasabalarının itibarını da düşünerek, abartmaktadırlar.

Tambo Toco olduğuna inanılan mağara.

İnkaların kendi yaşadıkları dönemdeki gerçek kişilikleri ne olursa olsun veya son İnka hükümdarının bedeni, bilinmeyen bir yerlerde kesik başından yeniden büyüyor olsun ya da olmasın, İnkaların hatırası ve imgesi bir zamanlar Tahuantinsuyu olarak anılan bu topraklar üzerinde bugün yaşayan insanlar için halen çok büyük bir anlama ve güce sahip olmaya devam etmektedir.

İlave Okumalar İçin Öneriler

Yakın tarihlerde, And kültürlerinin arkeolojisini İnka İmparatorluğunu da içine alacak şekilde irdeleyen birçok kitap yayımlanmıştır. Bunlar arasında Michael E. Moseley'nin *The Incas and Their Ancestors*'ını (Londra, 1992), Adriana von Hagen ve Craig Morris'in birlikte kaleme aldıkları *The Cities of the Ancient Andes*'i (Londra, 1998), ayrıca Jonathan Haas, Sheile Pozorski ve Thomas Pozorski'nin editörlüğünü yaptıkları *The Origin and Development of the Andean State* (Cambridge, 1987) adlı çalışmayı sayabiliriz. Andlar'da İnkalardan önceki dönemlerde yaşanmış olan gelişmeleri ele alan diğer arkeolojik çalışmalar arasında ise Richard Burger'in *Chavín and the Origins of Andean Civilization*'ı (Londra, 1992), Alan Kolata'nın *Tiwanaku: Portrait of an Andean Civilization* (Oxford ve Cambridge MA, 1993) adlı çalışması, Katharina J.Schreiber'in *Wari Imperialism in Middle Horizon Peru*'su (Ann Arbor, 1992) ve William H. Isbell'in *Mummies and Mortuary Monuments* (Austin, 1997) adlı kitabı bulunmaktadır.

Münhasıran İnkaları konu alan arkeolojik ve etnik-tarihsel çalışmalar içinse, bkz. Brian S. Bauer'in *The Development of the*

Inca State (Austin, 19992) ve Martti Pärssinen'in *Tawantinsuyu: The Inca State and Its Political Organization* (Helsinki, 1992). İnka kültürünün İspanyol fethinden hemen önceki yıllardaki durumunu ele alan en iyi inceleme yazılarından biri, John H. Rowe'un 'Inca culture at the time of the Spanish conquest (İspanyol fethi sırasında İnka kültürü)' başlıklı makalesidir. Bu çalışma için, bkz. Julian H. Steward (ed.) *Handbook of South American Indians*, 2. cilt, Bülten #143: s. 183-330 (Washington DC, 1946). Andlar'daki iktisadi örgütlenme içinde devlet ve ayllu arasındaki ilişkileri ortaya koyan bir çalışma için, bkz. John V. Murra, *The Economic Organization of the Inca State* (Greenwich CT, 1980). İnka İmparatorluğu'nun başkenti olan Cuzco'nun toplumsal, dinsel ve siyasi örgütlenmesini ele alan temel çalışmalardan biri için, bkz. R. Tom Zuidema tarafından kaleme alınmış olan *The Ceque System of Cuzco: The Social Organization of the Capital of the Inca* (Leiden, 1964).

İnka mitlerini ve tarihini kaleme almış olan İspanyol vakanüvisler hakkında İngilizcede iyi denebilecek sadece birkaç inceleme bulunmaktadır. Bu tür bir çalışmanın İspanyolcadaki en yetkin ve kapsamlı örneği ise Raúl Porras Barrenechea'nın *Los cronistas del Perú* (1528-1650) (Lima, 1986) adlı eseridir. And yerlisi vakanüvisler hakkında yapılmış bir dizi çalışma için, bkz. Rolena Adorno (ed.), *From Oral to Written Expression: Native Andean Chroniclers of the Early Colonial Period* (Syracuse, 1982). Çeşitli vakanüvislerin vakayinamelerinde aktardıkları İnka mitlerinden bazı parçaların tercüme edilip derlendiği bir çalışma için, bkz. Harold Osborne, *South American Mythology* (Londra, 1968; Güney Amerika Mitolojisi). İnkaların mitolojik tarihleri hakkında konuşan vakanüvislerin entelektüel ve teolojik artalanlarını ele alan en iyi çalışma, Sabine MacCormack'ın *Religion in the Andes: Vision and Imagination in Early Colonial Peru* (Princeton NJ, 1991) başlıklı eseridir.

Titicaca Gölü'nü ve Tiahuanaco'yu merkeze alan kozmik yaratılış ve köken mitleri hakkında yapılmış çalışmalar için, bkz. Verónica Salles Reese, *From Viracocha to the Virgin of Copacabana: Representation of the Sacred at Lake Titicaca* (Austin, 1997); Thérèse Bouysse-Cassagne, *Lluvias y Cenizas: Dos Pachacuti en la Historia* (La Paz, 1988) ve Frankin Pease, *El Dios Creador Andino* (Lima, 1973).

Pacaritambo kasabası sakinlerinin sömürgeleştirme döneminde İnka köken mitlerini anlatma ve bölgeye yayma konusunda oynadıkları rolü irdeleyen bir çalışma için, bkz. Gary Urton, *The History of a Myth: Pacariqtambo and the Origin of Inkas* (Austin, 1990). İnka köken mitlerinin İnkaların başkentinin siyasi örgütlenme tarzıyla ilişkisini ele alan genel kapsamlı bir çalışma için, bkz. R. Tom Zuidema, *Inca Civilization in Cuzco* (Austin, 1990). İspanyolların İnka İmparatorluğu'nu fethini konu edinen ve Cuzco bölgesinin sömürgeleştirme döneminin ilk yıllarındaki durumunu özel olarak mercek altına alan oldukça okunaklı bir çalışma için, bkz. John Hemming, *The Conquest of the Incas* (New York ve Londra, 1970).

Chimu uygarlığının ve Peru'nun kuzey kıyılarında yaşamış olan diğer kadim toplumların mitolojik tarihlerinin ve arkeolojik kayıtlarının mükemmel bir derlemesi için, bkz. María Rostworowski de Diez Cancesco (ed.) ve Michael E. Moseley (ed.), *The Northern Dynasties: Kingship and Statecraft in Chimor* (Washington DC, 1990). Ayrıca, bkz. María Rostworowski, *Costa peruana prehispanica* (Lima, 1989). Huarochirí Elyazması'nın kaleme alındığı kültürel bağlamı irdeleyen, ayrıca Quechua dilinde yazılmış olan özgün metnin transkripsiyonunu ve İngilizce çevirisini de barındıran mükemmel bir çalışma için, bkz. Frank Salomon ve George L. Urioste, *The Huarochirí Manuscript* (Austin, 1991). Kenneth Mills'in *Idolatry and Its Enemies: Colonial Andean Religion and Extirpation, 1640-1750* (Princeton NJ, 1997) başlıklı yapıtı da *idolatrias* süreci ve tutanakları konusunda ek-

siksiz bir kaynak teşkil etmektedir. Buna ek olarak, Pierre Duviols, Cajatambo bölgesinde yürütülmüş olan putperestlik soruşturma ve davalarından kalan bazı tutanakları *Cultura Andina y Repression: Procesos y visitas de idolatrias y hechicerías Cajatambo, Siglo XVII* (Cuzco, 1986) adlı çalışmasında derlemiştir.

İnkarrí mitinin birkaç değişik versiyonu José Maria Arguedas'ın *Yawar Fiesta* (Austin, 1985) adlı romanıyla birlikte yayımlanmış olan Puquio hakkındaki kısa etnografya çalışmasında bulunabilir. İnkarrí mitleri hakkında mükemmel bir çalışma içinse, bkz. Mercedes López-Baralt, *El Retorno del Inca Rey: Mito y profecía en el mundo andino* (Fuenlabrada, 1987). Çağdaş Peru'da ütopyacılık ve binyılcılık ideolojisi teması için, bkz. Alberto Flores Galindo, *Buscando un Inca: Identidad y Utopia en los Andes* (Havana, 1985).

Dizin

Acosta, José de, 44, 45, 48
ağaç, 105
Albornoz, Cristobal de, 113
Alcavicça, 62, 79, 81, 82, 89
alçak kesimler, 67, 104, 109, 112, 115, 117
alpaka, 115
altın, 15,21, 62, 76,77, 79, 83, 85,99, 111
Andlar, 22, 24, 26, 29, 31, 41, 51, 59, 66, 70, 74, 110, 115, 120, 121, 123, 128, 129
arkeoloji, 42
asa tutan tanrılar, 30
Atahualpa, 88, 122, 123
atalar, 58, 74, 76, 77, 79, 80, 82
Avila, Francisco de, 46, 102
ay, 19, 26, 105, 118
Ayar, 74, 76, 77, 78, 79, 82, 95
Ayar Auca, 74, 82
Ayar Cachi, 74, 77, 78, 79, 82
Ayar Manco, 74, 76, 77, 79, ayrıca bkz. Manco Capac
Ayar Uchu, 74, 79
ayllu, 11, 12,13, 14, 18, 19, 20, 34,52, 53, 64, 76, 102, 115, 116, 118, 129
Aymara, 38, 65, 120
bakır, 111
balık, 108
balsa ağacından yapılmış sal, 96,98,99
Cacha, 60, 61
cadı, 98
Cajatambo, 115-117, 131
Canas, 47, 60
Capac Toco, 73
Capacocha, 20
Castro, Vaca de, 46, 84
Cavillaca, 105, 106, 108
ceset, 74
Ceterni, 96
Chan Chan, 31, 33

Chanca, 89, 90, 91
chaski, 19
Chavín, 22, 23, 24, 25, 30, 128
chicha (mısır bırası), 81, 122
Chimo Capac, 98
Chimu, 31, 33, 44, 98, 100, 130
Chot, 96, 97
Cieza de León, Pedro de, 60
Cium, 97
Cobo, 44, 48, 52, 55, 71
Colla, 64
Collasuyu, 15, 63
Coricancha, 15, 17, 92
curaca, 19, 49, 84, 98, 111, 114
Cusco, 122
çeyrek, 15
dağ, 13, 47, 58, 72, 73, 103, 125
defin, 28
devler, 31, 55
dilenci, 105, 109
doğum, 124
Ekvador, 9, 21, 58, 62, 64, 107
elyazması, 46
etnik topluluklar, 11, 12, 13, 14, 20, 28, 52, 53, 71, 102, 118
Fempellec, 97, 98
Garcilaso de la Vega, El Inca, 45, 48, 64, 74, 86, 100
gökkuşağı, 15, 32, 79, 92
Guari, 115, 116, ayrıca bkz. Huari, Wari
Guascar, 47
Guayna Capac, 88
gümüş, 61, 77, 111
Güneş, 15, 18, 30, 52, 53, 55, 74, 75, 79, 81, 83, 84, 86, 87, 92, 109-112, 122
Güneş Adası, 55, 75, 86
Güneş Tapınağı, 15, 74, 110
hac, 28, 55, 82, 106, 110
Hacas, San Pedro de, 117
hasat, 117
Hatunruna, 101
Hıristiyanlık, 47, 59, 60, 70, 112
hile, 44, 84
hiyerarşi, 65, 92
huaca, 61, 65, 79, 82, 90, 103-105, 108, 111, 116
Huaca Chotuna, 96, 97
Huaca del Sol, 25, 27
Huallallo Carhuincho, 102-104
Huanacauri, 79, 80, 83, 85
Huari, 29, 31, 91, 115
Huarochirí, 101-104, 108, 109, 115, 130
Huascar, 88
Huayna Capac, 43
ibadet, 92
idam/baş kesilmesi, 124
İnka kralları, 47
İnkarrí, 121-123, 131
istilacı, 12, 65, 95, 96, 98, 102-104
işgal, 30, 45, 88, 99, 116
kadın, 39, 55, 57, 97, 105, 106, 110, 111
kaya/kayalık, 30, 55, 61, 79, 90, 106, 116, 117, 125
kehanet, 106, 110, 121

kıyı, 11, 26, 31, 54, 58, 103, 105, 106, 110
krallık, 25
kristal, 91, 92
kulak halkaları, 62, 91
kurban, 19, 26, 102, 116
kuş, 26, 103, 106
kutsal mekân, 58, 61, 65, 79, 105, 117
lama, 12, 13, 66, 77, 115
Lambayeque, 25, 95-98, 100
Lima, 48, 101, 106, 110, 124, 125, 129, 130
Llacuaz, 115
Llibiac, 116
mağara, 74, 82, 117, 125, 126
Mama Huaco, 74, 78, 80, 81
Mama Ipacura/Cura, 74
Mama Ocllo, 74, 75, 76, 87
Mama Raua, 74
Manco Capac, 18, 64, 72, 75, 76, 79, 81, 82,84, 85, 86, 87, 88, 89, 121, 124
Maras Toco, 73
mısır, 23, 81, 115, 117, 122
Minchançaman, 99
mitimae, 20, 57
Moche, 25, 26, 27, 28, 31, 33, 34, 94, 98-100
Molina, 44, 48, 57, 62, 77, 81
mumya, 117
Murúa, 74, 84
Naymlap, 96-98
nehir, 10, 11, 26, 28, 31, 63,96
onluk sistem, 19, 67, 70
Pacaritambo, 53, 71, 72, 73, 74, 82,83, 84, 121, 124, 125, 130
Pachacamac, 30, 53, 54, 66, 67, 70, 106-112
pachacuti, 65, 70, 119, 124
Pachacuti Inca Yupanqui, 88, 89, 91
panaca, 18, 76
Paracas, 29
Pariacaca, 103, 104
Peru, 9, 10, 15, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 31, 42, 43, 44, 45,46, 47,48, 52, 71, 72, 88, 91, 94, 98, 101, 106, 110, 112, 115, 121, 124, 125, 128-131
Pinahua, 64
Pizarro, Francisco, 47, 124
Polo de Ondegardo, Juan, 43, 44, 48
Poma de Ayala, Felipe Guaman, 37, 47, 59, 66, 68
Pongmassa, 98
Puquio, 121, 123, 131
put, 49, 101, 117, 131
putperestlik, 49, 101, 117, 131
Quechua, 4, 11, 37, 38,43, 45, 47,48, 65, 66, 72, 74, 102, 120, 130
quipu, 19, 38,39
quipucamayoq, 38, 44, 46, 72, 84, 93, 100
rahip: Katolik, 47, 49, 101, 112, 114; İspanyol: 15, 52, 114; yerli, 46, 102
Sarmiento de Gamboa, Pedro, 44, 72-74, 76-77, 80,82

savaş, 29, 30
Sinchi Roca, 76, 82, 88, 89
soyağacı, 40
soylu, 18, 47, 76, 82, 95
Sutic Toco, 73
şahin, 30, 106
şeytan, 96
şimşek, 104, 116
Tahuantinsuyu, 9, 11, 16, 55, 57, 58,63, 100, 126
Tambo Toco, 72-78, 81, 82, 124, 126
Tambochacay, 79
tanrısal, 84, 85
tarım, 29, 67, 105
Taycanamu, 98
tedavi, 114
teslis, 60
Tiahuanaco, 29, 30, 31, 32, 53, 55, 56, 57, 63, 64, 91, 130
Titicaca, 29, 31, 37, 47, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 74, 82, 86, 91, 104, 107, 109, 115, 120, 130
Tocay, 64
tohum, 77, 111
Toledo, Francico de, 44, 45, 72, 124
Topa Yupanqui, 99
tören, 20, 22, 26
tufan, 41, 55, 57, 121
Tupac Amaru, 124
Urpay Huachac, 107
vakanüvis, 52, 59
Valera, Blas, 45
Venüs, 15, 92
Viracocha, 15, 30. 52-55, 57-62, 64, 66, 67, 70,74, 87-89, 91-93, 104-109, 130
Wari, 66, 128, ayrıca bkz. Guari, Huari
yağmur, 10, 11, 98, 103
Yampallec, 96, 98
yanacona, 20
yanardağ, 102
yangın, 61, 104
yaratıcı, 15, 23, 30, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 66, 67, 70, 89, 91, 92, 104, 108, 109, 111, 125, ayrıca bkz. Viracocha, Pachacamac
yılan, 107
yıldırım, 116
yumurta, 103, 111
Yunga, 33, 103, 109
yüksek kesimler, 18, 74, 103, 108-110, 112, 115, 117

Dünya Mitleri 3

İnka Mitleri

Gary Urton

İnka mitleri -İnkaların kendileri ve yaşadıkları çevreye dair anlattıkları öyküler- sadece İspanyol istilacılar ile vakanüvislerin tuttukları kayıtlar aracılığı ile günümüze ulaşabilmiştir. Gary Urton, İnka kültürü ile toplumunun bu anlatılarda yer alan ana öğelerini ele alıyor ve bu kadim uygarlığın mitolojisinin temeli olan edebi kaynakları inceliyor. Arkeolojik bulguların yanı sıra yayınlanmış metinler ile yayınlanmamış belgelerden de yararlanan Urton, kozmik köken, İnka İmparatorluğu'nun kurulması, belli başlı imparator ile imparatoriçelerinin yaşayışları gibi konulara dair çeşitli anlatılar sunuyor. Bunun yanı sıra Peru'nun kuzey kıyılarında yerleşmiş olanlar gibi imparatorluğun etrafındaki çeşitli etnik toplulukların geleneklerine, İnkaların istila sonrası sömürge altına alınan torunlarının kimi mitleri ile dini inançlarına ve Andlar'da yaşayan halkların mitolojik temalarına ışık tutuyor.

9 786055 738297

KİTAP

www.phoenixkitap.com